

Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey
Journal of VOSST

ISSN: 2687-3478

ISPARTA
UYGULAMALI BİLİMLER
ÜNİVERSİTESİ

Yıl: 4 Sayı: 8
Nisan 2022

TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey – Journal of VOSST)

ISSN: 2687-3478

Nisan 2022, Yıl: 4, Sayı: 8

SAHİBİ

Prof.Dr. İbrahim DİLER

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi adına

SORUMLU MÜDÜR

Dr.Öğr.Üyesi Mualla Birgül HUBAN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Doç.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Mualla Birgül HUBAN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Bülent ÖZGÜL (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr.Öğr.Üyesi Meriç PEHLİVAN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Tuğrul HOCAOĞLU (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Öğr.Gör.Dr. Adnan SELMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Hidayet Hale KÜNÜÇEN, Başkent Üniversitesi

Prof.Dr. Hulusi DOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof.Dr. Timuçin KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç.Dr. Murad Alpaslan KASALAK, Akdeniz Üniversitesi

Doç.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

HAKEM KURULU

- Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof.Dr. Hulusi DOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr. Timuçin KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Kemaleddin TAŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Murat Ali DULUPÇU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Ümit AKCA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Atila GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Sevim ATEŞ CAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet FİDAN, Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Hakan DEMİRGİL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Murad Alpaslan KASALAK, Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Nezihe TÜFEKÇİ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Müge DEMİR AYRAL, İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç.Dr. Didar BÜYÜKER İŞLER, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Baran ARSLAN, Harran Üniversitesi
Doç.Dr. Elvettin AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Çiğdem AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Murşit İŞİK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa GENÇ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Turan KOCABIYIK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Uğur KURTARAN, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr. Sevcan YILDIZ, Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Salih MEMİŞ, Giresun Üniversitesi

Doç.Dr. Hakan AKYURT, Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. İhsan KÜRELİ, Gazi Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa NAL, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç.Dr. Selen IŞIK MADEN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Oğuz NEBİOĞLU, Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Perihan EREN BANA, Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Esra VONA KURT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Eylem BAYRAKÇI, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Onur DEMİREL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gürkan KALKAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Yunus GÜLCÜ, Fırat Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ali Barış KAPLAN, İbn Haldun Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gözde İKİZER, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Erdal EKE, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Şerife DURMAZ, Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gökhan TURHAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ali TEHCİ, Ordu Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ali Kemal NURDOĞAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gonca MANAP DAVRAS, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Süha ÇELİKKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Öznur AYDIN, Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ülkü KÜÇÜKKURT, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Güler YANIK, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Akif ALTUNAY, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet YİĞİT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Nurcan YAĞMURLU, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Derya TOKSÖZ KILIÇ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Hasan ŞENOL, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Adem YILMAZ, Kastamonu Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Yener AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Okan BÜTÜNER, Düzce Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Tuğrul HOCAOĞLU, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Bülent ÖZGÜL, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Meriç PEHLİVAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa ÖZYÜCEL Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Hatice SARI GÖK, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Ferhat ÖZBAY, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Adnan SELMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Murat Yusuf UÇAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Hatice ÖZCAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Özel SİLSÜPÜR, Trabzon Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Tahsin IŞIK, Kırklareli Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. Günseli GÜMÜŞEL, Atılım Üniversitesi

Araş.Gör.Dr. Ümit ALPEREN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Araş.Gör.Dr. Seda EFE, Süleyman Demirel Üniversitesi

Uzm. Hüseyin Uslu, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dr. Özlem GÜDÜK ÖZAYDIN, Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Öğr.Gör. Erdoğan ATEŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi

Öğr.Gör. Özlem AKARÇAY, Karatay Üniversitesi

Dr. Halis ÖZERK

Dr. Venhar KAPLAN, Milli Eğitim Bakanlığı

Uzm.Samet ARIKER, Milli Eğitim Bakanlığı

Uzm.Gülşah AKTO, Fırat Üniversitesi

İndeksler / Indexes:

Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

İletişim: Tel: 0246 4414334 – 0246 4417016

E-posta: journalofvosst@gmail.com

TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey – Journal of VOSST)

Nisan 2022, Yıl: 4, Sayı: 8

İÇİNDEKİLER

COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE'DE FİNANSAL DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Ceren PEHLİVAN, Nergis TOSUN, Ayşegül HAN1-12

COVID-19'DA "ÖTEKİNİN ÖTEKİSİ OLMA" ve "BAKIŞTAKİ YOKLUK": SAĞLIK ÇALIŞANLARINA YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA

Betül ÇUBUK, Simge YALÇINKAYA.....13-24

PTT'NİN EĞİTİM ALANINDAKİ FAALİYETLERİ ve POSTA HİZMETLERİ PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Serkan AYCİL.....25-33

19. YÜZYILDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA AŞİRET GÜÇLERİ:HAMİDİYE ALAYLARI

Mehmet Nuri ŞANDA.....34-48

INVESTIGATION OF THE ATTITUDES OF EMERGENCY HEALTHCARE SERVICE EMPLOYEES REGARDING FINANCIAL PLANNING AND MANAGEMENT IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Burhanettin UYSAL, Mustafa DEMİRKIRAN, Ertuğrul BAYER.....49-56

FİNANSTA RASYONELİTEDEN İRRASYONALİTEYE: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

İrfan SEKTİOĞLU, Aykut SEZGİN.....57-65

ZENGEZUR KORİDORUNUN ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKASI VE LOJİSTİK AÇIDAN ÖNEMİ

Alper TÜTÜNSATAR.....66-74

TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey – Journal of VOSST)

<https://dergipark.org.tr/jovosst>

Atf için / for cited: Pehlivan, C., Tosun, N., Han, A. (2022). Covid-19 Salgınının Türkiye’de Finansal Değişkenler Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.1-12.

COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE’DE FİNANSAL DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Ceren PEHLİVAN*

Nergis TOSUN**

Ayşegül HAN***

ÖZET

İlk olarak Çin’in Wuhan kentinde görülen Covid-19 zaman içerisinde bütün dünyaya etki ederek büyük çaplı bir salgın durumuna ulaşmıştır. Salgın sonrasında dünya ekonomileri birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan gelişmeler nedeniyle Covid-19 ve Covid-19’un etkileri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada da Türkiye’de Covid-19 toplam vaka sayısının BİST-100 endeksi, döviz kuru ve gram altın fiyatları üzerindeki etkisi incelenmiştir. 11.03.2020-22.12.2021 dönemi günlük verilerine durağanlığı incelemek amacıyla Fourier KPSS Birim Kök Testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi ise Fourier Shin Eşbütünlük Analizi ile incelenmiştir. Fourier Shin Eşbütünlük Testi sonucunda toplam vaka sayısı ve BİST-100 endeksi arasında ilişki olduğu bulgusuna ulaşılırken, gram altın ve kur ile toplam vaka sayısı arasında ilişki tespit edilememiştir. Çalışmanın son olarak yapılan Fourier Nedensellik Testi sonucunda ise BİST-100 ile toplam vaka sayısı arasında çift yönlü; toplam vaka sayısından kur ve grama doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, BİST 100, Kur, Altın.

JEL Sınıflandırma Kodları: I1, B26, F31, F65.

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE EFFECT OF THE COVID-19 OUTPUT ON FINANCIAL VARIABLES IN TURKEY

ABSTRACT

Covid-19, which first appeared in China's province Wuhan, has become a large-scale epidemic affecting the world over time. After the epidemic, world economies faced many problems. Due to the developments experienced, many studies have been conducted on the effects of Covid-19 and Covid-19. This study examined the effect of the total number of Covid-19 cases in Turkey on the BİST-100 index, exchange rate, and gram gold prices. In order to examine the stationarity of the daily data for the period 11.03.2020-22.12.2021, the Fourier KPSS Unit Root Test was performed. For cointegration relationship between the variables was used, the Fourier Shin Cointegration Test. As a result of the Fourier Shin Cointegration Test, it was found that there was a relationship between the total number of cases and the BİST-100 index. However, no relationship could be found between gram gold and currency and the total number of cases. The Fourier Causality Test performed at the end of the study had a bidirectional relationship between BİST-100 and the total number of cases. Besides, it was determined that there is a one-way causality relationship from the total number of cases to the currency and gram.

Keywords: Covid-19, BIST 100, Exchange Rate, Gold.

* Dr., pehlivanceren2@gmail.com

** Dr., nergisbingol89@gmail.com

*** İnönü Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, Doktora Öğrencisi, aysegullhann@gmail.com

Makale Geliş Tarihi / Received : 11.01.2022

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 08.03.2022

DOI: 10.46236/jovosst.1056293

JEL Classification Codes: I1, B26, F31, F65.

GİRİŞ

Günümüz 2019 senesinde Çin Wuhan'da yaşayan bazı kişilerde zatürre benzeri bir hastalık görüldüğü açıklanmıştır (DW, 2021). Fakat daha sonra bu hastalığın zatürre olmadığı hayvanlardan insanlara mutasyona uğrayarak bulaşan ve sonra da insandan insana bulaşma etkisi gösteren bir virüs olduğu ortaya çıkmıştır. Covid-19 olarak adlandırılan bu virüs kısa sürede Çin ile sınırlı kalmayarak tüm dünyaya yayılmıştır (Özdemir, 2020: 547). Böylelikle bölgesel bir problem olmaktan çıkmış küresel bir salgın haline gelmiştir (Baker vd., 2020: 1). 2020 senesinin mart ayında ise Dünya Sağlık Örgütü pandemi ilan etmiştir. İzleyen süreçte Covid-19 ile mücadele için zorunlu haller dışında sokağa çıkma yasakları ilan edilmiş, uluslararası ulaşım sınırlama getirilmiş, kafeler, alışveriş merkezleri ve restoranlar kapatılmış, spor müsabakaları iptal edilmiş, eğlence alanları, oteller kapatılmış, yüz yüze eğitime ara verilmiştir (Özdemir, 2020: 547). Alınan tüm önlemlere rağmen vaka sayılarında ve ölüm oranlarında istenilen düşüş sağlanamamıştır. Bunun öne çıkan birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlar; kısıtlamaların azaltılmasıyla virüsün tekrar yayılımının hızlanması, kesin bir tedavi yöntemlerinin geliştirilememiş olması ve virüsün geçirdiği mutasyonlarla tedavi için önerilen yöntemlerin çoğu zaman geçerliliğini yitirmesi olarak sınıflandırılabilir.

Covid-19'un etkisi sağlık ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik ve finansal alanda da önemli bir gündem maddesi olmuştur. Küresel piyasalar birbirlerine mal, hizmet, bilgi, finansal sermaye, işgücü, doğrudan yabancı yatırım, uluslararası bankacılık ve döviz kurları gibi ekonomik ve finansal faktörlerle bağımlıdır. Bu faktörler ekonomik şokların yayılmasını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla bu faktörler Covid-19'un da ekonomik ve finansal etkilerini hızlı bir şekilde sınırların ötesine taşımıştır (Baldwin ve Mauro, 2020: 17- 18). Reel kesimin üretim süreci sektöre uğramış hatta sürecin tamamen durduğu dönemler olmuş, uluslararası tedarik zincirinde ciddi aksaklıklar yaşanmış, turizm ve ihracat gibi önemli gelir kalemlerinde düşüşler yaşanmış, hizmet sektörü büyük oranda zarar görmüş, bu durum da işgücü piyasasını önemli düzeyde etkilemiştir (Eren vd., 2021: 69; Kouam, 2020: 1; Kotishwar, 2020: 1; Ünal vd., 2020: 248). Finansal piyasalarda alışıldığı gibi ekonomik nedenlerle değil, küresel bir sağlık sorununun yaratmış olduğu güvensizlik ve belirsizlik nedeniyle önemli dalgalanmalar yaşanmıştır (Çütçü ve Dineri, 2021: 183). Yatırımcılar ulusal ve uluslararası varlıklarını azaltma yoluna gitmişlerdir (Temir, 2020: 60). Borçlanma araçlarında, borsada, dövizde, emtia fiyatlarında önemli dalgalanmalar kaydedilmiştir (Levent, 2020: 724). Covid-19'un ekonomik ve finansal etkilerini azaltmak için de ülke özelinde farklı uygulamalar içeren hükümet desteklerinden yararlanılmıştır (Çütçü ve Dineri, 2021: 183).

Covid-19'un, sağlık alanı ile sosyal, ekonomik ve finansal alanlarda bağlantılı etkileri akademisyenlerin, ülke yöneticilerinin, sağlıkçıların, hane halklarının kısacası toplumun tüm kesimlerinin önemli bir gündem maddesi olmuştur. Dolayısıyla birçok alanda birden incelenme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da bu durumdan hareketle Covid-19'un Türkiye'de finansal piyasaların önemli göstergeleri olan BİST-100, altın ve kur üzerindeki etkisi incelenmiştir. 11.03.2020-21.12.2021 dönemi günlük verilerine, öncelikle Fourier KPSS birim kök testi ve sonra Fourier Shin Eşbütünlük Analizi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. İncelenen dönemin uzunluğu ve üç önemli finansal göstergenin birlikte incelenmiş olması, çalışmayı diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

Çalışma giriş bölümünün ardından üç kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısımda Türkiye'de Covid-19 süreci incelenmiştir. İkinci kısımda Covid-19'un finansal göstergeler üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların bulunduğu literatür kısmı yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmış olan analizler yer almaktadır.

1. TÜRKİYE'DE COVID-19 SÜRECİ

Covid-19'un Çin'den sonra İran, ABD ve Güney Kore'de görülmesiyle birlikte bir dizi tedbirlerle hastalığın Türkiye'ye girişinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 10 Ocak 2020 tarihinde bir kurul oluşturulmuştur. Kurul görüşleri doğrultusunda alınan ilk önlemler; Covid-19 vakalarının görüldüğü ülkelerden gelen kişilerin taramaya tabi tutulması, havaalanına termal kameraların yerleştirilmesi, vakaların görüldüğü ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının ülkeye tahliyesinin sağlanması ve yurt dışından gelenlerin 14 gün süreyle diğer kişiler ile en az oranda temas kurması şeklindedir. Bu süreç içerisinde dünyada vaka sayıları hızla artış göstermiştir. Türkiye'de ise ilk vaka 11 Mart 2020'de gözlemlenmiştir. İlk vakanın açıklanmasıyla birlikte 12 Mart 2020 tarihinden sonra kademeli kısıtlama kararları devreye girmiştir (DW, 2021).

12 Mart'ta eğitim ve öğretime ara verilmiş, 13 Mart'ta toplu şekilde camilerde kılınan cuma namazlarının camilerde kılınmasına ara verilmiş, 15 Mart'ta eğlence mekanlarının faaliyetleri durdurulmuş, 16 Mart'ta spor müsabakalarının seyircisiz oynanması kararlaştırılmış, 17 Mart'ta ilk Covid-19 kaynaklı ölümün gerçekleştiği duyurulmuştur. 20 Mart'ta sanatsal, kültürel ve bilimsel her türlü faaliyet ertelenmiş, 31 Mart'ta güzellik merkezleri, berberler ve güzellik salonları kapatılmış, 22 Mart'ta 65 yaş ve üstü vatandaşlar ile kronik rahatsızlığı bulunan bireylere sokağa çıkma kısıtı getirilmiştir. 23 Mart'ta uzaktan eğitim modeli ile eğitim-öğretime tekrar başlanmıştır. 3 Nisan'da 20 yaş altı gençler için sokağa çıkma kısıtlaması yoluna gidilmiş, yine bu tarihte 30 büyükşehir ve Zonguldak'a giriş-çıkışlar yasaklanmış, 11 Nisan itibarıyla de Zonguldak ve 30 büyükşehirde hafta sonları sokağa çıkma kısıtlaması uygulanmış, haziran ayına kadar devam etmiştir. 14 Nisan'da Türk Hava Yolları bütün dış hat uçuşlarını 20 Mayıs tarihine dek durdurduğunu açıklamıştır. Söz konusu dönem içerisinde yerli solunum cihazı üretimi için girişimlerde bulunulmuş ve 20 Nisan'da ilk yerli solunum cihazı seri üretimden çıkmıştır. 4 Mayıs 2020 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından normalleşme takvimi açıklanmıştır. 7 il için seyahat kısıtlaması kaldırılmış; berber, güzellik salonu ve kuaförler faaliyetlerine başlamıştır. 65 yaş ve üzeri bireylerin günlük 4 saat dışarı çıkmaları kararlaştırılmış, 20 yaş altındaki gençler için getirilen sokağa çıkma kısıtlaması 18 yaş ve altı gençler için uygulanmaya devam edilmiştir. AVM'ler kontrollü şekilde faaliyetlerine başlamıştır (Budak ve Korkmaz, 2020: 72- 73- 74; Soylu, 2020: 176).

Mart 2020'de ilk vakanın Türkiye'de görülmesiyle birlikte alınan önlemler ile virüsün yayılımı yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Fakat virüs ile mücadele edilirken iş yerlerinin faaliyetleri kısıtlanmış, kimi sektörlerin faaliyetleri tamamen durmuş, evlere kapanmayla birlikte tüketim kalıpları bozulmuştur. Bütün dünyada görüldüğü gibi Türkiye'de de hem Covid-19 ile hem de Covid-19 kaynaklı ekonomik sorunlarla mücadele edilmiştir. Bu doğrultuda başta Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi başta olmak üzere bazı ekonomik önlemler alınmıştır. Ekonomik tedbirler kapsamında; Ar-Ge faaliyetleri için verilen destekler arttırılmış, ihtiyaç, konut, taşıt finansman destek paketleri hane halkının hizmetine sunulmuş, geri ödemesinde gecikme yaşanan kredilere esneklik sağlanmış, telafi çalışma süresinde artış meydana gelmiş, asgari ücrete sağlanan destek devam ettirilmiş, uzaktan ve esnek çalışma modelleri desteklenmiş, kısa çalışma ödeneği uygulanmaya başlanmış, iki milyondan fazla mükellefi kapsayacak şekilde prim, KDV ve muhtasar ödemelerinin ertelenmesi sağlanmış, en düşük emekli maaşı 1500 TL olarak yükseltilmiş, iki milyondan fazla aile nakdi yardımlardan faydalanmış, kredi destek paketi uygulamaları başlamış, süreç içerisinde nakit akışında bozulmalar meydana gelen firmaların bankalara olan kredi faiz ve ana para ödemelerinin asgari olarak 3 ay ertelenmesiyle firmalara finansman desteği sağlanmış, Halkbank, Ziraat Bankası ve Vakıfbank esnaf ve sanatkarlara ödemeleri erteleme olanağı tanımış, işletmelerin kurumsal kart limitleri yükseltilmiş, kamu bankaları tarafından ödemesiz dönem seçenekleri ve uygun faiz oranları ile temel ihtiyaç destek paketleri sunulmuştur. Desteklerin kapsamı; bankacılık işlemlerini kolaylaştırmaya yönelik tedbirler, başta vergi olmak üzere mali tedbirler, istihdamı kapsayan tedbirler, belediyelere aktarılmış olan paylar, hane halkına sağlanan destekler ve diğer destekler olarak özetlenebilir (Soylu, 2020: 183; Eroğlu, 2020: 232; Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ve Diğer Tedbirler, 2020; McKibbin ve Fernando, 2020: 2). Türkiye salgından ve yansımalarından önemli derecede etkilenmiştir. Vaka sayılarındaki artışlar ekonomik, sosyal ve politik alanlarda ve tüketici davranışlarında değişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan mutasyonlar sonucu artan vaka artışlarına karşı aşı politikaları

devreye koyulmuş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak salgının bir süre daha devam etmesi öngörülmekte ve bu çerçevede önlemlerin alınması gerekmektedir (Han vd., 2022: 34; Özbay ve Özcan, 2021: 21).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Al-Awadhi, Alsaifi, Al-Awadi ve Alhammaddi (2020) çalışmalarında Çin borsasında Covid-19'un etkisini incelemişlerdir. Bunun için 10.01.2020-16.03.2020 döneminde Hang Seng ve Şangay Menkul Kıymetler Borsası bileşik endeksine dahil olan firmaların verilerini kullanmışlardır. Verilere panel veri yöntemini uygulamışlardır. Analiz sonuçları hem toplam vakalardaki hem de Covid-19'un yol açtığı toplam ölüm vakalarındaki günlük artışın tüm şirketlerin hisse senedi getirilerinde önemli olumsuz yansımalarının bulunduğunu göstermektedir.

Ashraf (2020) çalışmasında 64 ülkede 22.01.2020-17.04.2020 dönemindeki günlük Covid-19 vaka sayısı ve Covid-19 kaynaklı ölüm sayısının borsa üzerindeki etkisini araştırmıştır. Panel veri yöntemiyle yaptığı çalışma sonucunda ulaşılmış olduğu bulgular; borsaların vaka sayısından olumsuz etkilendiği, vaka sayısı arttıkça borsa getirilerinin azaldığı, borsaların Covid-19'a hızlı bir şekilde cevap vermekte ve bu durumun da salgının seyrine bağlı olarak zaman içerisinde değiştiği şeklindedir.

Apergis, N. ve Apergis, E. (2020) çalışmalarında 2020:01- 2020:03 dönemi günlük verileri ile Çin'de Covid-19'un borsa getirileri ve oynaklığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bunun için değişkenlere GARCHX modelini uygulamışlardır. Analiz sonucunda günlük vaka sayıları ve Covid-19 kaynaklı günlük ölüm oranlarının hisse senedi getirileri ve borsa getiri oynaklığı üzerinde önemli olumsuz etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Barut ve Kaygın (2020) çalışmalarında Covid-19'un finansal piyasalar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla 11 ülkenin önemli borsa endeksleri ile Türkiye ((BİST-100), ABD (DOW30), İngiltere (FTSE100), Çin (Shangai), İspanya (IBEX35), Hollanda (AEX), İsviçre (SMI), Belçika (BEL20), Fransa (CAC40), Almanya (DAX), İtalya (FTSE MIB)) toplam vaka sayıları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz başlangıç tarihi olarak 08.04.2020 tarihini almışlardır. Değişkenlere Bayer ve Hanck Eşbütünleşme Testi uygulamışlardır. Eşbütünleşme testi sonucunda BIST100, IBEX35, FTSE MIB, AEX ve Shangai endeksleri ve Covid-19 vakaları arasında eşbütünleşme olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Çütçü ve Dineri (2021) 16.03.2020- 06.05.2020 döneminde Türkiye'de döviz kuru ile vaka sayısı ve yeni ölüm sayısı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme Testi'ni kullanmışlardır. Eşbütünleşme analizi neticesinde değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi bulunduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Gülhan (2020a) çalışmasında Covid-19'un BİST-100 endeksi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada BİST-100 ve Türkiye'de Covid-19 kaynaklı ölüm oranları arasındaki ilişkiyi incelerken değişkenlere Robust Least Squares Tahmin Yöntemi ve Johansen Juselius Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda BİST-100 ile ölüm oranları arasında negatif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Gülhan (2020b) yapmış olduğu diğer bir çalışmada ise Covid-19'un altın fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Ayrıca çalışmaya altın fiyatları ile ilişkisi göz önünde bulundurularak döviz kuru, faiz oranı, petrol fiyatları değişkenleri de dahil edilmiştir. 22.01.2020-08.04.2020 dönemi günlük verilerine ARDL yaklaşımını uygulamıştır. Analiz sonucunda altın ve Covid-19 vaka sayısı arasında ilişki tespit edememiştir.

Kotishwar (2020) çalışmasında ABD, İspanya, Fransa, İtalya, Çin ve Hindistan'da Covid-19'un hisse senedi piyasalarındaki etkisini incelemiştir. Bunun için değişkenlere VECM ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiri Modeli'ni uygulamıştır. VECM'nin sonucuna göre Covid-19 ve seçilen ülke hisse senedi endeksleri arasında negatif koentegrasyon ilişkisi bulunmaktadır. Kümülatif ortalama anormal

getiri modelinin sonucuna göre borsa endekslerinin önceki döneme göre daha fazla tepki verdiği neticesine ulaşmıştır.

Sansa (2020) Covid-19'un ABD ve Çin finansal piyasalarındaki etkisini araştırmıştır. Şangay Menkul Kıymetler Borsası ve New York Dow Jones ile vaka sayıları arasındaki ilişkiyi incelerken regresyon yönteminden yararlanmıştır. 01.03.2020- 25.03.2020 dönemi verilerine uygulanan regresyon modeli sonucunda değişkenler arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmiştir.

Sarı ve Kartal (2020) çalışmalarında Covid-19 vaka sayılarıyla altın fiyatları, VIX Endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 22.01.2020-20.04.2020 dönemi verilerine ARDL testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda Covid-19 vakalarının VIX endeksi ve altın fiyatlarını önemli düzeyde etkilemiş olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şenol ve Zeren (2020) Covid-19'un küresel piyasalardaki etkisini incelemişlerdir. MSCI endeksini küresel piyasaları temsilen kullanmışlardır. Covid-19 vaka ve ölüm sayılarıyla MSCI endeksi ilişkisini incelerken Fourier Eşbütünleşme Testi'ni uygulamışlardır. 21.01.2020-07.04.2020 dönemi için yapmış oldukları analiz neticesinde değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu şeklinde bir bulguya ulaşmışlardır.

Şit ve Telek (2020) çalışmalarında dünyada Covid-19 vaka ve vefat sayısı ile altın ons fiyatı, dolar endeksi verileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 01.03.2020-07.05.2020 dönemi verilerine Hatemi-J Eşbütünleşme Testi ve Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizini uygulamışlardır. Yapılan analizler ile vaka ve vefat sayısı ile kur arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğuna, vaka ve vefat sayısının kur ile altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Ünal, Aydın ve Eren (2020) çalışmalarında 11.03.2020-15.05.2020 dönemi günlük verilerini kullanarak Covid-19 ve döviz kuru (dolar) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Engle-Granger eşbütünleşme testini, Granger ve Hacker ile Hatemi-J Nedensellik Analizleri'ni kullanmışlardır. Eşbütünleşme analizi neticesinde değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi, nedensellik testi neticesinde de değişkenler arasında nedensellik sonuçlarına ulaşmışlardır.

Zeren ve Hızarcı (2020) pandeminin başlangıcında en yüksek vakaların görüldüğü ülkeler olan Çin (SSE), Güney Kore (KOSPI), İtalya (FTSE MIB), Fransa (CAC40), Almanya (DAX 30) ve İspanya (IBEX 35) borsa endeksleri ve Covid-19 ölüm ve vaka sayıları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu amaçla değişkenlere Maki (2012) Eşbütünleşme Testi'ni uygulamışlardır. Analiz sonucunda, toplam vaka sayısı ve KOSPI, IBEX35 ve SSE endeksleri ile toplam vaka sayısı arasında eşbütünleşme olduğu, CAC40, FTSE MIB ve DAX30 ile eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kayral ve Tandoğan (2021) 01.01.2015- 08.07.2020 dönemi için yapmış oldukları çalışmalarında BİST-100, altın, euro, dolar fiyatlarının getiri ve volatilitelerinin Covid-19'dan etkilenme düzeylerini ve değişkenler arasındaki volatilitate yayılımını incelemişlerdir. Bu amaçla değişkenlere uygulanan ekonometrik yöntem CCC- GARCH olmuştur. Analiz sonucunda BİST-100 ve altın getirilerinin sınırlı düzeyde de olsa Covid-19'dan etkilendiği yorumunu yapmışlardır.

Contuk (2021) çalışmasında BİST-100 toplam işlem kapasitesi ve doğrulanmış günlük Covid-19 pozitif vaka sayıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 11.03.2020- 16.06.2020 dönemi günlük verilerine ARDL testini uygulamıştır. Analiz neticesinde Covid-19'un BİST-100 işlem kapasitesinde kısa dönemde negatif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşırken, uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Günsoy ve Yıldız (2021) çalışmalarında 11.03.2020- 11.02.2021 döneminde Türkiye'de görülen Covid-19 vakaları ile döviz kuru (dolar) arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Değişkenlere frekans alan nedensellik testini uygulamışlardır. Analizle değişkenler arasında orta ve koentegrasyon ilişkisi olduğu, kısa dönemde ise ilişki olmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Özkan ve Ünlü (2021) Türkiye için yapmış oldukları çalışmada Covid-19 bölgesel vakalar ile kur (Euro/TL), BİST il endeksleri (BİST İstanbul, BİST İzmir ve BİST Ankara) ve altın fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 29.06.2020-23.11.2020 dönemi günlük verilerine ARDL Sınır Testi'ni uygulamışlardır. Analiz sonucunda şehir endeksleri ile vaka sayıları, kur ve altın fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yorumunu yapmışlardır.

Temür (2021) çalışmasında Covid-19 dolayısıyla meydana gelen ölüm oranları ile küresel borsa endeksleri ve BİST perakende sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 17.04.2020 dönemi itibarıyla en fazla ölüm oranı gerçekleşen ülkelerin borsa endekslerini (Nasdaq, FTSEMIB, S&P500, DAX30, FTSE100, CAC40, BİST-100, SSE100) ele almıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla günlük verilere regresyon analizini uygulamıştır. Analiz sonucuna göre artan vaka ve ölüm sayılarıyla birlikte borsa endeksleri ve hisse senedi fiyatlarında sert düşüşler meydana geldiği tespit edilmiştir.

Baldwin ve Mauro (2020) Covid-19'un ekonomide yaratmış olduğu etkinin boyutunun ve kalıcılığının tahmin edilemediğini ifade etmişlerdir. Covid-19'un etkilerinden bahsederken kısa ama bir o kadar da kötü bir süreç yaratan grip sürecinin bir bireyde yaratmış olduğu etki gibi ekonomide de kısa süreli bir dalgalanma olabileceği yorumunu yapmışlardır. Bu çalışmada da bundan hareketle Covid-19 vaka sayıları ve kur, BİST-100, gram altın arasında uzun vadeli bir ilişki bulunup bulunmadığı analiz edilmiştir. Çalışmada ele alınan dönemin diğer çalışmalara oranla uzunluğu Covid-19'un Türkiye finansal piyasalarında zaman içerisinde ortaya çıkardığı etkinin incelenmesini sağlamaktadır. Tüm bu yönleriyle çalışmanın literatüre fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ, METODOLOJİ VE BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle analizde kullanılan değişken açıklamalarına yer verilmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ekonometrik yöntemler ele alınmıştır. Son olarak analizler neticesinde ulaşılan sonuçlar bulunmaktadır.

3.1. Veri

Altın fiyatları, borsa endeksleri ve döviz kurları uzun yıllardır önemli yatırım araçları arasında değerlendirilmektedir (Kayral ve Tandoğan, 2020: 690). Dolayısıyla dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de bu araçların Covid-19 sürecinden etkilenip etkilenmediği önemli bir inceleme konusu olmuştur. Söz konusu etkiyi incelemek amacıyla yapılmış olan çalışmada kur olarak dolar kuru, borsa endeksi olarak BİST-100 ve altın fiyatı olarak gram altın fiyatı alınmıştır. Covid-19 sürecini temsilen günlük vaka sayısı alınmıştır. Analizlerde 11.03.2020-22.12.2021 dönemi günlük verileri kullanılmıştır. BİST 100 endeksi ve kur değerleri TCMB EVDS veri tabanından alınmıştır. Gram altın değerleri investing.com'dan alınmıştır. Covid-19 vaka sayıları ise Sağlık Bakanlığı resmi internet sitesinden alınmıştır.

3.2. Metodoloji

Çalışmada değişkenlerin durağanlıklarını incelemek amacıyla Fourier KPSS Birim Kök Testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Fourier Shin Eşbütünleşme Testi ile; nedensellik ilişkisi ise Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu analiz yöntemleri hakkında genel bilgi verilmiştir.

3.2.1. Fourier KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski Phillips-Schmidt ve Shin (1992)'in öne sürdüğü KPSS Durağanlık Testi'nin temel hipotezi, serilerin durağan olduğu şeklindedir. Bu test Becker, Enders ve Lee (2006)'nin yapısal değişimleri göz önünde bulunduran haliyle daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Yapılan bu testte yapısal değişimleri dikkate almak için fourier fonksiyonları ele alınmıştır. Fourier fonksiyonlarıyla seride meydana gelen değişimler daha hassas olarak belirlenebilmektedir (Kızılkaya ve Konat, 2019: 58). Yapısal değişimlerin yapısı, konumu ve sayısının önceden bilinmesi zor olmasına rağmen Fourier

fonksiyonları bu zorluğu yok ederek güçlü bulgulara ulaşılmasına olanak tanımaktadır. Geliştirilen bu testin en önemli avantajlarından biri, sadece önemli yapısal değişiklikleri değil, daha yumuşak olanları da dikkate almasıdır (Gündüz, 2020: 233). Becker, Enders ve Lee (2006)'nin önermiş olduğu birim kök testi için geliştirilen veri üretme süreci aşağıdaki gibidir:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t$$

$$Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$$

ε_t durağan bir süreci, u_t sabit varyanslı bir süreci, T gözlem sayısını ve k frekans sayısını belirtmektedir. $\alpha(t)$ 'ye ait fourier yapısı aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$\alpha(t) = a_0 + \sum_{k=1}^n a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right); \quad n < T/2$$

Belirtilen fourier yapısında n olası tüm frekansların sayısını ifade etmektedir. Fakat Becker, Enders ve Lee (2006) sorunu izlenilebilir halde tutabilmek için $n=1$ şeklinde ifade etmişlerdir. Aşağıda belirtilen tek frekanslı fourier yapısını öne sürmüşlerdir;

$$\alpha(t) \cong Z_t' \gamma = \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

Uygun frekans sayısını tespit edebilmek amacıyla 1'den 5'e kadar frekans değerleri tek frekanslı fourier yapısı için uygulanır ve kalıntı kareleri toplamını en küçük yapan değer uygun frekans olarak tespit edilir (Fendoğlu ve Canpolat, 2019: 24).

FKPSS test istatistiği ise şu şekildedir;

$$\tau_T(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2}$$

Burada $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ ve $\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j$ şeklindedir. \tilde{e}_j fourier fonksiyonlu modelin hata terimi, $\tilde{\gamma}_j$ kalıntıların j . otokovaryansları, $\tilde{\sigma}^2$ uzun dönem varyansının parametrik olmayan tahminini ifade etmektedir.

Fourier fonksiyonunun anlamlılığını sınamak için kullanılan F test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Becker vd., 2006: 390-391);

$$F_i(k) = \frac{(KKT_0 - KKT_1(k))/2}{KKT_1(k)/(T-q)}, \quad i=\mu, \tau$$

Burada $KKT_1(k)$ tek frekanslı fourier yapısından elde edilen kalıntı kareler toplamını, q açıklayıcı değişken sayısını, KKT_0 trigonometrik terimlerin dahil edilmediği modelin kalıntı kareler toplamını ifade etmektedir. F testi ve birim kök testi için uygun kritik değerler Becker, Enders ve Lee (2006)'nin araştırmasında bulunmaktadır.

3.2.2. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi

Shin (1994), temel hipotezi seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu belirten ve KPSS birim kök testine bağlı olan bir test öne sürerek değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisini test etmeyi amaçlamıştır. Arai ve Kurozumi (2007) ise bu testi içsel şekilde bir yapısal kırılmaya olanak tanıyacak biçimde tasarlamışlardır. Fakat seriler arasındaki uzun vadeli ilişkiler yumuşak geçişli ve ani yapısal kırılmaların etkisinde kalabilmektedir. Bundan dolayı Tsong, Lee, Tsai ve Hu'nun 2016 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Shin'in eşbütünleşme testine fourier fonksiyonlarını dahil ederek yeni bir test öne sürmüşlerdir. Fourier-Shin eşbütünleşme testi için geliştirilen veri üretme süreci aşağıdaki gibidir;

$$y_t = d_t + X_t' \beta + \eta_t$$

Burada $\eta_t = \gamma_t + \vartheta_{1t}$, $\gamma_0 = 0$ iken $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$ ve $x_t = x_{t-1} + \vartheta_{2t}$ şeklindedir. ϑ_{1t} ve ϑ_{2t} durağan olduğundan x_t ve y_t de birinci farkta durağandır. Denklemde $d_t = \delta_0 + f_t$ ya da $d_t = \delta_0 + \delta_1 t + f_t$ şeklindedir. Deterministik bileşenler $m=0$ olduğunda yalnızca sabit terimi, $m=1$ olduğunda ise gerek sabit terimi gerekse de trendi içermektedir (Tsong vd. 2016: 1088-1089).

f_t fourier fonksiyonu aşağıdaki denklemde ifade edildiği gibidir;

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

Trigonometrik terimlerin anlamlılığı Becker, Enders ve Lee (2006)'nin FKPSS durağanlık testinde uyguladıkları gibi F istatistiğiyle incelenmektedir. Fourier Shin test istatistiği aşağıdaki gibidir (Tsong vd. 2016: 1102);

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2$$

Burada $S_t = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$ olarak hesaplanan hata terimlerinin kısmi toplamı, $\hat{\omega}_1$ \hat{v}_{1t} 'nin uzun dönem varyansının tahmincisini belirtmektedir. CI_f^m test istatistiği için uygun kritik değerler Tsong, Lee, Tsai ve Hu (2016)'nın araştırmasında bulunmaktadır.

3.2.3. Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Testi

VAR modelleri kullanılan Granger nedensellik analizinde yapısal kırılmalar analizde dikkate alınmamaktadır. Fourier testinde ise önceki simülasyonlardan farklı olarak bir Fourier fonksiyonu tarafından tahmin edilen kırılmaların varlığında Granger-nedensellik testinin büyük olup olmadığı değerlendirilmektir. Testte veri üretme süreci (DGP) spesifikasyonu şu şekilde oluşturulmuştur:

$$y_{1t} = d_{1t} + \alpha_{11} y_{1t-1} + \alpha_{12} y_{2t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$y_{2t} = d_{2t} + \alpha_{21} y_{1t-1} + \alpha_{22} y_{2t-1} + \varepsilon_{2t}$$

Modele ilişkin oluşturulan serilerin tümü keskin kırılmalar içermesine rağmen, kırılmaların temel özelliklerini yakalamak için bir Fourier yaklaşımı kullanılmaya devam edilmiştir. Bu nedenle, üretilen her seri için aşağıdaki model tahmin edilmiştir:

$$y_{it} = \alpha_{i1} y_{1t-1} + \alpha_{i2} y_{2t-1} + \sum_{k=1}^n [\alpha_{ik} \sin(2\pi kt / T) + b_{ik} \cos(2\pi kt / T)] + \varepsilon_{it}$$

$n = 1, 2$ ve 3 için.

Denklemde ilk simülasyonun sonucu verildiğinde, sadece $n = 1, 2$ veya 3 için genelden özele test metodolojisi kullanılarak trigonometrik frekansları düşürülmeye çalışılmıştır. Her seri tek bir yapısal kırılma içerdiğinden, örnek F-istatistiklerinin tüm $\alpha_{ik} = b_{ik} = 0$ değerlerinin sıfır hipotezinin reddedilmesine izin verilmektedir (Enders ve Jones, 2016: 11).

3.3. Bulgular

Tablo 1'de değişkenlerin durağanlıklarını ele almak amacıyla yapılan FKPSS birim kök testine ait bulgular bulunmaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde gözlenen değişkenlerin Fourier fonksiyonlarının anlamlılığının test edilmesi için ele alınan F test istatistik kritik değerlerinin, gerek sabitli gerekse de trendli model için elde edilen bulgulardan küçük olduğu görülmektedir. Bu, değişkenlerin fourier fonksiyonlarının anlamlı olduğunu göstermektedir. Anlamlılık sonucunun ardından yapılan FKPSS analiz sonuçları değerlendirildiğinde, serilerin durağan olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle serilerin, yumuşak geçişler de göz önüne bulundurulduğunda birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkları alındığındaysa serilerin durağan hale geldikleri belirlenmiştir.

Tablo 1: FKPSS Birim Kök Testine Ait Sonuçlar

	Sabıtlı Model				Trendli Model			
	k	Min KKT.	F İst.	FKPSS	k	Min KKT.	F İst.	FKPSS
Bist	1	275.000	292.39*	0.923	1	367.304	729.000*	0.118
ΔBist	1	217.353	---	0.049*	2	216.474	---	0.029*
Kur	1	830.827	59.982*	0.790	1	268.594	158.416*	0.083
ΔKur	3	27.656	---	0.143*	3	27.637	---	0.089*
Gram	2	10.621	57.889*	1.408	1	2.194	276.751*	0.069
ΔGram	3	0.1702	---	0.125*	3	0.1702	---	0.122**
Toplam vaka sayısı	1	537.578	185.376*	0.503	5	353.631	35.011*	0.206
Δ Toplam vaka sayısı	5	17.009	---	0.361**	5	16.553	---	0.114**

Not: FKPSS ve F testi için kritik değerler Becker , Enders ve Lee (2006) makalesinde bulunmaktadır.

Durağanlık sonucunun elde edilmesinin ardından değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin sınanması için Fourier Shin Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Tablo 2’de eşbütünleşme testine ait bulgular bulunmaktadır:

Tablo 2: Fourier Shin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	k	Min KKT.	F İst.	CI_f^m	CI^m
Bist ↔ Toplam vaka sayısı	1	208.433	3.399***	0.052**	0.427
Kur ↔ Toplam vaka sayısı	3	27.617	4.552**	0.152	0.249
Gram ↔ Toplam vaka sayısı	3	0.169	5.466**	0.161	0.142

Not: CI_f^m , Fourier Shin ve CI^m , Shin istatistik değerini belirtmektedir. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi ve F testi için kritik değerler Tsong, Lee, Tsai ve Hu (2016)'nın makalesinde bulunmaktadır.

Fourier fonksiyonlarının anlamlılık sınaması için kullanılan F testine ait kritik değerlerin istatistik değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu da fourier fonksiyonlarının anlamlı olduğunu belirtmektedir. Koentegrasyon ilişkisinin tespit edilmesi için yapılan eşbütünleşme analizi bulguları değerlendirildiğinde sadece BİST-100 ile toplam vaka sayısı değişkeni arasında %5 anlamlılık seviyesinde koentegrasyon ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

Hisse senedi piyasaları sosyal, ekonomik politik ve kültürel birçok alanda meydana gelen gelişmelere çok hızlı tepki vermektedir (Al-Awadhi, 2020:1; Şenol ve Zeren, 2020: 13). İçinde bulunduğumuz dönemde ise hisse senedi piyasalarında işlem yapan yatırımcılar, teknoloji sayesinde dünyanın neresinde olursa olsun, meydana gelen gelişmelerden çok hızlı haberdar olabilmektedirler. Bu nedenle, yaşanan tüm olayların etkisi bu piyasalarda kendini hızlı bir şekilde göstermektedir. Analiz sonucunda Covid-19 vaka sayısı ile BİST-100 endeksi arasında koentegrasyon ilişkisi bulgusu bu durumu desteklemiştir. Güven faktörü ile ilişkisi açık bir şekilde bilinen döviz kuru dünyadaki bütün gelişmelerden anından etkilenebilmektedir. Fakat Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarını güven dışında etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Çütçü ve Dineri, 2021: 186). Bu faktörler; ülkenin dış ticaret yapısı, sermaye akımları, ödemeler dengesi, uluslararası rekabet gücü, dış borç yapısı, GSYH'nin sektörel ve yapısal özellikleri şeklinde sıralanabilir (Günsoy ve Yıldız, 2021: 5). Dolayısıyla, sayılan bu faktörler üzerinde Covid-19'un etkisiyle meydana gelen dalgalanmalar göz önünde bulundurulduğunda toplam vaka sayısının kur üzerindeki etkisi bu araçlar yoluyla olacağından eşbütünleşme ilişkisi bulgusuna ulaşamamıştır. Altın çok eski zamanlardan bu yana kullanılan

önemli bir yatırım aracıdır. Bunda özellikle almış olduğu değerlerin takibinin ve satın alınmasının kolay olması etkilidir. Sayılan bu özellikleri altını güvenli bir yatırım aracı haline getirmektedir. Bu nedenle toplam vaka sayısında meydana gelen artışların yarattığı olumsuz hava, altın fiyatları üzerinde bir etki meydana getirmediğinden eşbütünleşme bulgusuna ulaşamamıştır.

Tablo 3: Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Test Sonuçları

Model	k	p	Walt İstatistiği	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
BİST-100 → Toplam Vaka Sayısı	1	3	21.713	0.000*	0.001*
Toplam Vaka Sayısı → BİST-100	1	3	26.082	0.000	0.000
Kur → Toplam Vaka Sayısı	3	3	0.889	0.828	0.735
Toplam Vaka Sayısı → Kur	1	3	11.422	0.037**	0.026**
Gram → Toplam Vaka Sayısı	3	3	1.232	0.872	0.868
Toplam Vaka Sayısı → Gram	1	3	14.300	0.031**	0.022**

Not: p optimal gecikme uzunluğunu, k optimal frekansı göstermektedir. Bootstrap tekrar sayısı 10000'dir.

Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Testi sonuçları incelendiğinde BİST-100 ile toplam vaka sayısı arasında çift yönlü; toplam vaka sayısından kur ve grama doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Geçmişten bugüne bilinirliği ve güvenilirliği en fazla olan kıymetli madenin altın olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle insanlar karşılaşmış oldukları her olumsuz olayda altını güvenli bir varlık olarak görmüşlerdir. (Gülhan, 2020b: 1114). Ülkelerin Covid-19'dan etkilenen dış ticaret yapısının, ödemeler dengesinin, uluslararası rekabet gücünün, ülkelere olan sermaye akımlarının, turizm gelirleri (Günsüy ve Yıldız, 2021: 5) gibi kurlar üzerinde etkisi olan faktörlerin Covid-19 kaynaklı belirsizlikten etkilenmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla Covid-19 sürecinde ortaya çıkan vaka sayılarıyla artan belirsizlik ve güvensizlik ortamı nedeni ile vaka sayısından gram altın ve kur değişkenlerine doğru bir nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Covid-19'un etkisiyle hem sosyal hem de ekonomik hayatta meydana gelen gelişmeler daha önce benzeri görülmemiş bir nitelik taşımaktadır. Bir taraftan sosyal hayat tamamen durma noktasına gelmiş, diğer taraftan değişen bu hayat tarzı ile ekonomik aktiviteler ve finansal piyasaların faaliyetlerinin devamlılığı sağlanmak istenmiştir. Bir taraftan sağlık krizi ile mücadele edilmiş, bir taraftan ekonomi canlı tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla birçok alanda farklı yönlerden incelenmesi söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada da bundan hareketle Covid-19'un Türkiye'deki önemli finansal göstergeler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 11.03.2020-22.11.2021 dönemindeki toplam vaka sayılarının BİST-100 endeksi, döviz kuru altın üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analizler sonucunda BİST-100 endeksi ve toplam vaka sayısı arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu, kur ve altın ile toplam vaka sayısı arasında eşbütünleşme olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Salgının başladığı ilk dönemlerde ülke yönetimleri, bireyler, akademisyenler yani kısaca toplumun her kesimi tüm planlarını bu belirsizlik doğrultusunda yapmışlardır. Fakat geçen zamanla alınan tedbirler ile her ne kadar vaka sayıları, ölüm oranları dalgalı bir seyir izlese de uzun vadede ekonominin kendi iç dinamiklerinin etkisiyle göstergeler değer almaya başlamıştır. Bu da çalışma sonucunda altın ve kur ile toplam vaka sayısı arasında eşbütünleşme ilişkisi bulgusuna ulaşamamasına neden olmuştur. Fourier Standart Tek Frekanslı Granger Nedensellik Testi sonuçları incelendiğinde BİST-100 ile toplam vaka sayısı arasında çift yönlü; toplam vaka sayısından kur ve grama doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Nedensellik testinin sonucunda elde edilen bulgular finansal değişkenlerin Covid-19 sürecinden etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle bu değişkenlerin yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar ile sağlık alanındaki olaylara duyarlı olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir.

Covid-19 kaynaklı riskin ve belirsizliğin daha ne kadar süreceği toplumun hiçbir kesimi tarafından tam anlamıyla bilinmemektedir. Zaman içerisinde yerleşecek toplumsal ve ekonomik davranışlar ortaya çıkacaktır. Bu da Covid-19'un etkisinin uzun yıllar tüm kesimler tarafından incelenmesine neden olacaktır. İlerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalarda, bölgesel Covid-19 vakalarının finansal araçlar üzerindeki etkisi incelenebilir. Bu yolla, yaşanan sürece verilen bölgesel tepkileri inceleme imkânı doğacaktır.

KAYNAKÇA

- Al- Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al- Awadi, A. ve Alhammaddi, S. (2020). "Death and Contagious Infectious Diseases: Impact of the COVID-19 Virus on Stock Market Returns", *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1- 5.
- Apergis, N. ve Apergis, E. (2020). "The Role of Covid- 19 for Chinese Stock Returns: Evidence From a GARCHX Model", *Asia- Pacific Journal of Accounting & Economics*, 1- 9.
- Arai, Y. ve Kurozumi, E. (2007). "Testing for the Null Hypothesis of Cointegration with a Structural Break", *Econometric Reviews*, 26(6), 705-739.
- Ashraf, B. N.(2020). "Stock Markets' Reaction to Covid- 19: Case sor Fatalities", *Research in International Business and Finance*, 54, 1- 7.
- Baker, S., Bloom, N., Davis, S. J., vd. (2020). "The Unprecedented Stock Market Impact of Covid- 19", *Nber Working Paper Series*, Paper No: 26945, 1- 24.
- Baldwin, R. ve Mauro, B. W. (2020). "Introduction", R. Baldwin ve Beatrice, Weder di Mauro (Ed.), *Economics in the Time of Covid- 19*, içinde (1-30), Londra, CEPR Press.
- Barut, A. ve Kaygın, C. Y. (2020). "Covid-19 Pandemisinin Seçilmiş Borsa Endeksleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 59- 70.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). "A Stationary Test in The Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks", *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). "Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği", (1), 62- 79.
- Contuk, F. Y. (2021). "Covid -19'un Borsa İstanbul Üzerindeki Etkisi: Bir ARDL Sınır Testi Modeli", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 101- 112.
- Çütçü, İ. ve Dineri, E. (2021). "The Effect Pandemic on Exchange Rates: An Application on Turkey", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(4), 182- 193.
- DW (2021). Türkiye'de Pandemi: Bir Yılda Neler Yaşandı?, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-pandemi-bir-y%C4%B1lda-neler-ya%C5%9Fand%C4%B1/a-56822009> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ve Diğer Tedbirler, Covid- 19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi Pakete İlişkin Genel Bilgiler ve Ekonomiyi İlgilendiren Diğer Tedbirler, <https://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid-19-ekonomik-istikra-20200414170956.PDF> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Enders, W., ve Jones, P. (2016). "Grain Prices, Oil Prices, and Multiple Smooth Breaks in a VAR", *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419.
- Eren, B. S., Göker, İ. E. ve Karaca, S. S. (2021). "Covid- 19 Pandemisinin Finansal Piyasalara Etkisi: Gelişmiş Ülkeler Üzerine Bir Analiz", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(19), 69- 90.
- Eroğlu, E. (2020). "Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi", *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211- 236.
- Fendoğlu, E. ve Canpolat Gokce, E. (2019). "Türkiye'nin Turizm Geliri Serisinin Durağanlığı: Fourier KPSS Durağanlık Testi", *EKOİST Journal of Econometrics and Statistics*, 31, 17-28.
- Gülhan, Ü. (2020a). "Covid-19 Pandemisine BIST 100 Reaksiyonu: Ekonometrik Bir Analiz", *Turkish Studies*, 15(4), 497- 509.
- Gülhan, Ü. (2020b). "Kovid-19 Pandemisinin Altın Fiyatlarına Etkisi: ARDL Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1111- 1125.
- Gündüz, M. (2020). "The Link Between Unemployment and Industrial Production: the Fourier Approach With Structural Breaks", *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 13(3), 228-240. DOI: 10.15838/esc.2020.3.69.15.

- Günsoy, B. ve Yıldız, Ü. (2021). “Türkiye için Covid- 19 Pandemisi ile Döviz Kuru Arasındaki Frekans Alanı Nedensellik Analizi”, International Conference on Economics Turkish Economic Association, Türkiye Ekonomi Kurumu, 9.11.2021.
- Han, A., Pehlivan, C., ve Konat, G. (2022). “COVID-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi”, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 4(1), 32-49.
- Kayral, İ. E. ve Tandoğan, N. Ş. (2020). “BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVID-19 Etkisi”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 687- 701.
- Kızılkaya, O. ve Konat, G. (2019). “Elektrik Tüketimindeki Dalgalanmalar Geçici mi Yoksa Kalıcı mı? Türkiye için Ampirik Bir Analiz”, EKOIST Journal of Econometrics and Statistics, 30, 53–62.
<https://doi.org/10.26650/ekoist.2019.30.0017> .
- Kotishwar, A. (2020). “Impact of Covid- 19 Pandemic on Stock Market With Reference to Select Countries- A Study”, Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 24(4), 1- 9.
- Kouam, H. (2020). “Assessing the Economic and Financial Fallout from COVID-19; Implications for Macroprudential Policy”, SSRN, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3603625 Erişim Tarihi: 30.12.2021.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We That Economic Time Series Have a Unit Root?”, Journal of Econometrics, 54(1-3), 159–178.
- Levent, C. E. (2020). “Covid-19 Salgınının Gıda ve İçecek Sektöründeki Şirketlerin Hisse Senedi Getiri ve Volatilitesine Etkisi”, Turkish Studies, 15(6), 721- 737.
- McKibbin, W. ve Fernando, R. (2020). “The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios”, CAMA Working Paper, 1- 43.
- Özbay, F. ve Özcan, A. (2021). “The Examined of the Influence of Covid-19 on E-Commerce and Consumer Behavior: A Study on Turkey”, Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 6(1), 21-33.
- Özdemir, L. (2020). “Covid- 19 Pandemisinin BİST Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi”, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(3), 546- 556.
- Özkan, N. ve Ünlü, U. (2021). “Bölgesel Covid-19 Vaka Sayıları, Altın Fiyatları, Euro ve Bist Şehir Endeksleri Arasındaki İlişki: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 6(1), 240- 253.
- Sansa, N. A. (2020). “The Impact of the COVID-19 on the Financial Markets: Evidence from China and USA”, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3562530> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3562530> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Sarı, S. S. ve Kartal, T. (2020). “COVID-19 Salgınının Altın Fiyatları, Petrol Fiyatları ve VIX Endeksi ile Arasındaki İlişki”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1), 93- 109.
- Soylu, Ö. B. (2020). “Türkiye Ekonomisinde Covid- 19’un Sektörel Etkileri”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 169- 185.
- Shin, Y. (1994). “A Residual-Based Test of the Null of Cointegration against the Alternative of No Cointegration”, Econometric Theory, 10(1), 91-115.
- Şenol, Z. ve Zeren, F. (2020). “Coronavirus (Covid- 19) and Stock Markets: The Effect of The Pandemic on The Global Economy”, 7(4), 1- 16.
- Şit, A. ve Telek, C. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 1- 13.
- Temir, C. (2020). “Covid- 19’un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 4(7), 50- 66.
- Temür, A. S. (2021). “Koronavirüs Covid-19’un Dünya Borsaları Üzerine Etkisi ve Bist-Perakende Sektöründeki Hisse Senetlerinin Bu Süreçteki Davranışları”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(25), 773- 797.
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. ve Hu, T. C. (2016). “The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration”, Empirical Economics, 51(3), 1085-1113.
- Ünal, A. E., Aydın, H. İ. ve Eren, M. V. (2020). “Korona Virüs Salgını ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 244- 260.
- Zeren, F. ve Hızarcı, A. E. (2020). “Kovid- 19 Koronavirüsün Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar”, Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 3(1), 78- 84.

Atf için / for cited: Çubuk, B., Yalçinkaya, S., (2022). Covid-19’da “Ötekinin Ötekisi Olma” ve “Bakıştaki Yokluk”: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Nitel Bir Çalışma. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.13-24.

COVID-19’DA “ÖTEKİNİN ÖTEKİSİ OLMA” ve “BAKIŞTAKİ YOKLUK”: SAĞLIK ÇALIŞANLARINA YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA

Betül ÇUBUK*

Simge YALÇINKAYA**

ÖZET

Bu çalışma; Covid-19 virüsünün, sağlık çalışanları üzerinde “öteki olma”, “bakıştaki yokluk” kavramlarına etkisini ve bunların sonuçlarını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Nitel analiz yöntemi olarak “yorumlayıcı fenomenolojik analiz” tipte hazırlanan bu çalışmanın örneklemini pandemi hastanelerinde çalışan 21 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında sosyo-demografik sorular ve yarı-yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Araştırma bulgularında sağlık çalışanlarının COVID-19 süresinde yaşadıkları ve deneyimlerini aktardıkları söylemler üzerinden “öteki olma”, “bakıştaki yokluk” ve bunların sonuçlarının yansımaları olmak üzere üç tema belirlenmiştir. Bu üç üst kategori daha sonra 3 alt kategoriye ayrılmıştır. Çalışma sonucunda sağlık çalışanlarının tanı almayla birlikte ötekinin ötekisi konumunda olduğu, insanlar tarafından “bakışta yokluk” yaşadıkları ve sonucunda psikolojik sorunlarla daha fazla karşılaştıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Ötekinin Ötekisi, Bakıştaki Yokluk.

JEL Sınıflandırma Kodları: I1, I10, I12.

“BEING THE OTHER'S OTHER” and “THE ABSENCE GAZE” IN COVID-19: A QUALITATIVE STUDY OF HEALTH WORKERS

ABSTRACT

This study was written in order to reveal the effect of the Covid-19 virus on health workers on the concepts of “being other” and “absence at a glance” and their consequences. The sample of this study, which was prepared as an “interpretive phenomenological analysis” type as a qualitative analysis method, was composed of 21 health workers working in pandemic hospitals. Socio-demographic questions and semi-structured interview questions were used to collect the data. In the research findings, three themes were identified: “being other”, “absence in the gaze” and reflections of their results on the discourses experienced by health professionals during COVID-19 and their experiences. These three subcategories are then divided into 3 subcategories. As a result of the study, it can be said that health professionals are in the position of the other with the diagnosis, they are “absent at first glance” by people, and as a result, they encounter psychological problems more.

Keywords: Covid-19, Other of Other, Absence Gaze.

JEL Classification Codes: I1, I10, I12.

GİRİŞ

* Doğu Üniversitesi, Psikolojik Danışma Servisi, Uzm.Klinik Psikolog, bcubuk@hotmail.com

** Uzman Psikolog, simge.yck@gmail.com

COVID-19, tüm dünyayı etkisi altına almış ve ölümcül sonuçlara yol açmıştır. Bu doğrultuda halk sağlığı için 21. yüzyılın en büyük küresel tehdidi olarak kabul görmüştür (WHO, 2020). Bu durum, dışarıdan gelen bir gerçeğin (virüs) kendi aktarımlarımız ve yüklemelerimizden oluşan dünyalarımıza (imgesel) bir müdahalesidir (Lacan, 2019:77). Bu nedenle de insan ve toplumların yaşamını alt üst eden ve kırılma noktasına getiren bir durum ve olay olmuştur (Western, 2020:446). Bununla birlikte de insan ve toplumları fizyolojik sorunların yanı sıra psikolojik ve sosyal sorunlar ile de yüz yüze getirmekte ve olumsuz etkilemektedir (Yaşar, 2020:2). Bu çerçevede pandemiler sadece tıbbi fenomenler olmamakta uzun süreli psiko-sosyal etkilere de sahip olmalarından dolayı birey ve toplumları olumsuz etkilemektedir (Banerjee et al., 2020:102). Ancak genel olarak hükümet ve insanlar, ortaya çıkan psikolojik ve sosyal sorunlardan çok salgına neden olan patojenle başa çıkma noktasında her zaman daha başarılı olmuştur. Enfeksiyon için biyolojik tedavi arayışında, bu hayati sonuçlar ihmal edilmektedir. Ancak bu etkiler salgının kendisinden daha uzun sürmektedir. Bu nedenle salgın hastalıklar bitse bile psikolojik etkileri sürmeye devam etmektedir (Western, 2020:449).

Tarih boyunca insanlar salgın hastalıklarda, bulaşma ve hastalıkla ilişkilendirilen durumlara yönelik gerçekdışı ya da çarpıtılmış düşünceler geliştirmiştir. Bu noktada sahip olunan yanlış inanç ve bilgilerin sadece kafa karışıklığı, korku ve paniğe yol açmadığı, aynı zamanda “ötekileştirme”ye ve suçlamaya da yol açtığı görülmüştür (Schmidt et al., 2020:2). Ötekileştirme, toplumdaki bireylerin hastalık gruplarına yönelik yanlış anlamaların inşasına yol açması kaynaklı önyargı, damgalama, ayrımcılık ve dışlama gibi olumsuz süreçlere de yol açmaktadır (Boreus, 2006:408). Bunun sonucunda da toplum içerisinde hastalığa yakalanan ve hastalanma olasılığı yüksek olan sağlık çalışanlarının “ötekileştirme”ye maruz bırakılarak olumsuz durumlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Özmen ve Erdem, 2018:197; IFRC et al., 2020:4).

Ötekileştirme, toplumların ciddi yapısal kriz anlarıyla karşı karşıya kaldıklarında daha da belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de ötekileştirme ve öteki olmanın; salgın hastalıklar ortaya çıktığında daha belirgin bir biçimde kendini gösterdiği gözlenmiştir (Soora et al., 2020:532). Bu doğrultuda günümüzde bir gösterge olarak yaşamımıza aniden giren COVID-19 ve bulaşma durumu da insanları “öteki” konumuna getirmiştir. COVID-19 dünyaya yayılmaya başladıkça birçok alandaki insanlara, özellikle de sağlık çalışanlarına yönelik “ötekileştirme” ve dışlama davranışlarının da arttığı görülmüştür (Dionne and Turkmen, 2020:2). Başka bir ifade ile tarih, virüsün kendisinden daha bulaşıcı olan “yaygın damgalama” ve “ötekileştirme”de kendini tekrar etmektedir (Banerjee et al., 2020:104).

“Ötekileştirme”, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve felsefe gibi birçok farklı disiplinle kesişen disiplinler arası güçlü bir kavramı temsil etmektedir (Soora et al., 2020:534). Ancak bu kavram psikanalitik kuramda bilinçdışı düzlem ve bakış üzerinden farklı çerçevede ele alınmaktadır. Bu nedenle makalede psikanalitik kuramda yer alan “Lacanyen” söylemler üzerinden kavram açıklanmaktadır. Aynı zamanda bireyler için “öteki” konumunda olmak “biz ve onlar” arasında anlamsal bir farklılaşmaya yol açtığı için aidiyet düzeni içinde bir hiyerarşi ve bakış yokluğu oluşturmaktadır (Van Scoy et al., 2022:2). Bu doğrultuda sürecin getirdiği değişimlere ve ötekileştirilen gruplara yönelik artan olumsuz davranışlara da açıklık getirmek önemlidir.

COVID-19 sürecinde ön safhalarda çalışan sağlık çalışanlarının fizyolojik ve psikolojik olarak yaşadıkları, hayati bir öneme sahiptir. Bu araştırmayla ön safhalarda çalışan sağlık çalışanlarına konulan COVID-19 tanısının “öteki” olma, “bakıştaki yokluk” ve getirdiği sonuçlarının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bununla beraber “ötekileştirme”ye maruz kalan grupla bağlantılı olarak “öteki olmak”, “bakıştaki yokluk” ve bunların sonuçlarının yansımalarıyla ilgili bilgi verilerek, COVID-19 ile ilişkisi ortaya koyulmaktadır.

1. COVID-19’DA ÖTEKİ OLMAK

Lacan “öteki” kavramını, bilinçdışının öznel arası yapısını ortaya koymak için tanımlamıştır. Yaşam içerisinde “öteki”nin farklı birçok yüzü olabileceği gibi Lacan’ın ortaya koyduğu öteki kavramı, başka

bir özne olan “öteki”, simgesel düzen olarak diğerine göre ikincil olana işaret etmektedir. Başka bir ifade ile bireyin kendi dışında olan ve toplumsal yaşamda karşılaştığı diğer özneleri yani yabancı ve “öteki insanları” temsil etmektedir. Ancak Lacan için aynı zamanda bu kavram örgütlenmiş toplumsal yaşamın uzlaşmasının da ifadesidir (Lacan, 2019:77; İzmir, 2016:1). Lacan’ın “büyük Öteki” olarak adlandırdığı bu kavram öznenin, dilin ve kültürün varlığını doğrulayan dışsal, her şeyi bilen bir varlığın varlığına dayanmaktadır (Willis, 2020:3). Toplumsal normlar yani dil ile oluşan kurallar olan “büyük Öteki” önceden var olduğu için özne yani insan için “öteki”nin belirleyicisidir. Çünkü “öteki” başkasındaki anlamı yani aktarımları içermektedir (Ümer, 2018:49).

Öteki doğası gereği asla başkası değildir. Ancak daha çok, bir “büyük Öteki” için bu şekilde etiketlenip damgalandığından dolayı bir başkası konumu almaktadır. Bu nedenle de “öteki” olmak özneler için oldukça streslidir (Hatchuel, 2013:95). Bu noktada bu kavramın en dikkat çekici yönü, bilinçdışı ürkütücü ve korkutucu olanları ayırıştırarak “öteki” konumuna getirmesidir (Arpin, 2020). Kendileri içsel olarak yabancılaşmış özneler diğer özneler ile de etkileşimde bulunamamakta ve dilsel bir yasa koyarak onları “öteki” konumuna koyma eğilimi göstermektedir (Lacan, 1997:93).

COVID-19 ile gelen virüs kavramı, bize yabancı olması kaynaklı bir “öteki” konumunda yer almaktadır. Sosyal medya, kitle iletişim araçları yani göstergeler ve virüsü dil ile bir insan gibi konumlandırılmaktadır (Çubuk, 2020:92). Zaman içerisinde bu söylem evrilerek, hasta olan yani virüs kapalı insanların “öteki” olmasına yol açmıştır. Süreç içerisinde bakıldığında da hastalık bulaşan bireylerin toplum içerisinde yabancı bir konumda görüldüğü ve toplum tarafından yabancılaştırıldığı yani dışlanmaya ve “ötekileştirilme”ye maruz kaldığı görülmektedir (Lacan, 1997:93). Çünkü Lacan’a göre bilinçdışı ve yansıması olan dilde oluşan “öteki”, aynı zamanda toplumun normlarından oluşan toplumsal yerin tersine işaret etmektedir. Bu nedenle simgesel düzen ve toplumun değer yargılarının tersini ifade eden “öteki” kilit altına alınmakta ve reddedilmektedir (İzmir, 2016:1). Bu noktada öteki kavramı için yabancı ve yabancılaştırıcı statülerin de altı daha da çizilmektedir (Lacan, 1997:93).

Lacanyen görüş üzerinden bakıldığında, sağlık çalışanları COVID-19 sürecinde ön safhalarda çalışmaları kaynaklı diğer insanların bakışında “öteki” konumundadır. Bu durum sağlık çalışanlarının potansiyel virüs bulaştırıcı ya da taşıyıcı olarak düşünülmesinde daha net bir biçimde görülmektedir (Abdelhafiz and Alorabi 2020:2; Dye et al., 2020:116). COVID-19 için sağlık çalışanlarının “öteki” konumuna konulmasının domuz gribi, tüberküloz ve HIV gibi diğer hastalıklardan daha fazla olduğu da ortaya koyulmuştur (Chanpa et al., 2020:80). Ancak sağlık çalışanları sadece hastalık bulaştırma ya da taşıma riski yani mesleklerinin yanı sıra virüsün kendisinin de öteki olması kaynaklı da hastalık tanısı almalarıyla birlikte “ötekinin ötekisi” konumuna getirmektedirler (Liao, 2020:69).

Bireyler bilinçdışı bu görünmez “öteki” ile yadsıma (inkar), bastırma ya da rasyonalize etme (mantığa bürüme) gibi savunma mekanizmaları ile başa çıkmaya çalışmaktadır (Onur, 2003:260). Freud’a göre bu mekanizmalar egoyu yani benliği korkulan ve istenmeyen durumlarla iç ve dış tehditlerden koruyan psikolojik süreçlere işaret etmektedir (Freud, 1993:32). Ancak bu savunma mekanizmalarının sağlıklı yani aşırı ya da olgunlaşmamış biçimde kullanılması psikolojik sorunlara işaret edebilmektedir (Morgan, 2013:303). Yapılan çalışmalara bakıldığında da sağlık çalışanlarının bu süreçte birçok psikolojik sorun yaşama eğiliminde ve bunun hastalık tanısı alanlarda daha fazla olduğu görülmektedir (Chen et al., 2020:15; Huang et al., 2020:192; Karadem, 2020:74; Zanardo et al., 2020:184). Bu veriler de sağlık çalışanı olmaları ve hastalık tanısı almaları kaynaklı “ötekinin ötekisi” konumunda olanlarda yaşanan psikolojik sonuçların varlığını doğrular niteliktedir.

2. COVID-19’da ÖTEKİ OLMAK ve BAKIŞTAKİ YOKLUK

Psikanalizde bakış, günlük dil kullanımımızda ona atfedilen kavramdan oldukça farklı bir şekilde kuramlaştırılmaktadır. Zaman ve kültürel durumlara bağlı olmayan bakış kavramı insana özgüdür (Ümer, 2018:47). Bakış kavramını ortaya koyan Lacan bu kavramı, “insanlar bir noktadan görebilir ancak onlara varoluşunda her yönden bakılır” biçiminde tanımlamaktadır (Lacan, 1986:72). Ancak

buradaki bakış görülen bir bakış yani bakmak olmamakta ve bakan gözden ayırt edilmektedir. Çünkü bakmak sadece görmeyi; bakış ise görüş alanında öznenin bir nesne olarak kendi konumunu dışsal bir perspektiften görmesini içermektedir (Willis, 2020:2). Başka bir ifade ile bakışta “büyük öteki” bulunmaktadır. Bu nedenle içine doğulan kültür üzerinden maruz kalınan “büyük Öteki”nin bakışı doğal olarak gelmektedir (Tura, 2021:168).

Bakış, görme alanını aşan bir konumda yani bireylerin bilinçdışı yer alan aktarım ve anlamların bir ürünüdür (Ümer, 2018:47). “Büyük Öteki”, bakışa kendi bilinçdışı temsillerini yüklemektedir. Özne ise bu bakışı düşündüğü ya da hayal ettiği anlama göre görmektedir. Bu nedenle bakış, genellikle anlamlar olumlu olduğunda özneyi iyi hissettirmektedir. Ancak bazı durumlarda bakış, utandıran ya da suçlayan bir anlama dönüşerek olumsuz bir çerçevede de deneyimlenebilmektedir (Thibierge ve Morin, 2010:83). Çünkü özne kendisi, egosunu ve bakışını “öteki”nin bakışı yoluyla anlamlandırması kaynaklı bunu elde etmeyi de arzulamaktadır (Tura, 2021:168). Bu nedenle birinin bakışında olunmadığında ya da yüklenen olumlu anlamlar çekildiğinde eksiklik ve boşluğa düşülmektedir. Bu durum da bakış ile beliren bir yokluğa dönüşmektedir (Kaçar, 2018:543). Bu noktada “öteki” olmak sonsuz derinlikteki bir karanlığa bakmaya benzemekte ve kayba yani bakış yokluğuna denk gelmektedir (Brown, 2019:245). Başka bir ifade ile “öteki” olmak bireylerin başkalarının bakışında yabancı olmasına ve onların bakışına karşılık veren, bakışı geri yansıtan hiçbir şeyin olmadığına denk gelmektedir. Çünkü “öteki”lik, gözlemlenen bireyin konumundan değil, gözlemcinin özne konumundan atanmaktadır (Hatchuel, 2013:95).

Lacan’a göre ego oluşumu sürekli olarak bireye karşı yönlendirilen bakışlar tarafından sağlanmaktadır. Bu bakış, öznenin egosunun yani varlığının kurucu, merkezi bir yapılandırıcı unsuru ve gerekli bir parçasıdır (Lacan, 2019:77). Bu nedenle kişisel kimliği oluşturmaya ve dünyayı arzuya açmaya da yol açmaktadır. Bakış yokluğu ise olumlu ve birleşik temsil, anlam ve aktarımların yitimine ya da bunların düşmesine işaret etmektedir (Brown, 2019:245). Bireyler kendini “öteki”nin bakışından inşa ettiği için bakış yokluğunda özneler kendini nesneye dönüştürerek bunu kendi yetersizliği olarak düşünmektedir. Bu nedenle bakış yokluğu egoda yani varoluşta bir bölünmeye ve dağılmaya denk gelmektedir (Carlsson, 2012:5).

COVID-19 sürecinde sosyal medya ve kitle iletişim araçları üzerinden hastalık tanısı alanların ve sağlık çalışanlarının risk grubu olmalarının altının çizilmesi, “büyük Öteki” olan toplumun genelinin bakışında olumsuz olmaya yol açmaktadır. Bu durum da “küçük öteki” yani “öteki” olmanın getirdiği bir sonuca işaret etmektedir (Çubuk, 2020:93). Buna yönelik verilen tepkiler de ego ile kaybın birleştirilmesi ve varoluşsal yokluğa denk gelmektedir. Bu nedenle burada olumsuz bakış olumlu anlam ve temsillerin yitimi ile ego kaybına denk gelmesi kaynaklı da bakış yokluğuna işaret etmektedir. Bakışı ve bunun yokluğu ile gelen travmatize edici potansiyeli göz önüne alındığında bu durumun “öteki” olanlar için acıya ve korkuya denk geldiği söylenebilmektedir (Carlsson, 2012:6). Bu durum da beraberinde birçok psikolojik sorunu getirmektedir (Çubuk, 2020:97).

3. GEREÇ ve YÖNTEM

Çalışmada nitel analiz yöntemi olan “yorumlayıcı fenomenolojik analiz” (YFA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, olgunun tümüne ilişkin bireylerin deneyim ile yaşantılarının anlamını ortaya çıkarmayı içermektedir (Creswell, 2013:80).

Araştırmaya pandemi hastanelerinde çalışan ve COVID-19 tanısı alan 21 sağlık çalışanı katılmıştır. Uygulamayı yapılabilmesi için sağlık çalışanlarına kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının COVID-19 tanı alma sürecine yönelik deneyimlerinden yola çıkarak “öteki” olmanın, “bakıştaki yokluğun” ve bunların sonuçlarının yansımaları incelenmiştir. Bu nedenle araştırmanın konusunu bireylerin öznel söylemleri ve olguların kendisi oluşturmaktadır.

Katılımcılara 5’i demografik bilgilere yönelik (cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum, çocuk sayısı) sorulardan oluşmak üzere 14 soru yöneltilmiştir. Verilerin toplanmasında sosyo-demografik sorular ve

yarı-yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Görüşmeler COVID 19 nedeni ile çevrimiçi yapılmış ve sürece yönelik sorunları üzerinden veriler toplanmıştır. Çalışmada danışan bilgilendirilmiş ve danışanların onayları alınmıştır.

4. BULGULAR

Sağlık çalışanlarının COVID-19 süresinde yaşadıkları ve deneyimlerini aktardıkları söylemler üzerinden “öteki” olma, “bakıştaki yokluk” ve bunların sonuçlarının yansımaları olmak üzere üç tema belirlenmiştir. Bu üç üst kategori daha sonra 3 alt kategoriye ayrılmıştır. Her bir alt kategori ile ilgili söylemlere yer verilmiştir. Bununla birlikte görüşmecilerin demografik özellikleri de göz önünde bulundurulmuştur.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar 15 kadın, 6 erkek, 7 doktor, 7 hemşire ve 7 ebeden oluşmaktadır. Bu katılımcıların yaşlarının 22-43 arasında değiştiği ve 8’inin evli, 7’sinin çocuğu olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Katılımcıların Söylem Analizleri

Sağlık çalışanlarının üst ve alt kategoriler ile söylemleri Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’te ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1. Öteki Olma Alt Temalar ve Söylemler

Alt Temalar	Söylemler
“Sağlık Çalışanı!” Vurgusu	<p><i>Pandemi başladığından itibaren üzerimizde iş kıyafeti varken gittiğimizde hep sağlık çalışanı vurgusunun yapıldığını gördüm (2. katılımcı, 28 yaş, kadın, bekar, doktor)</i></p> <p><i>Çoğu kez üniforma ile çıkıp eve gelirken insanların yolunu değiştirdiğine tanık oldum. O zaman fark ettim insanların sağlık çalışanlarına yaklaşmak istemediklerini (5. katılımcı, 30 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Yakın çevrem bile “Sağlık çalışanısın.” diye vurgulayıp benimle görüşmek istemedi (8. katılımcı, 22 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Apartmanda komşular işten eve dönerken “Aa bak bu hastanede çalışıyor.” deyip benden uzaklaşıyorlardı. Sanki vebalıydım (12. katılımcı, 26 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Annem bile sağlık çalışanı olduğum için ona sürpriz yapmaya gittiğimde beni görür görmez benden uzaklaştı (17. katılımcı, 27 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>Komşularda ve çevremde “Bu sağlık çalışanı hastanede çalışıyor.” kaygısı oluştu. Apartmanda asansöre binmem bile göze batıyordu (20. katılımcı, 37 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p>
Virüs Bulaştırıcı	<p><i>Birçok komşum ve çevremdekiler için zaten hasta olmasam da potansiyel “bulaş” tım (3. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, doktor).</i></p> <p><i>Herkes bize potansiyel virüs tehlikesi gibi baktı. Onlar için hasta olun olmayın kesin hastasınız ve onlara bunu bulaştıracaksınız (7. katılımcı, 43 yaş, erkek, evli, doktor).</i></p> <p><i>“Bu sağlıkçı kesin virüs bulaştırır.” gibi bakıldı (4. katılımcı, 28 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Komşularım bana “En büyük risk zaten sensin sen buradayken başka riske gerek yok.” diye tepki gösterdi (11. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Apartmanda sağlık çalışanı olduğumu bildiklerinden “Bunda virüs vardır kesin.” diye benimle asansöre binmiyorlardı (14. katılımcı, 44 yaş, kadın, evli, hemşire).</i></p> <p><i>Tanı almadan önce bile komşular ben kapının önündeyken virüs bulaşır diye yakınımdaya durmak istemiyorlardı (15. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar,</i></p>

	<p>ebe).</p> <p>İnsanlarda şöyle bir ima vardı, virüsü sadece biz taşıyoruz da biz bulaştırıyoruz (18. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, ebe).</p>
Ötekinin Ötekisi	<p>İyileştikten sonra bile tek konuştuklarımız sağlık çalışanları ve ailemizdi, insanlar bizi soyutlamıştı (1. katılımcı, 27 yaş, erkek, bekar, doktor). Hiç kimse ailem de dahil benimle görüşmek istemedi. Hatta iyileşip karantinadan çıkınca bile “Neden evden çıkıyorsun virüs bulaştıracaksın.” dediler (6. katılımcı, 39 yaş, erkek, evli, doktor).</p> <p>Tanı aldıktan sonra apartmandakiler, hastane arkadaş grubu dışındaki arkadaşlarımdan olsun ciddi bir ötekileştirme durumu oldu. İyileşmeme rağmen bu durum değişmedi (9. katılımcı, 23 yaş, kadın, bekar, hemşire). Zaten hasta olan herkes karantinada tutuluyor. Yani bu şekilde çalışıp insanları riske atmadım. Ama iyileşmeme rağmen sanki hala virüs taşıyormuşum gibi davrandılar. Gerçi hasta olmadan önce de öyle davranıyorlardı ama hasta olduğumu duyunca bu tepkiler arttı (10. katılımcı, 24 yaş, kadın, bekar, hemşire).</p> <p>Zaten hasta olmamama rağmen sağlık çalışanıyım diye insanlar bana mesafeliydi. Tanı aldığımı duyduklarında ise iyice fişlendim (13. katılımcı, 40 yaşında, kadın, evli, hemşire).</p> <p>Etrafımdaki insanlarda da sağlık çalışanı olmamasına rağmen COVID olan var. Ama ben olduğumda iyileşmeme rağmen bana baya mesafe koydular (16. katılımcı, 26 yaş, kadın, bekar, ebe).</p> <p>İnsanlar zaten sağlık çalışanı olduğumuz için tepki veriyorlardı bir de hasta olunca iyice tepki aldım (19. katılımcı, 29, kadın, bekar, ebe).</p> <p>Tanı aldığımı duyan komşular polisi aramış “Hastalık bulaştırıyor bize.” diye eve polis gelmişti (21. katılımcı, 38 yaş, kadın, evli, ebe).</p>

Katılımcıların söylemleri üzerinden “öteki” olma temasının üç alt temaya ayrıldığı Tablo 1’de sağlık çalışanlarının en çok “ötekinin ötekisi” konumunda olduğu ve sağlık çalışanı olmayla gelen “ötekileştirilme”nin tanı almayla birlikte arttığı gözlenmiştir. Sağlık çalışanlarının hasta olmamasına rağmen virüs taşıyıcı gibi görülmesinin üzerine tanı almalarıyla birlikte toplumdaki virüs bulaştırıcı bakışının pekişmesi oldukça beklendik olmaktadır. Bununla birlikte en “öteki” olduklarını düşündükleri durumların virüs bulaştırıcı olduklarının düşünülmesi olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanlarının tanı almadan önce hastanede çalışmaları kaynaklı virüs bulaştırıcı olarak görülmeleri ve risk grubu olarak da konumlandırılmaları kaynaklı “öteki” konumuna geçmelerinden dolayı bu bulgunun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Az sayıda da olsa sağlık çalışanları, sağlık çalışanı olarak vurgulanmaları kaynaklı kendilerini “öteki” konumunda görmektedir.

Tablo 2. Bakıştaki Yokluk Alt Temalar ve Söylemler

Alt kategoriler	Söylemler
Bakışta Olumsuz Dönüşmek	<p>Sağlık çalışayım diye herkes bana virüslüymüşüm gibi bakıyor. Tanı aldığımı öğrenenlerde bu bakış daha da aşağılayıcı oluyor (2. katılımcı, 28 yaş, kadın, bekar, doktor).</p> <p>Hani eskiden vebalılardan kaçarlardı, toplumdaki uzakta bir yer verirdilerdi ya ben de öyle hissediyorum. İnsanların sizi ya da üniformanızı görünce bakışlarının değiştiğini görüyorsunuz (7. katılımcı, 43 yaş, erkek, evli, doktor).</p> <p>Bakışlarıyla “Virüslü yine geldi.” diyorlardı. Bu çok aşağılayıcı (8. katılımcı, 22 yaş, kadın, bekar, hemşire).</p> <p>Covid servisinde yatan bir hastaya bakacaktım maskesini çıkartıp yüzüme doğru öksürdü. Hastalık geçirdiğim ve N-95 maskesi taktığım içi. “Siz zaten</p>

	<p><i>N-95 takıyorsunuz nolacak.” dediler. O kadar bile değerimiz yoktu (12. katılımcı, 26 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Sahadaki insanlar biraz daha anlayışlı ama hastanede birçok alanda dışlandık, bakışlarla aşağılandık (14. katılımcı, 44 yaş, kadın, evli, hemşire).</i></p> <p><i>Herkes siz pisliksiniz gibi davranıyor. Sağlık çalışanı olmanız ayrı bir de üstüne virüs kapınca daha fazla oldu bu (18. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p> <p><i>Hasta olup iyileştikten sonra işe gittim. Covid servisindeki hastalar maskelerini takmadılar zaten hastalık geçirdiniz diye. Sanki insan olmadığımı hissettim (19. katılımcı, 29, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>Beni bırakın çocuğuma bile bakışları çok kötüydü ve arkadaşları “Senin annen virüslü.” demiş, aralarına almamışlar (21. katılımcı, 38 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p>
Bakıştan Düşmek	<p><i>Zaten üniformayı gören herkes başını çeviriyor. ya da yolunu değiştiriyordu. Bir de üstüne tanı gelince iyice uzaklaşıldı (1. katılımcı, 27 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Hastanenin önünden taksiye binecektim ve şoförlerin birçoğu kafasını çevirip durmadılar ve almadılar (5. katılımcı, 30 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>İşe giderken yolda gören insanlar hemen başını çevirip bir anda maskelerini takıyorlardı (6. katılımcı, 39 yaş, erkek, evli, doktor).</i></p> <p><i>Otobüse binerken üniformanızı ya da kartınızı gören otobüs şoförlerinin size kafasını çevirip korkarak baktığını görüyorsunuz (9. katılımcı, 23 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Otobüse binmiş işe gidecektim. Biliyorsunuz ücretsizdi ve insanlar anlıyor mesleğinizi. Tüm otobüs kafasını çevirdi. Yanlarına oturmamayım diye uzaklaştılar (10. katılımcı, 24 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Tanı alıp fişlendikten sonra iyileşip dışarı çıktığımda insanlar kafalarını çevirdiler. Komşularım “geçmiş olsun” a bile gelmedi. Beni tanımazlıktan geldiler (13. katılımcı, 40 yaşında, kadın, evli, hemşire).</i></p> <p><i>İşyerinde göreve başladım ya hepimiz sağlık çalışanıyız. Beni görünce kafalarını çevirdi bazıları (15. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p>
Bakıştan Uzaklaştırma	<p><i>İnsanlar sağlık çalışanısınız diye çil yavrusu gibi dağılıyor sizi görünce. Zaten kimse çağırmadan ortamlara gitmiyoruz. Ona rağmen hala imalarda bulunup gelme diyorlar (3. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, doktor).</i></p> <p><i>Sağlık çalışanı olduğum için herkes zaten uzak duruyordu şimdi hastalık geçirince kimse görüşmek istemedi (4. katılımcı, 28 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Tanı alıp iyileştiğimde bile çevremdekiler “yaklaşma” anlamında “dur” yapıyorlar. Hastanede bile böyleydi (11. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Toplumdaki insanların hastalığa yakalanma riskine oranla bizim yakalanma oranımız daha düşük olmasına rağmen insanlar bizden daha çok uzaklaştılar. Yanımda yürümemeye çalışıp karşı yola geçenler bile oldu (16. katılımcı, 26 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>İyileşip ailemi görmeye gittiğimde herkes benden uzak durdu. Ama komşulardan iyileşenlere geçmiş ol için gittiler. İnsan kendini vebalı gibi hissediyo (17. katılımcı, 27 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>Tanı aldıktan sonra kızım ve eşim bile beni evde görmek istemedi. İyileştikten sonra bile evdeyken yanımda durmak istemediler ve evden gitmemi istediler (20. katılımcı, 37 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p>

Katılımcıların söylemleri üzerinden “bakıştaki yokluk” temasının üç alt temaya ayrıldığı Tablo 2’de sağlık çalışanlarının en çok bakışta olumsuzluğa dönüştüğü ve sağlık çalışanı olmaları kaynaklı insanların kendilerine virüslü, pislik ya da farklı olumsuz etiketlemelerle karşılık verdikleri gözlenmiştir. Sağlık çalışanları insanların kendilerini olumsuz bakışla konumlandırılmasından sonra en çok bakıştan düşüklerini düşünmektedir. Söylemlere bakıldığında insanlar tarafından kendilerinin “öteki” konumunda olmaları kaynaklı bakışların çevrildiğinin altının çizildiği görülmektedir. “Bakıştaki yokluğun” sağlık çalışanlarındaki karşılığının ikinci olarak en çok bakıştan düşmeyle gözlemlendiği görülmüştür. Bununla birlikte az sayıda da olsa sağlık çalışanı olumsuz bakışlar ve bakıştan düşmelerinden sonra bakıştan uzaklaştırılmıştır. İnsanlar onları öteki olarak görmeleri kaynaklı onlardan uzaklaşmakta ve bakış sağlayabilecekleri ortamlarda bile birlikte olmak istememişlerdir.

Tablo 3. Öteki Olma ve Bakıştaki Yokluğun Yansımaları Alt Kategorileri ve Söylemler

Alt kategoriler	Söylemler
Yokluktaki Yalnızlık	<p><i>Doktorluk çok önemli ve herkes tarafından istenen bir meslek olarak görülüyordu. Şimdi bakıyorum da bunu düşünen kimse yanımda yok ve yalnızım. Sadece aldığınız parayla ilgileniyorlar (1. katılımcı, 27 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Tanı alıp karantinaya girdiğiniz o ilk etapta terk edilmişlik ve yalnızlık hissi çok kötüydü (2. katılımcı, 28 yaş, kadın, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Eve gelen filyasyon ekipleri 5 gün ayrı odada izole ettiler bu süreçte çok yalnız çaresiz hissettim (3. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, doktor).</i></p> <p><i>O kadar çok olumsuz şey yaşadım ki insanlar yanınıza gelse bile siz onları görmüyorsunuz artık. Yalnız hissediyorsunuz (9. katılımcı, 23 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Tanıdan sonra iş arkadaşlarımdan bile kimse odama girmiyordu, doktorlar bile uzaktan bakıyorlardı. Yokmuşum gibi davrandılar. O kadar yalnız hissettim ki (16. katılımcı, 26 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>Kendi içimizde de kendimizi dışladık. Hasta olanlar ayrı dışlandı çalışanlar ayrı. Hem diğer insanlar hem iş arkadaşlarımız sizi yok sayıyor. Yalnızlaşıyorsunuz (18. katılımcı, 28 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p> <p><i>Herkesin bizden uzaklaşması ve çalışmaya devam etmemize rağmen insanlardan olumsuz tutumlara maruz kalmak yalnız hissettirdi (19. katılımcı, 29, kadın, bekar, ebe).</i></p>
Olumsuz Tepkiler	<p><i>Bu süreçlerde insanüstü yani robot gibi hissediyorsun. Hasta olup iyileştikten sonra aynı tempoda çalışmaya, şiddete ya da hakarete maruz kalmaya devam ediyorsunuz (4. katılımcı, 28 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Pandemi sürecinde insanların bakışları yüzünden mesleğime yönelik olumsuz düşüncelere sahip oldum (5. katılımcı, 30 yaş, erkek, bekar, doktor).</i></p> <p><i>Bu kadar emeğimize rağmen hastalardan üstümüze saldıranlar oldu. Siz zaten sağlık çalışansınız N-95 takıyorsunuz diye hakaret edenler de oldu (11. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Çocuğuma bakıcı bile bulamadım. Sağlık çalışanı olmam yeterliydi onlar için (13. katılımcı, 40 yaşında, kadın, evli, hemşire).</i></p> <p><i>Parkta ben sağlık çalışantıyım diye çocuklarımı oyuna almamışlar. Anneleri kapıdan çevirmiş “Annen virüs taşıyor.” diye. Bunlar kötü hissettiriyor tabi ki (20. katılımcı, 37 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p> <p><i>İyileşmeme rağmen evime süt bile yollamadılar. Komşular erzak bile getirip kapıya koymak istemedi (21. katılımcı, 38 yaş, kadın, evli, ebe).</i></p>
Psikolojik Sorunlar	<p><i>Öfke sorunlarım ve tahammülsüzlük başladı. Evde eşime patlamaya başladım. İlişkimiz bozuldu (6. katılımcı, 39 yaş, erkek, evli, doktor).</i></p>

<p><i>Oğlum sürekli beni soruyormuş eşim de “Baban hastalığı yenmek, hastaları iyileştirmek için uğraşiyor.” demiş. Oğlum ise “Peki bizi kim iyileştirecek?” demiş. Bunu duyduktan sonra psikolojik olarak bir çöküş yaşadım (7. katılımcı, 43 yaş, erkek, evli, doktor).</i></p> <p><i>Ölüm korkusu yaşamaya başladım tanıdan sonra. Hem hastalık hem de insanların tutumu derken süreç beni psikolojik olarak çok yıprattı (8. katılımcı, 22 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Bu süreçte ciddi depresyonlar yaşadım, takıntı problemleri, anksiyetelerim oluştu. Benim için zor bir dönemdi (10. katılımcı, 24 yaş, kadın, bekar, hemşire).</i></p> <p><i>Tükenmiş hissediyorum, daha sinirli ve mutsuzum. Eşimle de geleceğe yönelik hiçbir hayalim kalmadı (14. katılımcı, 44 yaş, kadın, evli, hemşire).</i></p> <p><i>Hem iş yükünün fazlalığı hem hastaların hem diğerlerinin olumsuz tutumlarına maruz kalmak bizi çok çökertti. Hasta odalarında gizli gizli ağladığımız oldu (15. katılımcı, 25 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p> <p><i>Çok zordu hepimiz için ama benim için iki kat daha zordu çünkü daha yeni atlatmıştım ve yeniden kapabilir miyim bilmiyordum, kaparsam atlatır mıydım bilmiyorum. Psikolojik anlamında çalışma hayatına katılmak çok zordu (17. katılımcı, 27 yaş, kadın, bekar, ebe).</i></p>
--

Tablo 3’te görüldüğü gibi katılımcıların söylemleri üzerinden “öteki” olmak ve “bakıştaki yokluğun” sağlık çalışanlarında birçok soruna yol açtığı gözlenmiştir. Sonuçlara bakıldığında sağlık çalışanlarının en çok psikolojik sorunlar gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte yalnızlık yaşadıkları ve “öteki” olma ile “bakıştaki yokluğun” onlarda yalnızlığa sebep olduğu ve sonrasında da “öteki” olmanın götürdükleri üzerinden olumsuz tepkilere maruz kaldıkları gözlenmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çok sayıda sağlık çalışanı Covid-19’a yakalanmakta ve olumsuz birçok süreçten geçmekte, geçmeye de devam etmektedir (İskit ve ark., 2021:3). Bu doğrultuda COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanları üzerindeki eşitsizlik ve “ötekileştirme”nin canlı bir örneği sayılabilecek bu makale, sağlık çalışanlarının hem ön safhalarda çalışması hem de tanı almalarının sonuçlarına odaklanmaktadır. Bakış’tan düşerek olumsuz tepkilerle karşılaşan ve varoluşsal yokluk yaşayan sağlık çalışanları bu sıkışmayı kendi söylemleriyle ortaya koymuştur. Çünkü kelimeler üzerinden getirilen “söylem”e ancak istenilen bir şey yok olduğunda ihtiyaç duyulur; ve kaybın olmadığı alanda “söylem” de var olamaz. *Atfettiğiniz işlev (tedavi, eğitim gibi) hangisi olursa olsun; psikanalizin kullanabileceği tek bir aracı vardır: Öznenin söylemi. Ve her söylem bir cevap hak eder (Skinner, 2014:1).*

Söylem sonuçlarında sağlık çalışanlarının önce sağlık alanında çalışmaları sonrasında da tanı almaları kaynaklı “ötekinin ötekisi” (biri mesleki “öteki” diğeri hasta olma olarak “öteki”) olduğu ve “bakıştaki yoklukla” karşılaştıkları gözlenmiştir. Bu bireyler sağlık çalışanları olmaları kaynaklı zaten “öteki” konumundayken buna bir de hasta olma durumu eklendiğinde “öteki” olmalarının altı çizilmektedir. Toplumsal çemberinin dışında bir “öteki” olarak işaretlenen sağlık çalışanları insanlar tarafından olumsuz bakışlara ve anlamsal kayıplara maruz kalmaktadır. Literatüre bakıldığında sağlık çalışanlarının COVID-19 sürecinde meslekleri kaynaklı ötekileştirme ve ayrımcılığa daha fazla uğradığı ve belirli alanlardan uzaklaştırıldıkları gözlenmiştir (Bana, 2020:117; Dang ve ark., 2020:8). Sağlık çalışanlarının bu düzeyde varoluşunu ve toplum içerisindeki konumunu bölen olumsuz tanımlamalarla işaretlendiği, sonraki aşamada ise toplumsal alanlarda görmezden gelindiği ya da dışlandığı söylenebilmektedir (Abdelhafiz ve Alorabi, 2020:2; Yalçınkaya, 2021:68). Başka bir ifade ile “büyük Öteki” düzeyinde eksik olanı gösteren “öteki” iki kat eksilerek boşluğa denk gelmekte yani varoluşsal olarak yoklaştırılmaktadır (Guéguen, 2012:38).

Sağlık çalışanlarının psikolojik sorun yaşamalarının sadece kendilerini değil hizmet verdikleri kitleyi ve iş kalitesini de olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir (Padros ve ark., 2020:6; Quigley ve ark., 2020:252). Bu nedenle uygun müdahalelerin zamanında sağlanması için Covid-19'un sağlık çalışanları üzerindeki psikolojik etkisine yönelik kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Chung ve ark., 2020). Çalışmalar COVID-19 salgınında online terapi desteği uygulamasının sağlık çalışanlarının ruh sağlığının korunması ve psikolojik iyi oluşlarının sağlanmasında katkı sağlayabileceği ortaya koymuştur (Türk ve ark., 2021:31). Ancak çalışma sürecinde yapılan görüşmeler neticesinde online terapi alma noktasında bilgisi olmayan ve bu konuda bilgilendirilmeyen birçok sağlık çalışanı olduğu da tespit edilmiştir. Ülkemiz ve dünyada sağlık çalışanlarına yönelik ücretsiz online terapiler başlamasına rağmen risk grubu olan bu grubun bu alanda çok da bilgi sahibi olmadığı ve destek alamadığı görülmektedir. Çalışmalarda da pandemi döneminde sağlık çalışanlarının sadece %17'sinin psikoterapi aldığı ve katılımcıların çoğunun (%49) ücretsiz terapi hizmetinden haberi olmadığı gözlenmiştir (Kang ve ark., 2020:16). Sağlık çalışanlarının çoğu ise bu süreç içerisinde terapiye ihtiyacı olmasına rağmen sadece ilaç desteği aldığını ve psikoloğa gitmeyi farklı nedenler kaynaklı (damgalanma, sicile işlenme gibi) istemediğini belirtmektedir (Yalçınkaya, 2021:70).

Çalışma sonucunda elde edilen sonuçların, fiziksel ve psikolojik olarak daha fazla riske maruz kalan sağlık çalışanlarını zayıflatacağı ve yetersiz hale getireceği düşünülmektedir. Bu durum da onların psikolojik sorunlar gösterme riskini arttıracaktır. Bu veriler dikkate alınmadığında ise, ruh sağlıkları üzerindeki psiko-sosyal sonuçların çok ciddi olması kaçınılmaz olacaktır. Bu doğrultuda pandemiden en çok etkilenen sağlık çalışanlarına yönelik pandemiyle mücadeleyle eşit öneme sahip olan terapilere yönelik bilgilendirilme ve uygulamaların artırılması ile psikolojik desteğe ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

COVID-19 sürecinde sağlık çalışanlarında gözlenen olumsuzluklar göz önüne alındığında bunları azaltmaya yardımcı olabilecek destek sistemler ve başa çıkma stratejilerine de ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yüksek bilgi düzeyinin temel koruyucu etmen olması kaynaklı sağlık çalışanlarının "ötekinin ötekisi" olması ve "bakıştaki yokluk" üzerinden gelen olumsuz davranış ve tutumların önlenmesine yönelik toplumun bilinçlendirilmesinin; medya ve bakanlıkların farkındalık artırıcı stratejiler geliştirmeleri de destekleyici olabilecektir.

5. ALANA KATKI

Sağlık bakım sistemlerinin en büyük varlığı ve mihenk taşı olan sağlık çalışanlarını ve psikolojilerini etkin bir şekilde desteklemek için COVID-19 süreci boyunca yaşadıkları zorlukları ve ihtiyaçlarını anlamak oldukça önemlidir. Ancak literatüre bakıldığında sağlık çalışanlarının tanı almasıyla birlikte gelen "ötekileştirilmeleri"nin ve "bakışta yoklaştırılma"larının önüne geçilmesine yönelik çalışmaların olmadığı gözlenmiştir. Bu nedenle pandemi sürecinde önemli ve kritik role sahip meslek gruplarından olan sağlık çalışanlarının söylemlerinden elde edilen veriler ışığında, bu çalışmanın gelecekte olası benzer sorunların çözümleri için yeni perspektifler oluşturulabileceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANININ ETİK YÖNÜ

Katılımcılar, önce yazılı olarak; sonra görüşmelerde sözlü biçimde bilgilendirilmiş, kendilerinden onay alınmıştır.

KAYNAKÇA

Abdelhafiz, A.S. and Alorabi, M.(2020)."Social Stigma:The Hidden Threat of Covid-19", Front Pub. Health, 8,1-4.

- Arpin, D. Virüs Ötekidir.Lacancı Psikanaliz Çalışmaları,2020, C. Özkan (Çev.). (Erişim Tarihi: 07.06.2020). <https://www.lacancipsikanaliz.com/singlepost/2020/04/15/Vir%C3%BCs-%C3%96tekidir>
- Bana, P.(2020)."Covid-19 Salgını Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Sosyal Damgalanma Algısının Değerlendirilmesi", Pressacadimia,12(1),115-119.
- Banerjee, D., Kallivayalil, R.A., Rao, T.S.(2020)."The 'Othering' in Pandemics: Prejudice and Orientalism in COVID-19", Indian J Soc Psychiatry,36(1),102-106.
- Boreus, K.(2006)."Discursive Discrimination:A Typology", Eur. J. Soc. Theory,9(3),405-424.
- Brown, L.(2019).Beckett, Lacan and the Gaze.NY: Ibidem Press.
- Carlsson, M.(2012)."The Gaze as Constituent and Annihilator", J. Aesthet. Cult.,4(1),1-8.
- Chanpa, B.V., Kotecha, I., Kumar, P., Tiwari, S.D., Vasavada, A.D. and Bhatt, B.R.(2020)."Stigma and Discrimination Among Doctors Toward Health-Care Staff Working at COVID-19 Sites". J Psychol Med.,21(2),77-82.
- Chen, Q., Liang, M., Li, Y., Guo, J., Fei, D. et. al.(2020).Mental Health Care For Medical Staff in China During the COVID-19 Outbreak", Lancet Psychiatry,7,15-16.
- Creswell, J.W.(2013).Nitel Araştırma Yöntemleri:Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma
- Dang, K.A., , Le, T.X , Le, T.H., Tran, X.B., Do, T.T. et. al.(2020)."Evidence of COVID-19 Impacts on Occupations During the First Vietnamese National Lockdown", Annals of Global Health, 86(1), 1–9.
- Deseni, M. Bütün, S.B. Demir (Çev.).Ankara: Siyasal Yayınları.
- Çubuk, B.(2020)."COVID-19 İle Gelen Kayıp Nesne, Yas ve Depresyon",Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,10(21),90-99.
- Dionne, K.Y. and Turkmen, F.F.(2020)."The Politics of Pandemic Othering:Putting COVID-19 in Global and Historical Context", International Organization,1–18.
- Dye, T.D., Levandowski, B., Li, D. and Wiltse, S.(2020)."Multilevel Analysis of Personal, Non-Medical COVID-19-Related Impact Worldwide", Ann Epidemiol,52,116.
- Freud, A.(1993).The Ego and the Mechanism of Defence,London:Karnac Book.
- Hatchuel, S.(2013).Lost:Fiction Vitale,Paris:Presses Universitaires de France.
- Huang, J.Z., Han, M.F., Luo, T.D., Ren, A.K. and Zhou, X.P.(2020). "Mental Health Survey of Medical Staff in a Tertiary Infectious Disease Hospital for COVID-19", Chin. J. Ind. Hyg. Occup. Dis.,38(3),192-195.
- Guéguen, G.P.(2012). "« L'Autre Qui N'existe Pas » Et L'inconscient", Dans La Cause du Désir, 80, 38-42.
- IFRC, UNICEF and WHO.(2020). Social Stigma Associated with COVID-19:A Guide to Preventing and Addressing Social Stigma,US:Johns Hopkins Center for Communication Programs.
- İskit, A., Tanrıöver, M. ve Uzun, Ö.(2021). Covid-19 Pandemi Raporu (20 Mart-20 Kasım 2020).Ankara: Hacettepe İç Hastalıkları Derneği.
- İzmir, M.(2016)."Dostoyevski'nin "Öteki" Romanı ve Lacan'ın Öteki Kavramı",Libido Dergisi,9,1.
- Kaçar, E.(2018). "Lacan Ve Topoloji", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,25,535-554.
- Kang, L., Ma, S., Chen, M., Yang, J., Wang, Y., Li, R. and Liu, Z. (2020). "Impact on Mental Health and Perceptions of Psychological Care Among Medical and Nursing Staff in Wuhan During The 2019 Novel Coronavirus Disease Outbreak: A Cross-Sectional Study", Brain, Behavior, and Immunity,11-17.
- Karadem, F.(2020). Sağlık Çalışanlarında Covid Korkusunu Belirleyen Psikiyatrik Değişkenlerin İncelenmesi.Uzmanlık Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi, Isparta.
- Lacan, J.(1977). The Mirror Stage As Formative of The Function of the I As Revealed in Psychoanalytic Experience. In Ecrits: A Selection,A. Sheridan (Trans.).New York: Norton.
- Lacan, J.(1986). The Seminar of Jacques Lacan: The Ethics of Psychoanalysis, D. Porter (Trans.). Abingdon: Routledge.
- Lacan, J.(2019).Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer, N. Erdem (Çev.).İstanbul:Mentis Yayınları.
- Liao, L.(2020)."The Two-Way Othering During the COVID-19 Pandemic:The Role of Political Statement and Media", Journal of Behavioral Economics for Policy,4(3),67-76.
- Morgan, C.T.(2013). Psikolojiye Giriş, O. İmamoğlu, H. Arıcı (Çev.).Konya: Eğitim Yayınevi.
- Onur, H.F.(2003)."Öteki Sorunsalının "Alterite" Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme",H.Ü. İİBF Derg.,21(2),255-277.
- Özmen, S. ve Erdem, R.(2018)."Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi",Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,23(1),185-208.
- Padros, C., Andrews, L., Dowrick, A., Djellouli, N., Fillmore, H. et. al. (2020). "Perceptions and Experiences of Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic in the UK", BMJ Open, 10(11),1-8.
- Quigley, H., Mateos-García, J. T., Campos, V. R., Gea-Sánchez, M., Muntaner, C. ve McKee, M. (2020). "The Resilience of the Spanish Health System Against the COVID-19 Pandemic". The Lancet Public Health,251-252.

- Tura, M.S.(2021).Freud'dan Lacan'a Psikanaliz,İstanbul:Metis Yayıncılık.
- Türk, F., Hamamcı, Z., Elboğa, G., Şahin, Ş. ve Sungur, M.Z.(2021). Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bilişsel Davranışçı Terapi Temelli E-Psikolojik Destek Programının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi. COVID-19 ve Toplum Salgınının Sosyal, Ekonomik ve Beşeri Etkileri Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler içinde (s.31).Ankara:TÜBİTAK.
- Ümer, E.(2018).”Lacancı Bakış Kavramı ve İmgenin Bakışı”,Yıldız Journal of Art and Design,5(2),47-66.
- Schmidt, T., Cloete, A., Davids, A., Makola, L., Zondi ,N. and Jantjies, M.(2020).”Myths, Misconceptions, Othering and Stigmatizing Responses To Covid-19 in South Africa:A Rapid Qualitative Assessment”, PLoS ONE,15(12),1-20.
- Skinner, J.(2014). ‘There can be no crisis of psychoanalysis’ Jacques Lacan interviewed in 1974, (Erişim Tarihi: 07.03.2022).
- Soraa, A.R., Manzi, F., Kharas, W.M., Marchetti, A., Massaro, D., Riva, G. and Serrano, J.A.(2020). “Othering and Deprioritizing Older Adults’ Lives: Ageist Discourses During the COVID-19 Pandemic”,Eur J Psychol,16(4),532–541.
- Thibierge, S., and Morin, C.(2010).”The Self and the Subject: A Psychoanalytic Lacanian Perspective”, Neuropsychoanalysis, 12 (1), 81-93.
- Van Scoy, L.J., Snyder, B., Miller, E.L., Toyobo, O., Grewal, A. et al. (2022).”Us-Versus-Them’: Othering in COVID-19 Public Health Behavior Compliance”, PLoS ONE, 17(1),1-14.
- Western, S.(2020).”Covid-19:An Intrusion of The Real The Unconscious Unleashes its Truth”, J. Soc. Work Pract.,4(4),445-451.
- Willis, P.L.(2020). “Conceptualizing Otherness With Lost: Foucault, Lacan, and the Mediation of the Gaze”, Hors Séries,1,1-17.
- World Health Organization (WHO).Coronavirus disease (covid-19) pandemic, 2020, (Erişim Tarihi: 10.06.2021) <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19>.
- Yalçınkaya, S.(2021). Covid-19 Sürecinin Sağlık Çalışanlarındaki Damgalanma Ve Sosyal Dışlanmaya Etkisi.Yüksek Lisans Tezi.Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul.
- Yaşar, D.N.(2020).”COVID-19 ve Damgalama”, Türkiye Psikiyatri Derneği,1-7.
- Zanardo, V., Manghina, V., Giliberti, L., Vettore, M., Severino, L. and Straface, G.(2020).”Psychological Impact of COVID-19 Quarantine Measures in Northeastern Italy on Mothers in the Immediate Postpartum Period, Gynecol”, Obst,150,184–188.

Atf için / for cited: Aycil,S. (2022). PTT'nin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri ve Posta Hizmetleri Programı Üzerine Bir Değerlendirme. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.25-33.

PTT'NİN EĞİTİM ALANINDAKİ FAALİYETLERİ VE POSTA HİZMETLERİ PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Serkan AYCİL*

ÖZET

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle başlayan iktisadi gelişmeler 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda da hissedilmeye başladı. Bu dönem hem İstanbul'a hem de ülkenin diğer bölgelerine önemli sanayi yatırımlarının yapıldığı bir dönemdir. Devlete ve özel sektöre ait birçok fabrikanın açıldığı bu dönemde, kalifiye işgücü açığı oluştu. Fabrikalarda çalışacak olan insan kaynağını temin etmek ve ileriye dönük tedbirler almak amacıyla farklı birçok bölgeye mesleki eğitim veren teknik okullar açıldı. Cumhuriyet öncesi dönemde Telgraf Teşkilatı'nda oluşan işgücü açığı Fünûn-ı Telgrafiye Mektebi, Sultani Mektebi (Galatasaray Lisesi) ve Darüşşafaka Lisesi tarafından karşılanırken Cumhuriyet sonrası dönemde bu ihtiyaç Posta Meslek Okulu ve Posta Hizmetleri Programı'ndan karşılanmaya çalışıldı. Bu çalışmanın amacı; Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden eğitim uygulamalarına değinmek ve Meslek Yüksekokullarına bağlı bulunan Posta Hizmetleri Programı hakkında daha rasyonel çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktır. Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın eğitim uygulamalarına katkı sağlayacağı umulan bu çalışmanın, aynı zamanda Posta Hizmetleri Programı'nın bulunduğu mevcut üniversitelere de farklı bir boyut kazandıracığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Posta Hizmetleri Programı, Telgraf, PTT, Posta Hizmetleri, İHS.

JEL Sınıflandırma Kodları: I21, I23, J21, J45.

AN EVALUATION ON THE PTT'S ACTIVITIES IN THE EDUCATIONAL FIELD AND THE MAIL SERVICES PROGRAM

ABSTRACT

The economic developments that started with the effect of the Industrial Revolution began to be felt in the Ottoman Empire as of the 1840s. This period is a period in which important industrial investments were made both in Istanbul and other parts of the country. In this period, when many factories belonging to the state and private sector were opened, there was a shortage of skilled labor. In order to provide the human resources to work in the factories and to take forward-looking measures, technical schools providing vocational education were opened in many different regions. While the labor shortage in the Telegraph Organization in the pre-Republican period was met by Fünûn-ı Telgrafiye School, Sultani School (Galatasaray High School) and Darüşşafaka High School, this need was tried to be met by the Postal Vocational School and Postal Services Program in the post-Republican period. The aim of this study; The aim is to touch on the educational practices of the Post and Telegraph Organization from the Ottoman period to the present day and to try to make more rational inferences about the Postal Services Program affiliated to Vocational Schools. It is thought that this study, which is expected to contribute to the educational practices of the Post and Telegraph Organization, will also add a different dimension to the existing universities where the Postal Services Program is available.

Keywords: Postal Services Program, Telegraph, PTT, Postal Services, IHS.

JEL Classification Codes I21, I23, J21, J45.

* İstanbul PTT Bölge Başmüdürlüğü Muhasebe ve Finans Müdürlüğü, Memur, sserkan.aycil@gmail.com

GİRİŞ

Kırım Harbi'nin devam ettiği dönemde bir iletişim hattının yapımına ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine 29 Mart 1855'te ilk Telgraf Müdürlüğü kuruldu. Telgraf Müdürlüğü'nün ilk çalışanları İtalyan ve Fransız asıllı memurlardan oluşmaktaydı. Buradaki yazışmaların tamamı Latin harfleri üzerinden yapılmakta, yazışmalarda kullanılan dil ise Fransızca üzerinden kurgulanmaktaydı. Bir müddet sonra bu ve benzeri durumlar, iletişim sisteminde bir takım problemlere neden oldu. Bunun üzerine yabancı uzmanlarla teknik detaylar hakkında görüşmelerde bulunuldu. Yapılan görüşmelerin neticesinde bir takım kararlar alındı ve alınan bu kararlar, sözleşme maddesiyle hükme bağlandı. Sözleşmenin bir maddesinde; Osmanlı asıllı telgraf memurlarının yetiştirilmesi konusuna da yer verildi (Olgun, 2014:149). Kısa bir müddet sonra sözleşme hükümleri uygulamaya konuldu. Buradaki en büyük kaygı, dil sorunuydu. Bu nedenle ilk yerli telgraf memurları Tercüme Odası'nda çalışan kâtipler arasından seçildi. Ancak yine de mevcut uygulama beklentiyi tam olarak karşılamadı. Çünkü telgraf ağı tamamen yabancıların tekelindeydi. Her ne kadar teknik destek alınsa da yine dışa bağımlılık devam etmekteydi.

Posta Telgraf Teşkilatı, 2013'te yürürlüğe giren 6475 sayılı Posta Hizmetleri Kanunu ile Kamu İktisadi Teşebbüsü statüsünden çıkarılarak "anonim şirket" olarak yeniden organize edilmiştir. Mevcut değişiklik, sadece PTT'nin statüsüyle ilgili olmayıp, personel rejimine yön veren diğer uygulamaları da içermektedir. İlgili yönetmelik bir yönüyle, Devlet Personel Başkanlığı'na bağlı kalmadan, kurumun ihtiyaç duyduğu gerekli işgücünü temin edebilmesinin önünü de açmıştır (Posta Hizmetleri Kanunu, 2013).

Bu çalışmada amaç; Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden eğitim uygulamalarına değinmek ve Meslek Yüksekokullarının Ulaştırma Hizmetleri Bölümü'ne bağlı bulunan Posta Hizmetleri Programı hakkında daha rasyonel çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktır. Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın eğitim uygulamalarına katkı sunması umulan bu çalışmanın, aynı zamanda Posta Hizmetleri Programı'nın bulunduğu mevcut üniversitelere de farklı bir boyut kazandıracağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma eğitsel yönüyle alana katkı sağlayan önemli bir araştırma olmaya adaydır.

1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE AÇILAN TELGRAF OKULLARI VE EĞİTİM KURUMLARI

Tanzimat Dönemi ile birlikte hayata geçirilen ekonomi yönlü uygulamalar, mesleki eğitim alanında kaydedilen önemli atılımların başlangıcı oldu. Sanayi Devrimi'yle birlikte başlayan iktisadi gelişmelerin olumlu yansıması, 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde de hissedilmeye başladı. Bu dönem hem İstanbul'a hem de ülkenin diğer bölgelerine önemli sanayi yatırımlarının yapıldığı bir dönemdir. Devlete ve özel sektöre ait fabrikaların açıldığı bu dönemde, bir anda nitelikli işgücü açığı ortaya çıktı. Fabrikalarda çalışacak olan insan kaynağı bu dönemde açılan mesleki eğitim okullarından karşılandı. Sanayii Mektebi, Orman Mektebi, Maadin Mektebi, Ziraat Mektebi ve Telgraf Mektebi bu dönemde açılan başlıca meslek okullarıdır (Aydın ve Özdemir, 2019:43). Cumhuriyet öncesi dönemde açılan telgraf okullarını şu şekilde incelemek mümkündür;

1.1. Fünûn-ı Telgrafiye Mektebi

2 Ocak 1861'de bir nizamname yayınlandı ve eğitim süresi 2 yıl ile sınırlandırılan bir Fünûn-ı Telgrafiye Mektebi açıldı. Bu okulda; telgraf tekniğinin tarihi, pil yapımı ve kullanımı, iletişim ağı, mıknaş, elektrik sistemleri, telgraf aletleri kullanımı ve bakımı gibi teorik konular işlenmekteydi. İki dönem boyunca öğrenci yetiştiren bu okulun faaliyetlerine, bilinmeyen bir nedenden dolayı son verildi (Demir, 2005:60-61; Geçmişten Günümüze Posta, 2007:198-199; Ata, 2011:287). 11 yıl aradan sonra okul, Telgraf Memur Mülazım Mektebi adıyla tekrar açıldı. Yeni bir eğitim sisteminin uygulandığı bu okulda, 9 yıl boyunca pratiğe yönelik mesleki dersler verildi. Toplam 4 sınıftan oluşan bu okul,

öğrencilerdeki ilgisizlik ve düzensiz yönetim anlayışı nedeniyle kapatıldı (Geçmişten Günümüze Posta, 2007:199).

1.2. Sultani Mektebi (Galatasaray Lisesi) ve Darüşşafaka Lisesi

15 Temmuz 1872'de Fransızca eğitim veren Sultani Mektebinin (Galatasaray Lisesi) müfredatına, telgraf tekniğini konu alan derslerin eklenmesi yoluna gidildi. Genellikle levanten, gayrimüslim veya saray ahalisine mensup ailelerin çocukları bu okulda öğrenim görmekteydi. Daha iyi bir memuriyete ulaşmak için çabalayan öğrenciler, telgrafçılığa gereken ilgiyi göstermediler (Demir, 2005:61; Ata, 2011:290). Fakir ve yetim öğrencilere karşılıksız eğitim olanağı sağlayan Darüşşafaka Lisesi 1880'de telgrafçılık konusunda önemli bir atılım gerçekleştirdi. Türkçe eğitim veren bu okulun son sınıfına telgraf ve elektrik dersleri eklendi. Buradan mezun olanların önemli bir kısmı ise Telgraf Nezareti'ne memur olarak atandı (Aydın ve Özdemir, 2019:49; Olgun, 2014:149). İlerleyen zamanlarda yönetim kaynaklı bir takım problemler yaşandı ve Darüşşafaka Lisesi'nin müfredatından ilgili derslerin tamamı çıkarıldı. Ancak Darüşşafaka mezunları 1909 yılında, telgraf binasının içerisinde Telgraf Mekteb-i Âlisi isimli ayrı bir okul açtılar. Bu okul hem uzman telgrafçı ihtiyacını karşıladı hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli yararlılıklar sağladı. Bazı dönemlerde geçici olarak faaliyetlerine ara vermek durumunda kalan bu okul, 1933'te Mühendis Mektebi'ne bağlandı ve yeni bir bölüm olarak varlığını sürdürdü (Demir, 2005:63, Geçmişten Günümüze Posta, 2007:199).

2.CUMHURİYET SONRASI DÖNEMDE AÇILAN OKULLAR VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

1 Mart 1923'te meclis açılışı konuşma metnine; iki adet telsiz istasyonunun kurulması ve yapısal birtakım gerekçelerle kapatılan Posta Telgraf Mekteb-i Âlisi'nin yeniden açılarak hizmet vermesi gerektiği konusu da eklendi (Deniz, 2020:1). Uzunca bir aradan sonra tekrar gündeme gelen ancak o günün şartlarında açılması mümkün olmayan bu okulun açılışı ancak, 21 yıl aradan sonra gerçekleşti.

1931 tarih ve 1867 sayılı yasa ile Türkiye'deki iller, mesleki ve teknik öğretim alanında, dokuz bölgeye ayrıldı (Demirtaş, 2008:72). Bunun yanı sıra her il, bağlı bulunduğu bölgedeki sanat okulunun masraflarına, belli oranlarda katılmaya mecbur tutuldu. 1935 tarih ve 2765 sayılı yasa gereği; tarım ve sanayi alanında oluşan teknik işgücü açığı, mesleki ve teknik eğitim veren yeni okulların açılmasıyla karşılanmış oldu (Aydın ve Özdemir, 2019:131; Kayahan, 2018:17). Cumhuriyet sonrası dönemde açılan posta okullarını aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür.

2.1. Posta Meslek Okulu

Türk posta tarihinde önemli bir yeri olan ve 1944'te açılışı gerçekleşen PTT Meslek Okulu, lise düzeyinde eğitim olanağı sunan 3 sınıflı ve yatılı bir meslek okuludur. Lise muadeleti veren bu okulun bir diğer özelliği de programdan mezun olan bütün öğrencilere yüksekokula devam edebilme imkânı sunmasıdır. PTT Genel Müdürlüğü'nün girişimleri neticesinde kurulan bu okul hem kurumun ara işgücü ihtiyacını hem de orta sınıf yönetici açığını büyük ölçüde karşılamaktaydı (Ceyhun, 2006:22). Diğer liselerdeki ortak kültür derslerinin yanı sıra bu okulda, mesleğe yönelik; muhasebe, telgraf, manüple, ceza hukuku, mors ve posta işleme gibi dersler de okutuldu. Diğer derslerle birlikte müfredat toplam 18 dersten oluşmaktaydı (Ulak, 2020:28). Büyük umutlarla eğitim hayatına başlayan bu okul, tasarruf tedbirleri kapsamında alınan bir karar gereği, 1953'te resen kapatıldı (Geçmişten Günümüze Posta, 2007:246).

2.2. PTT Eğitim Merkezleri

PTT Genel Müdürlüğü, ilk hizmet içi eğitim uygulamasını 1960'ta Ulus ve Cebeci Postanesi'nin üst katında oluşturdu eğitim salonlarında başlattı. İlk planlı eğitime geçiş projesi ise 1968'de İTÜ (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) tarafından geliştirilen ve Milli Telekomünikasyon Eğitim Projesi olarak yapıyı tamamlayan Ankara Eğitim Merkezi'dir. 1977'de İstanbul ve İzmir, 1984'ten sonraki süreçte ise Trabzon, Antalya ve Diyarbakır Eğitim Merkezlerinin açılmasıyla PTT'nin eğitim faaliyetleri yurt çapında yaygınlık gösterdi (Sarigül, 1990:7-8).

Günümüzde PTT'nin kurum içi eğitim faaliyetleri; İstanbul (Acıbadem), Ankara (Altındağ), İzmir (Ilica Uygulamalı Eğitim Merkezi), Samsun (Atakum) ve Erzincan Eğitim Merkezleri üzerinden (yüz yüze ve çevrimiçi) ilerletilmektedir. Ayrıca; Aydın (Kuşadası) Eğitim Merkezi'nin faaliyetine ise pandemi sürecinden sonra son verilmiştir.

2.3. Posta Hizmetleri Programı

İki yıl süreli eğitim-öğretim olanağı sunan Posta Hizmetleri Programı, ilk olarak 2009'da; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'ne bağlı Osmaniye Meslek Yüksekokulu'nda ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'ne bağlı Refahiye Meslek Yüksekokulu'nda, öğrenci kabulüne başladı (PTT Genel Müdürlüğü, 2012:163-165; Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, 2022). Osmaniye ve Erzincan'ın ardından Samsun, Hakkâri ve Ağrı illerindeki Meslek Yüksekokullarında da açılan Posta Hizmetleri Programı, kısa zamanda yaygınlaştı ve birçok il/ilçe merkezinde bulunan Meslek Yüksekokullarında öğrenci kabulüne başladı (Koç ve Kiray, 2012:230). Ders esnasında, laboratuvar ve atölyelerde ihtiyaç duyulacak olan; bilgisayar, barkot okuyucu ve lazer yazıcı gibi teknik araçların tamamı da PTT Genel Müdürlüğü tarafından karşılandı. Ayrıca posta meslek derslerini verecek öğretmenlerin önemli bir kısmı da yine ilk etapta PTT Eğitim Merkezleri'nden karşılandı (PTT Genel Müdürlüğü, 2012:163-164). Günümüzde 23 farklı üniversitede, Posta Hizmetleri Programı'nın uzaktan, normal ve ikinci öğretim uygulamaları bulunmaktadır. Yaklaşık 13 yıllık süreçte, mevcut üniversitelerin hiç birinde kapatılan herhangi bir programa rastlanılmamıştır. Ancak 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde tercih oranlarının beklentiyi karşılamadığını, hatta mevcut kontenjanların kayda değer bir kısmının da atıl kaldığını ayrıca belirtmek gerekmektedir.

3. POSTA HİZMETLERİ PROGRAMI ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Meslek Yüksekokullarında, sağlıklı bir ihtiyaç analizi oluşturulmadan açılan her bir bölüm veya program, eğitim sistemi üzerinde olumsuz bir takım yansımalar oluşturmaktadır. Ayrıca, plansız büyümeye bağlı olarak ortaya çıkan kontrolsüzlük ise bir müddet sonra üniversitenin enerjisini etkileyecek düzeye ulaşacaktır. Dolayısıyla, öğrenci sayısı giderek azalan bir programın, kapanma sürecine doğru yol aldığını, hatta öğrenci sayısı 10'un altına inen bir programın ise yakın gelecekte kapanacağına dair bir öngöründe bulunmak mümkündür (Ulus vd., 2015:175). Bu bağlamda Tablo 1, 2 ve 3'te yer alan veriler üzerinden Posta Hizmetleri Programı'na ve vizyonuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

Tablo 1. Posta Hizmetleri Programı'nın Bulunduğu Üniversiteler ve Kontenjan Bilgileri (2020-2021 Eğitim ve Öğretim Dönemi)

Üniversiteler	Kontenjan	Atıl Kontenjan	Erkek	Kız	Toplam	Yerleşme Oranı
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	62	25	18	19	37	59,7
Amasya Üniversitesi	62	46	12	4	16	25,8
Ardahan Üniversitesi	21	17	4	0	4	19,0
Atatürk Üniversitesi	62	50	10	2	12	19,4
Bayburt Üniversitesi	41	38	2	1	3	7,3
Bitlis Eren Üniversitesi	47	41	5	1	6	12,8
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	82	61	12	9	21	25,6
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	62	52	7	3	10	16,1
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	82	66	9	7	16	19,5
Giresun Üniversitesi	41	33	4	4	8	19,5
Gümüşhane Üniversitesi	52	45	5	2	7	13,5
Hakkâri Üniversitesi	36	23	6	7	13	36,1

Üniversite	1	2	3	4	5	Ortalama
Iğdır Üniversitesi	31	28	2	1	3	9,7
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	31	24	4	3	7	22,6
Kafkas Üniversitesi	52	42	4	6	10	19,2
Kayseri Üniversitesi	31	0	18	13	31	100,0
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	52	46	5	1	6	11,5
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	62	13	33	16	49	79,0
Ondokuz Mayıs Üniversitesi UE	82	0	50	32	82	100,0
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	103	11	54	38	92	89,3
Siirt Üniversitesi	62	46	6	10	16	25,8
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	47	36	8	3	11	23,4
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	52	44	6	2	8	15,4
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	52	45	7	0	7	13,5

Kaynak: (yokatlas.yok.gov.tr adresinde yer alan, önlisans program atlasındaki Posta Hizmetleri Programı bulunan üniversiteler sekmesindeki tablolardan faydalanarak hazırlanmıştır)

Tablo 1’de, 2020-2021 eğitim ve öğretim dönemi itibariyle Posta Hizmetleri Programı’nın bulunduğu üniversiteler, kontenjan bilgileri, yerleşenlerin cinsiyet dağılımı, atıl kalan kontenjan sayıları ve programa yerleşme oranları verilmiştir. Görüldüğü üzere kontenjan sayısı yüksek olan üniversitelerin sıralaması dikkate alındığında ilk sıralarda; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (UE), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi ve Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi yer almaktadır. En az kontenjana yer veren üniversite ise 21 kontenjan ile Ardahan Üniversitesi’dir. Atıl kalan kontenjanlar üzerinden yapılan değerlendirmeye göre ilk sıralarda; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi yer almaktadır. Ayrıca Kayseri Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi (UE) %100 doluluk oranına ulaşan üniversitelerdir. Yerleşenlerin cinsiyet dağılımı dikkate alındığında, genel anlamda erkek ağırlıklı bir meslek yöneliminden söz edilebilir. Ancak Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Hakkâri Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi ve Siirt Üniversitesi’ndeki kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısından daha fazladır. Giresun Üniversitesi’nde mevcut denge %50 oranında eşit paylara bölünmüş iken Ardahan Üniversitesi ve Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde ise ilgili dönemde programı tercih eden kız öğrenci olmamıştır. Programa yerleşme oranları dikkate alındığında sadece 5 programda oransal değer %50’nin üstünde olduğu, 6 programın %20-50 aralığında seyrettiği, kalan 13 programın ise %20’nin altında kaldığı görülmektedir.

Tablo 2. Posta Hizmetleri Programı’nın Bulunduğu Bölgelere İlişkin İstatistik Veriler

Bölgeler	Programın Bulunduğu Üniversite Sayısı	Bölgedeki İl Sayısı	Bölgedeki Büyükşehir Sayısı	Büyükşehirlerdeki Program Sayısı
Akdeniz Bölgesi	3	8	5	0
Ege Bölgesi	1	8	5	0
Doğu Anadolu Bölgesi	8	15	3	1
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1	8	4	0
İç Anadolu Bölgesi	2	13	4	1
Karadeniz Bölgesi	8	18	3	1
Marmara Bölgesi	0	11	6	0

Kaynak: (data.tuik.gov.tr sitesindeki nüfus ve demografi başlığında yer alan verilere göre hazırlanmıştır; yokatlas.yok.gov.tr adresinde yer alan, önlisans program atlasındaki Posta Hizmetleri Programı bulunan üniversiteler sekmesindeki tablolardan faydalanarak hazırlanmıştır)

Tablo 2’de, 2020-2021 eğitim ve öğretim dönemi itibariyle Posta Hizmetleri Programı’nın bulunduğu idari bölgelerdeki üniversite, il ve büyükşehir sayıları ile büyükşehirlerde bulunan program sayıları verilmiştir. Görüldüğü üzere Doğu Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi’nde bulunan üniversitelerde, toplam 16 Posta Hizmetleri Programı mevcuttur. Ege Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu

Bölgesi'nde 1'er program açılmış iken Marmara Bölgesi'nde açılan herhangi bir program bulunmamaktadır. Bölgedeki il sayıları ile mevcut program sayıları birlikte karşılaştırıldığında Doğu Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi'nde bulunan program sayılarının mevcut il sayısı ile daha anlamlı bir dağılım gösterdiği görülecektir. Buradaki en yüksek farkı ise Marmara Bölgesi oluşturmaktadır. Her bir Bölgedeki büyükşehir sayısı ile mevcut programın bulunduğu büyükşehir sayıları birlikte karşılaştırıldığında Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nde yer alan büyükşehirlerde Posta Hizmetleri Programı'nın bulunduğu ancak, diğer idari bölgelerdeki büyükşehirlerin hiçbirinde ise mevcut programın olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Nüfusa Göre Türkiye'nin En Büyüklük 10 İli, Üniversite ve Posta-Kargo Dağıtım Müdürlüğü Verileri

İller	Nüfusu	Üniversite Sayısı	Posta Kargo Dağıtım Müdürlüğü Sayısı	Merkez Bünyesinde Bulunan Dağıtım Servisi
İstanbul	15.840.900	62	46	3
Ankara	5.747.325	19	13	18
İzmir	4.425.789	9	10	26
Bursa	3.147.818	4	4	13
Antalya	2.619.832	5	4	18
Adana	2.263.373	2	3	11
Konya	2.277.017	5	4	28
Şanlıurfa	2.143.020	1	2	10
Gaziantep	2.130.432	4	4	7
Kocaeli	2.033.441	3	4	11

Kaynak: (data.tuik.gov.tr sitesindeki Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi başlığında yer alan tabloya göre hazırlanmıştır; ptt.gov.tr sitesindeki En Yakın PTT sekmesinde yer alan veriler üzerinden hazırlanmıştır; yokatlas.yok.gov.tr adresinde yer alan, üniversitemiz sekmesindeki tablolardan faydalanarak hazırlanmıştır)

Tablo 3'te, 2022 yılı itibarıyla, nüfus bakımından Türkiye'nin ilk 10 sırasında yer alan iller ile bu illerdeki üniversite ve Posta-Kargo Dağıtım Müdürlüğü sayıları verilmiştir. Nüfus bakımından Türkiye'nin ilk 10 sırasında yer alan iller, aynı zamanda Türkiye'nin toplam nüfusunun yarısını da oluşturmaktadır. En kalabalık iller sıralandığında ilk sıralarda; İstanbul, Ankara ve İzmir yer alırken sıralamadaki diğer illerin nüfusunun ise bir birine daha yakın seyrettiği görülmektedir. Üniversite sayısı itibarıyla yapılan değerlendirmeye göre İstanbul'un tek başına diğer illerden daha fazla üniversite sayısına sahip olduğu ancak, sıralamayla nüfusun orantılı ilerlemediği sonucuna varılmıştır. Posta Kargo Dağıtım Müdürlüğü sayısı üzerinden yapılan çıkarıma göre; il bazında en çok müdürlüğün İstanbul'da olduğu ve İstanbul'un neredeyse tek başına diğer illerin toplamı kadar dağıtım müdürlüğü sayısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Merkez bünyesinde bulunan dağıtım servisi sayısı ise daha çok taşrada bulunan ve posta-banka şubelerine tahsis edilen dağıtım birimleriyle ilgilidir. İlçeler ve dağıtım sahaları birlikte değerlendirildiğinde, en çok merkez dağıtım birimine sahip olan ilin Konya olduğu anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Posta Hizmetleri Programı'nda oluşan kontenjan açığının bir nedeni, uzaktan eğitim uygulamasının varlığıdır. Günümüzde giderek yaygınlık kazanan uzaktan eğitim ve açık öğretim sistemi, bir öğrencinin kampüs kültürüyle tanışmadan bir diplomaya sahip olmasını öngörmektedir. Birçok konuda fırsat üstünlüğü sağlayan bu uygulama, Posta Hizmetleri Programı üzerinde negatif bir etki oluşturarak mevcut kontenjanların boş kalmasına neden olmaktadır. Örneğin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi hem örgün hem de uzaktan eğitim imkânı sunan bir üniversitedir. Tablo 1'deki veriler dikkate alındığında, aynı programın örgün eğitiminde 13 boş kontenjan kalmış iken uzaktan eğitim programındaki kontenjan açığı ise sıfıra indirgenmiştir. Dolayısıyla, alternatif uygulama karşısında, bir öğrencinin Anadolu'nun herhangi bir yerindeki programı tercih etmesini ummak ve yaşamını 4

dönemlik sürece göre kurgulamasını beklemek rasyonel sonuçlar içermeyebilir. Örgün eğitim sisteminin getirmiş olduğu; bireysel yaşama zarurietini, barınma gereksinimi, ulaşım hizmetleri maliyeti, tam zamanlı bir işte çalışmama, ekonomi yönetimi ve programa kayıtlı bulunulan konumda ikamet etme gibi durumlar, öğrencileri daha çok açık ve uzaktan eğitim olanağı sunan programları tercih etmeleri gerektiğine inandırmaktadır. Bu ve benzeri durumlar nedeniyle mevcut kontenjanlar boş kalmakta ve eğitimin aksayan bir yönü ortaya çıkmaktadır. Ayrıca YÖK kriterlerine göre öğrenci sayısı 10'un altında olan programlar, teknik açıdan sakıncalı görülmektedir. Bu açıdan durum değerlendirmesi yapıldığında, mevcut 24 programdan 10'unun tamamen zarar ettiği 5'inin ise zararın eşliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla programın tamamı üzerinden değil de ders bazında, uzaktan eğitimin verilmesi konusu tartışmaya açılmalıdır.

Posta Hizmetleri Programı'nda oluşan kontenjan açığının diğer bir nedeni Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş.'nin yarı bürokratik yapısından kaynaklanan hiyerarşik düzeniyle ilintilidir. PTT A.Ş. posta ve lojistik alanındaki iş ve işlemler üzerindeki tasarruf yetkisinin önemli bir kısmını firmalara devretmiştir. Devredilen bu yetkinin kapsamına, işgören ile ilgili kararlar da dâhildir. Dolayısıyla bu ve benzeri uygulamaların varlığı, alternatif bir personel rejimini doğurmaktadır. Bu bağlamda işe alımlarda, firmaların belirlediği kriterler ön plana çıkmakta ve kurumsal yapıya karşı oluşması gereken sadakat ve aidiyet duygusu ise doğrudan, firmalara ve firma yöneticilerine karşı gelişmektedir. Posta, banka ve lojistik alanında faaliyette bulunan PTT A.Ş. Türkiye'nin sayılı ve köklü kurumları arasında yer almaktadır. Geçmişten gelen birikim ve zaman içerisinde oluşan sektör tecrübesi, PTT'yi farklı bir personel rejimine yönlendirmiştir. Bu kapsamda 2013'te yürürlüğe giren 6475 sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, sadece PTT'nin statüsüyle ilgili bir kanun olmayıp, aynı zamanda personel rejimine yön veren önemli uygulamalar da içermektedir. İlgili yönetmelik bir yönüyle, kurumun ihtiyaç duyduğu insan kaynağını Devlet Personel Başkanlığı'na bağlı kalmadan, kendi iradesiyle temin edebilmesinin önünü de açmıştır. Dolayısıyla PTT A.Ş.'nin, firma çalışanı uygulamasına son vermesi ve İHS yönetmeliğine tabii olması koşuluyla işe alımlar gerçekleştirilmesi daha rasyonel sonuçlar doğuracaktır. Yeni düzenleme kapsamında yapılacak olan işe alımlarda ise doğrudan Posta Hizmetleri Programı'ndan mezun olanlar adaylara öncelik tanınmalıdır. Olası senaryonun varlığı hem Posta Hizmetleri Programı'nın önündeki belirsizliği sona erdirecek hem de bu programı tercih edenlerin iş kaygısını tamamen ortadan kaldıracaktır.

İlk kurgusu Sakarya Üniversitesinde gerçekleşen *Bir Dönem İş Yeri Eğitimi Uygulaması (3+1 Modeli)*, başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle eş zamanlı olarak Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde sonraki dönemlerde ise Kırklareli, Aksaray, Hitit ve Yalova Üniversitelerinde faaliyete geçen bir eğitim ve istihdam uygulamasıdır (Sarıbıyık, 2019:10). Mevcut uygulama, ilk 3 dönemini (örgün) tamamlayan ve genel not ortalaması 4.00 üzerinden 1.80'in üzerinde olan belirli öğrencilere 4. dönemlerinde, tam zamanlı olarak bir işletmede uygulama yapabilme olanağı sunmaktadır. Uygulamanın amacı; alana yönelik, nitelikli insan gücünü yetiştirmek ve öğrencilerin, mesleki tecrübe kazanarak istihdama yönelik yetişmelerini sağlamaktır. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 2019-2020 Öğretim Yılı itibariyle 5 Meslek Yüksekokulunda, tüm programları kapsayacak şekilde, 1 Meslek Yüksekokulunda ise program bazlı 3+1 Uygulamalı Eğitim Modeline geçildiğini açıklamıştır (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, 2021:6-10). Ancak Posta Hizmetleri Programı'nın bulunduğu, Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz Meslek Yüksekokulu ise henüz uygulama kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nin Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş. ile mutabakata varması ve Ulaştırma Hizmetleri Bölümü'nü kapsayacak biçimde program bazlı 3+1 Uygulamalı Eğitim Modeli uygulamasını başlatması, Posta Hizmetleri Programı'nın geleceği açısından önemli bir başlangıç olarak düşünülebilir.

Posta ve lojistik alanında çalışan personeller gayriihtiyari olarak scooter, motosiklet ve diğer dağıtım taşıtlarını kullanmak durumundadırlar. Dolayısıyla YÖK ve EGM işbirliğiyle yeni bir düzenlemeye gidilmelidir. Buna göre başarılı bir biçimde programı tamamlayan öğrencilere kurs muafiyeti getirilmeli ve harç ücretinin ilgili tarafından yatırılması koşuluyla A-1, A-2, B ve C sınıfı sürücü belgesi alabilmelerinin önü açılmalıdır. Bu konudaki teknik engel ise ilkyardım, motor, trafik adabı,

trafik ve çevre bilgisi konularını kapsayan teorik bir dersin müfredata eklenmesiyle aşılabilir. Direksiyon dersi için de anlaşılmalı bir kurumdan ücretsiz yardım alınabilir.

Türkiye genelindeki nüfus dağılımı dikkatle incelendiğinde, ilk 10 sırada yer alan ve posta dağıtıcısı pozisyonunda çalışacak personelleri istihdam etme potansiyeli olan büyükşehirlerin hiç birinde Posta Hizmetleri Programı'nın bulunmadığı görülecektir. İlk 10 sırada yer alan ve oransal olarak Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısına karşılık gelen bu iller, aynı zamanda Türkiye'nin toplam üniversite ve Posta-Kargo Müdürlük sayısının yarısına yakınına da bünyesinde barındırmaktadır. Gerek öğrenci portföyü gerekse iş hacmi bakımından yüksek potansiyel ihtiva eden büyükşehirler, hem eğitimde fırsat eşitliği sağlamakta hem de öğrenme potansiyeli bulunan bireylere farklı kariyer tercihleri sunmaktadır. Dolayısıyla öğrencilik sürecini büyükşehirlerde tamamlayan bireyler, hem kendi alanlarında hem de alanları dışında kalan diğer işkollarında kendilerini geliştirme ayrıcalığı elde edebilirler.

Bilindiği üzere Meslek Yüksekokullarında yeni açılan her bir program için öncelikle yasal hazırlıklar tamamlanmakta, sonrasında öğrenci kabulü gerçekleşmektedir. Program akışı ve ders faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için de asgari 3 öğretim elemanına ihtiyaç duyulmaktadır. Posta Hizmetleri Programı'nın ilk açıldığı dönemlerde bu ihtiyaç, PTT Eğitim Merkezleri kadrosunda istihdam edilen öğretmenlerin geçici görevli olarak ilgili MYO'larda görevlendirilmesiyle karşılanmıştır. Program sayısının artmasıyla birlikte, konuyla alakalı üç temel problem ortaya çıkmıştır. İlk problem; öğretim elamanı alım ilanlarında, programa başvuracak olan adayın, posta hizmetleri alanında asgari 2 yıl tecrübeli olduğu şartının ilanlara dâhil edilmemesidir. İkinci problem; alanında yetkin olan ancak PTT'nin iş ve işleyişi hakkında teorik ve uygulamalı bilgiye sahip olmayan öğretim elamanlarının (norm fazlası) Posta Hizmetleri Programı'na kaydırılması ve eğitim yaşamlarını bu programda sürdürmelerinin istenmesidir. Üçüncü problem ise yönetmelikte belirtilen asgari norm şartına (3 öğretim elemanı) uyulmamasıdır. Yukarıda sıralanan ve makul olmayan gerekçeler, konuya hâkimiyet hususunda ortaya çıkan zafiyeti dile getirmektedir. Bu ve benzeri problemlere çözüm üretilmemesi durumunda, gerek üniversite yönetimi gerekse ilgili muhataplar kolayca üstesinden gelemeyecekleri kronikleşmiş sıkıntılarla uğraşmak mecburiyetinde kalabilirler. Hatta ilerleyen dönemlerde öğrenci sıkıntısı gibi gerekçelerle programların kapatılması gerektiği yönündeki taleplere de kayıtsız kalabilirler.

Posta Hizmetleri Programı'na daha ayrıcalıklı bir konum kazandırmayı ve mevcut istikrarı arttırmayı öngören öneriler aşağıda sıralanmıştır. Bunlar;

- Program için gerekli olan asgari norm şartına (3 öğretim elemanı) uyulması fayda sağlayabilir.
- Öğretim Görevlisi kadro ilanlarına, posta hizmetleri alanında asgari 2 yıl tecrübeli olma şartı eklenebilir.
- Firma çalışanı uygulamasına son verilerek, asli işlerde çalıştırılan personellerin tamamı İdari Hizmet Sözleşmeli (İHS) personel statüsünde istihdam edilebilir.
- Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş. her yıl düzenli aralıklarla personel alımı gerçekleştirilebilir. Mevcut alımlarda, Posta Hizmetleri Programı'ndan mezun olma şartına riayet edilebilir.
- Büyükşehirlerdeki üniversitelere Posta Hizmetleri Programı'nı açılmaları yönünde telkinlerde bulunulabilir. Laboratuvar ve atölyelerde ihtiyaç duyacakları teknik araçlar PTT tarafından karşılanabilir.
- Üçüncü dönemini tamamlayan bütün öğrencilere PTT işyerlerinde ücretli staj yapma imkânı tanınabilir.
- Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş. ile Posta Hizmetleri Programı'nın bulunduğu bütün üniversitelerin Bir Dönem İş Yeri Eğitimi Uygulaması (3+1 Modeli) kapsamında protokol imzalaması fayda sağlayabilir.
- Her bir idari bölgede en az bir tane Posta Hizmetleri Programı açılması yönünde girişimlerde bulunulabilir.
- Scooter, motorsiklet ve diğer dağıtım taşıtlarını kullanma olasılığı bulunan öğrencilere, sürücü belgesi alımında kurs muafiyeti getirilmesi yönünde girişimde bulunulabilir. İlk yardım, motor,

trafik adabı, trafik ve çevre bilgisi konularını kapsayan teorik derslerin müfredata eklenmesi yarar sağlayabilir.

Yukarıda sıralanan öneriler hem Posta Hizmetleri Programı'nın akademik gelişimine hem de programı tercih etme düşüncesinde olan bireylere önemli ayrıcalıklar sunmayı hedeflemektedir. Programı iyileştirmeye yönelik tedbirler, aynı zamanda öğrencilerin gelecek kaygısını da ortadan kaldıracak önemli fikirler sunmayı amaçlamaktadır. Söz konusu düzenlemeler, Posta Hizmetleri Programı'nı aracı firmalara elaman yetiştiren bir mekanizma olmaktan kurtarıp muhatabı olan PTT A.Ş.'ye nitelikli işgücü temin eden özgün bir eğitim şûrasına dönüştürecek uygulamalar içermektedir. Bu doğrultuda atılan olumlu adımların gerek Posta Telgraf Teşkilatı A.Ş.'nin gerekse Posta Hizmetleri Programı'nı açan mevcut üniversitelerin katma değerini arttıracığı öte yandan diğer üniversiteleri de Posta Hizmetleri Programı'nı açmaları yönünde teşvik edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ata, B. (2011). "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Telgrafçılar Nasıl Yetiştirildi?", C. Öztürk ve İ. Fındıkçı (Ed.), *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, içinde (283-304), Ankara: PEGEM Akademi.
- Aydın, S. ve Özdemir, Ü. (2019). *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim 11.YY-21.YY.*, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ceyhun, Y. (2006). *Fikret Yücel'in Anıları ya da Elektronik Sanayimizin Bir Kesitinin Anıları*, (2. Basılı), Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını.
- Demir, T. (2005). *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Demirtaş, B. (2008). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 63-87.
- Deniz, K. (2020). Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi (PTT). *(Atatürk Ansiklopedisi İçinde) Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı*, 1, 222.
- Geçmişten Günümüze Posta*. (2007). Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi* (2021). İşyeri Eğitimi Uygulaması 3+1 Modeli <https://meyok.isparta.edu.tr/assets/uploads/sites/446/files/brosur2021-14042021.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Mart 2022).
- Kayahan, T. (2018). "Erkek Sanat Enstitülerinin Kuruluşu ve Gelişimi", *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 12-29.
- Koç, O. ve Kıray, A. (2012). "Kamu Örgütlerinin Değişiminde Kurumsal Çevreyi Oyuna Sokmak: PTT Örneğinde Nitel Bir Araştırma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 219-237.
- Olgun, S. (2014). "Telgraf Mektebi Talimatnamesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13(25-26), 149-181.
- Posta Hizmetleri Kanunu. (2013). *T.C. Resmi Gazete* (28655, 23 Mayıs 2013).
- PTT Genel Müdürlüğü*. (2012). PTT Faaliyet Raporu: 2012 Eğitim Faaliyetleri, Posta Hizmetleri Programının Açılması.
- Sarıbyık, M. (2019). "Mesleki Eğitimde +1 Uygulamalı Eğitim Modeli", *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı)*, 292, 1-22.
- Sarıgül, N. (1990). *PTT Görevlilerinin Yabancı Dil Öğrenme Etkinlikleri ve Bu Konudaki Hizmet İçi Eğitim İhtiyacı*, Yüksel Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ulak. (2020). PTT Mektebiyle başlayan yolculuk. <https://www.pttder.org/ulak2.pdf> (Erişim Tarihi: 09 Ocak 2022).
- Ulaştırma Hizmetleri Bölümü (2020). Ulaştırma Hizmetleri Bölümü Posta Hizmetleri Programı, [http://depo.osmaniye.edu.tr/dosyalar/Dosyalar/bolumtan%FDt%FDm%20POSTA\(1\).pdf](http://depo.osmaniye.edu.tr/dosyalar/Dosyalar/bolumtan%FDt%FDm%20POSTA(1).pdf) (Erişim Tarihi: 07 Ocak 2022).
- Ulus, L. Tuncer, N. ve Sözen, Ş. (2015). "Mesleki Eğitim, Gelişim ve Yeterlilik Açısından Meslek Yüksekokullarının Önemi", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 168-185.

Atf için / for cited: Şanda, M.N. (2022). 19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiret Güçleri: Hamidiye Alayları, Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.34-48.

19. YÜZYILDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA AŞİRET GÜÇLERİ: HAMİDİYE ALAYLARI

Mehmet Nuri ŞANDA*

ÖZET

Bu araştırmada, 1890 yılında temelleri atılan ve 1891 yılında da Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde on üç aşiretin katılımıyla kurulan Hamidiye Hafif Süvari Alayları hakkında bilgi verilmektedir. Bu konu ile ilgili daha önce bazı tez çalışmaları ve makaleler yazılmış olsa da yapılan bu çalışmalarda önemli bazı arşiv belgelerinin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada ele alınan konular bölümler halinde açıklanmaktadır. Makalenin giriş bölümünde Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kurulma nedenlerine kısaca değinilmektedir. Birinci bölümünde 1891 yılında yapılan düzenlemeler ve sonrasında meydana gelen gelişmeler hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Musul ve Sivas'ta Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına dâhil olan aşiretlerin nüfusları, nerelerde yaşadıkları ve kaç alay teşkil ettikleri arşiv belgeleri ışığında belirtilmektedir. İkinci bölümde ise 1896 yılında yapılan Hamidiye Alayı düzenlemesi ve sonrasındaki gelişmelere yer verilmektedir.

Bu araştırmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri, araştırma-inceleme eserler, tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Tarafımızca tespit edilen ve transkripsiyonu yapılarak değerlendirilen arşiv belgelerinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Aşiret.

JEL Sınıflandırma Kodları: N01, N35, N45, N95, Y1.

TRIBAL FORCES IN EASTERN AND SOUTHEASTERN ANATOLIA IN THE 19TH CENTURY: THE HAMİDİYE REGIMENTS

ABSTRACT

This research deals with the Hamidiye Light Cavalry Regiments, which were founded in 1890 and formed in 1891 by thirteen tribes from Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia. Although there are a number of dissertations and articles on this subject, it has been found that some of the important archived documents were not used in these studies.

The topics covered in this research are explained in the sections. In the introduction of this article, the reasons for the establishment of the Hamidiye Light Cavalry Regiment are briefly discussed. In the first section, the agreements reached in 1891 and the developments that emerged thereafter are presented. The tribes living in the Hamidiye Light Cavalry Regiments in Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Musul and Sivas, where they lived and how many regiments they were formed of are also mentioned in the light of the archived documents. In the second section, the distributions made in 1896 in Hamidiye regiment and thereafter developments have been looked over.

* Dr., mns2133@hotmail.com

In this study, the “Ottoman Archived Documents of the Presidency of the Republic”, research-survey studies, dissertations and articles have been used. It is expected that the archival documents we have identified and evaluated and transcribed will contribute greatly to this area.

Keywords: Ottoman Empire, Abdulhamid II, Hamidiye Regiments, Eastern Anatolia, Southeastern Anatolia, Tribe.

JEL Classification Codes N01, N35, N45, N95, Y1.

GİRİŞ

Konargöçer bir yaşam süren aşiretler hareket halindeki sosyal teşekküller oldukları için tehlikeye açık yaşamışlardır. Bu durum onların savaşçı yapılarının diri kalmasına sebep olmuştur. Aşiretler bazen birbiriyle mücadele etmiş bazen de yerleşiklerin yaşadığı köy, kaza ve sancak gibi yerleşim birimlerine saldırmışlardır. Aşiretlerin elindeki bu kontrolsüz insan gücü hem merkezi otorite için bir tehdit oluşturmuş hem de idari, ekonomik ve sosyal dengeyi olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren Avusturya, İran ve Rusya ile sık sık savaşmıştır. Bu savaşlar sırasında devlet yetkilileri aşiret kuvvetlerine sıkça ihtiyaç duymuştur. IV. Murat’ın 1636-1639 yılları arasında gerçekleştirdiği Bağdat Seferi sırasında Halep’teki Beydili oymakları zahire taşımacılığı yapmışlardır. Bunun yanı sıra devlet bu konargöçer aşiretlerden Celâlilik gibi taşkınlıkların bastırılmasında, çeşitli maden işlerinde, geçitlerin muhafazasında ve ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında da yararlanmışlardır (Şahin, 1982:227-236).

II. Viyana kuşatmasında Avusturya üzerine giden ordu içinde Halep, Yeni-il ve Konya aşiretlerinden birçok aşiret yer almıştır. Bu aşiretlere Avşar, Abalı, Akçakoyunlu, Beydili, Bahâdırlı, Danişmendli, Reyhanlı ve Mamalı Türkmen aşiretleri örnek gösterilebilir (Ahmet Refik, 1989:97-100). Beydili Aşireti’ne mensup Beyoğlu Müşerref Bey ve Badoğlu Hacı Ali adlı kethüdaların 1690 yılında gerçekleştirilen Avusturya seferine çağrıldığı da bilinmektedir (Çakar, 2006:170).

Osmanlı Devleti, Urfa ve çevresindeki aşiretler üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda bazı tedbirlere başvurmuştur. Nitekim kimi zaman konargöçer aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışmış, kimi zaman onları bir vergi dairesi içine alarak kontrol altında tutmak istemiş, kimi zaman da askeri birlikler oluşturmak yoluyla onların insan gücünden faydalanma yoluna gitmiştir. Bu durumun en somut örneklerinden biri de 1890’dan itibaren kurulmaya başlanan Hamidiye Alaylarıdır.

1. HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRETLER

Aşiretlerin kontrol altına alınması için birçok padişah farklı tedbirlere başvurmuştur. Bu padişahlardan biri de II. Abdülhamit’tir. II. Abdülhamit, aşiretleri kontrol altına almak amacıyla Hamidiye Alaylarını kurmuştur. Hamidiye Alaylarının kurulma nedenlerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Aşiretleri kontrol altına alarak bölgede merkezi otoriteyi güçlendirmek.
- Aşiretlerin insan gücünden faydalanarak onlardan askeri birlikler oluşturmak.
- Eşkyaçlık ve benzeri faaliyetlerle toplumsal, ekonomik ve idari yapıyı bozan aşiretleri kontrol altına alarak sosyal ve ekonomik dengeyi korumak.
- Doğu Anadolu’da devlet aleyhine faaliyet yürüten Ermenilere karşı askeri bir kuvvet oluşturmak.
- Doğu Anadolu’yu Rus saldırılarına karşı korumak ve herhangi bir saldırı sırasında aşiretlerden faydalanmak.
- İngilizlerin Güneydoğu Anadolu’daki aşiretleri devlete karşı kışkırtmasını engellemek.

Bayram Kodaman’ın, “*Hamidiye Hafif Süvâri Alayları*” adlı makalesine göre alayların kuruluş sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır: Merkezi hükümetin doğuda otoritesini artırmak, aşiretleri kontrol

altına alarak onlardan faydalanmak, Rusların ve İngilizlerin bölgede etkinlik kazanmasını engellemek ve Ermenileri kontrol altında tutmak (Kodaman, 1979:427-480).

Martin Van Bruinessen, II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarını kurma nedenlerini sayarken Doğu eyâletlerini denetlemek, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin doğudaki politikalarına engel olmak, ayaklanma ihtimali olan Ermenileri kontrol altında tutmak şeklinde sıralamıştır (Bruinessen, 2006:285-286). Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda oluşturulan Hamidiye Alaylarına Doğu Anadolu'da genel olarak Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden; Güneydoğu Anadolu'da ise Diyarbakır, Urfa ve Mardin vilayetlerinden aşiretler dâhil edilmiştir (Karal, 1963:363-364).

Hamidiye Alayları kurulurken farklı yıllarda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin en önemlileri 1891 ve 1896 yıllarında yapılan düzenlemelerdir.

2. I. DÜZENLEME VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER (1891)

Hamidiye Alaylarının kuruluşu ve planlaması Muhammed Zeki Paşa'nın başında bulunduğu bir heyet tarafından İstanbul'da hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plan ve projelerin yerinde uygulanması görevi de Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa'ya verilmiştir. 1890 yılında Müşir Zeki Paşa, Erzurum'da aşiret reislerinin de katıldığı bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda on üç aşiret reisi alay kurulması fikrine olumlu bakmış ve ellerindeki insan gücüyle bu oluşuma katılacaklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte birçok aşiret reisi de kendi aşiretleri üzerinde devlet otoritesinin artacağını ve hâkimiyetlerinin zayıflayacağını düşünerek alay kurulması fikrine sıcak bakmamıştır. Devlet, Hamidiye Alaylarına katılmayı kabul eden aşiretlere bir tarafında Kuran-ı Kerim ayeti diğer tarafında da padişah mührünün bulunduğu kırmızı atlastan sancaklar vermiştir. Ayrıca bu sancakların yanında aşiretlere, üzerinde alayların görev ve eğitim şekillerinin yazılı olduğu beyaz ipek kumaşa yaldızla işlenmiş fermanlar da verilmiştir (Kodaman, 1983:45-47).

Kurulması düşünülen Hamidiye Alayları için ilk düzenleme 1891 yılında yapılmıştır. Bu düzenleme 53 maddeden ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Bu düzenlemede alayların nasıl kurulacağı, idâresi ve savaş sırasında aşiretlerin devletle ve birbirleriyle olan ilişkileri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Ayrıca kurulacak her alayın en az 512 kişiden en fazla da 1.152 kişiden kurulacağı ve her alayda en az 4, en fazla 6 bölük bulunacağı da belirtilmiştir (Argunhan, 2009:29-30).

Hamidiye Alaylarına alınacak askerler üç sınıfa ayrılmıştır: 17 ile 20 yaş aralığındakilere “İbtidaiye”, 20 ile 32 yaş aralığındakilere “Nizâmiye”, 32 ile 40 yaş aralığındakilere de “Redif” askeri adı verilmiştir. Hamidiye Alaylarına dâhil edilen aşiretlerin ileri gelenlerinin çocukları askerî okullara kabul edilmiş, ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresine gezici öğretmenler ve vâizler gönderilerek bölge halkının eğitime önem verilmiştir (Eraslan, 1997:462-464).

Hamidiye Alayları Arap, Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden oluşturulmuştur. Bunların mensubiyetlerinin belli olması ve normal ahalden ayırt edilebilmeleri için üç ayrı kıyafet seçilmesi kararlaştırılmıştır (Ekinci, 2017:703-724).

Her alayın eğitimi için iki çavuş belirlenmiştir. Bu çavuşlar İstanbul'da bulunan Merkez Ordu-yı Hümayûn'da belli bir süre eğitime tâbi tutulduktan sonra “Mülâzımlık” rütbesine terfi ettirilerek memleketlerindeki alaylara gönderilmiştir (Kodaman, 1983:39).

Aşiretlerin alaylara katılmasını teşvik etmek amacıyla hem ilk Hamidiye kanunnamesinde hem de ikinci kanunnamede aşiretlere vergi kolaylığı sağlamıştır. Bu kanunnamede, aşiretlerin a'şar ve ağnam vergilerini yine Hazine'ye ödeyeceği, ancak alaylara katılan ümera, zabitan ve fertlerin bu vergilerden muaf tutulacağı ifade edilmiştir (Ekinci, 2017:703-724).

Hamidiye Alaylarındaki askerlerin silahları devlet tarafından temin edilmiş, giyim-kuşam ve hayvanları ise mensup oldukları aşiretler tarafından karşılanmıştır (Maral, 2014:70). Teşkil edilen alayları eğitecek subaylar, İstanbul'dan seçilip görev bölgesine gönderilmiştir (Karaca, 1993:176).

Aşiret reisleri aynı zamanda kurulan alayların başına geçmişlerdir. Bu durum aşiret reislerinin bölgede daha da güçlenmesine ortam hazırlamıştır (Gümüştekin, 2019:32).

28 Ocak 1893 tarihli belgeye göre Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Muhammed Zeki Paşa iki kez Erzincan'dan hareketle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Arap ve Kürt aşiretleri ziyaret etmiş ve reislerini Hamidiye Alaylarına dâhil olmaya davet etmiştir. Birinci ziyaretinde Kemah, Eğin, Arapkir, Ma'mûretü'l-Azîz, Ergani Madeni, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin, Cizre, Siirt, Bitlis, Van, Erciş merkez ve mülhakatını dolaşarak Erzurum'a ve oradan da Erzincan'a dönmüştür. İkinci ziyaretinde yine Erzincan'dan hareketle Kiğı, Muş, Malazgirt, Karakilise, Ahlat, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas'a uğramıştır (BOA, Y. PRK. MYD. 12/36).¹

1890'da on üç aşiretin katılımıyla kurulan Hamidiye Alaylarının sayısı sonraki yıllarda giderek artmıştır. 1893 yılına gelindiğinde bu alaylara Erzurum vilayetinden 8, Van vilayetinden 9, Bitlis vilayetinden 2, Diyarbakır vilayetinden 6, Musul vilayetinden 1 ve Sivas vilayetinden de 1 aşiretin dâhil olduğu görülmektedir. Alaylara dâhil olan bu aşiretlerin adları, nüfusları ve nerelerde nasıl bir yaşam sürdürdükleri aşağıdaki tablolarda verilmektedir (BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107).

Tablo 1: Erzurum Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Celâli	Bu aşiret Bayezid sancağındaki Ararat Dağı ile Balıklı Göl arasında bulunan dağlara yerleşmiştir. Buldukları bölgelerde tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Osmanlı, İran ve Rusya sınırında bulunan aşiret mensupları Rusya ve İran topraklarına sık sık yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.	2200	2
Zilânlı	Bu aşirete mensup hanelerin bir kısmı Eleşkirt Karakilisesi'nin ilerisine, bir kısmı Balıklı Göl civarındaki Sinek Dağı'na bir kısmı da Bulanık kazasına yerleşmiştir.	2000	2
Cemadânlı	Bu aşirete mensup haneler Eleşkirt Kilisesi'nin gerisinde bulunan Kılıçgediği civarına yerleşmiştir. Gayet terbiyeli bir aşiret olup Kars civarından göç ederek buralarda yerleşmişlerdir.	900 ile 1000	1
Admânlı	Bayezid sancağının İran hududuna, Diyadin kazasıyla Hamur nahiyesine ve Alaca Dağ'a yerleşmiş bir aşirettir. Bir kısmı da Van vilayetindeki Erciş kazasının Zilân Deresi'nde meskûn ve Hayderânlı aşiretine tabidirler.	1800	2
Sıpkî	Bir kısmı Bayezid sancağının İntab kazasına ve Murad suyunun sahil tarafında yer alan vadiye, bir kısmı Patnos nahiyesi civarına ve bir kısmı da Cizre, Eleşkirt, Diyadin kazalarına yerleşmiştir. Teşkilat-ı Hayriye'ye ilk dâhil olan aşirettir.	3500	3
Karapapak Taşdan Ağa Takımı	Saraçlı kabilesiyle birleşip İntab kazasındaki Kılıçgediği'nin gerisine yerleşmişlerdir.	1200	1
Cirânlı Hasan Paşa Takımı	Bu aşiretin büyük bir kısmı Van vilayetine yerleşmiş olup bir kısmı da Erzurum vilayetindeki Bayezid sancağına bağlı Patnos ve Hamur nahiyelerine yerleşmiştir. Bölgede bulunan aşiretler arasında en kuvvetli olan aşirettir.	3500	4
Zerikânlı	Bu aşiret Erzurum'daki Palandöken Dağı'nın arka tarafına Türkman Aliya ve Süfla nahiyeleriyle Hınıs Suyu vadisine yerleşmiştir. Ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır.	2500	2
Toplam		17700	17

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

¹ "...Dördüncü Ordu-yı Hümayun müşiri Muhammed Zeki Paşa kullarıyla beraber Erzincan'dan hareketle Kemah, Eğin, Arabgir, Ma'mûretü'l-Azîz, Ergani Madeni, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin, Cizre, Siird, Bitlis, Van, Erciş merkez ve mülhakatını dolaşarak Erzurum'a ve oradan da Erzincan'a avdet olunmuşdu. İkinci defa olarak yine Erzincan'dan hareketle Kiğı, Muş, Malazgird, Karakilise, Ahlat, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas'a uğrayarak..."

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Erzurum vilayetinde 8 aşiret Hamidiye Alayları içinde yer almıştır. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 17700 olup kurdukları alay sayısı 17’dir. Erzurum vilayetinde en fazla nüfusa sahip olan aşiret, 3500 nüfusla Cirânlı Aşireti olup bu aşiretin kurduğu alay sayısı 4’tür.

Tablo 2: Van Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan ve Olmayan Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Hayderânlı	Bargiri kazasına bağlı İfa nahiyesine yerleşmiştir. (Muhammed Sadık Beg Takımı)	1800	2
Hayderânlı	Erciş kazasına ve Sübhan Dağı eteklerine yerleşmiştir. (Emin Paşa Takımı)	2000	2
Hayderânlı	Adilcevaz kazası dâhilindeki Sarısu nahiyesine yerleşmiştir. (Hacı Temur Paşa Takımı)	1000	1
Mukurî	Mahmudi kazası dâhiline yerleşmiştir.	1200	1
Takurî	Mahmudi kazası dâhiline yerleşmiştir.	1000	1
Şemsik	Mamuret-ül Hamid kazası dâhiline yerleşmiştir.	1000	1
Milân	Mahmudi kazası dâhiline yerleşmiştir.	1100	1
Şikeft	Elyak kazası dâhiline ve İran hududuna yerleşmiştir.	1500	1
Şeyuli / Şevli	Van Gölü’nün sahil tarafına ve Van şehir merkezine yerleşmiştir. Ziraatla meşguldürler.	1300	1
Yolu	Van Gölü’nün batı sahiline ve Bargiri kazasına bağlı Arnis nahiyesine yerleşmiştir.	700	2
Admânlı	Ercis kazası dâhilindeki Zilan Deresi’ne yerleşmiştir.	1800	1,5
Artuşî	Çölemerik civarına yerleşmiş olup henüz Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	600	0
Doskî	Gevar kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	700	0
Bünyamış	Gevar kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	4000	0
Deri	Gevar kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	1200	0
Herikî	Gevar kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	850	0
Herikî	Şemdinân kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	8500	0
Govî	Şemdinân kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	3000	0
Şirvân	Şemdinân kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	2200	0
Vüzera	Şemdinân kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	3000	0
Bredost Kanireş	Şemdinân kazasına yerleşmiş olup kısmen piyade ve kısmen de süvaridirler. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	2100	0
Oramar	Oramar kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	1200	0
Doskân	Oramar kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	2500	0
Çartuş	Çal kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	800	0
Bizeniş	Çal kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane’ye dâhil değildir.	1000	0

Bozo / Bezo	Çal kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	700	0
Rikân	Çal kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	1100	0
Zibri	Amadiye kazasında meskûn olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	1100	0
Berberi Yala		12000	0
Düşakî		1200	0
Mezurî		5000	0
Hartuşî		Çölemerik kaza merkezine yerleşmiş olup tamamı piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	2000
Livî / Leyuli	Çölemerik kazasının Livî nahiyesine yerleşmiş olup Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	700	0
Salah		300	0
Marünüs		1000	0
Gülü	Çölemerik kazasının Gülü nahiyesine yerleşmiş olup geneli piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	500	0
Senedî		1400	0
Govî		8000	0
Hartuşî		Şırnak kazasının Nevroz nahiyesine yerleşmiş olup geneli piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	3000
Gövân	Beytüşşebap kazasına yerleşmiş olup geneli piyadedir. Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir. Hertuşî Aşireti'ne mensupturlar.	1200	0
Mamı		900	0
Harran		500	0
Zirkân		260	0
Elli iki		550	0
Birusî		280	0
Kerubeyân / Kerubyân		250	0
Kerubeyân / Kerubyân		800	0
Bizunyân		500	0
Şekerân		700	0
Halilân	700	0	
Hafîştân			
Toplam		90690	14,5

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Van vilayetinde 9 aşiret Hamidiye Alayları içinde yer almıştır. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 14400 olup kurdukları alay sayısı 14,5'tir. Van vilayetinde en fazla nüfusa sahip olan aşiret, 4800 nüfusla Hayderânlı Aşireti olup bu aşiretin kurduğu alay sayısı 5'tir. Bu alaylar Muhammed Sadık Beg, Emin Paşa ve Hacı Temur Paşa adlı kişilerin idaresindedir. Aynı vilayet sınırları içinde yer alıp Hamidiye Alaylarına dâhil olmayan aşiretler de bulunmaktadır. Bu aşiretlerin sayısı 36 olup nüfusu 76290'dır.

Tablo 3: Bitlis Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan ve Olmayan Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Hesenânlı	Malazgirt ve Bulanık kazalarıyla Muş civarına yerleşmiştir.	5000	5
Cirânlı	Muş sancağının Varto kazasıyla Günpek nahiyesine ve Hınıs kazasıyla Genç sancağı dâhiline yerleşmiştir. Hesenanlı Aşireti'ne tabidir. Fertleri cesur ve mahir kimselerdir.	4500	4

Şırnak	Botan ve Arde kazalarına yerleşmiş olup Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	8000	0
Deyrgul ²		Meçhul	0
Berurî Süfla		Meçhul	0
Hoyat	Bitlis ve Muş sancakları dâhiline yerleşmiştir. Geneli piyade olup Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	Meçhul	0
Mutkî		9500	0
Belgî		2500	0
Sason		15000	0
Toplam		44500	9

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Bitlis vilayetinde 2 aşiret Hamidiye Alayları içinde yer almıştır. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 9500 olup kurdukları alay sayısı 9'dur. Bitlis vilayetinde en fazla nüfusa sahip olan aşiret, 5000 nüfusla Hesenanlı Aşireti olup bu aşiretin kurduğu alay sayısı 5'tir. Aynı vilayet sınırları içinde yer alıp Hamidiye Alaylarına dâhil olmayan Şırnak, Deyrgul, Berurî Süfla, Hoyat, Mutki, Belgi ve Sason aşiretleri de bulunmaktadır.

1893 tarihli arşiv belgesinde Diyarbakır Vilayetinde Hamidiye Alaylarına dâhil edilen aşiretler Arap, Müsta'rib³ ve Kürt aşiretler şeklinde gruplara ayrılarak verilmektedir.

Tablo 4: Diyarbakır Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan ve Olmayan Arap Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Alay Sayısı
Tayy	Tayy ve Cebur aşiretleri senenin ekser mevsiminde Musul ve Sincar taraflarında Haymenişindirler. Bu aşiret, Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhildir.	2000 nüfus, 400'ü göçebe	1
Cebur	Bu aşiret Tayy Aşireti'ne nisbetle ikinci derecede kalır. Belirtilen yıl itibarıyla Teşkilat-ı Hayriye-yi Şahane'ye dâhil değildir.	2000	0
Şemmer	Bu aşirete mensup haneler göçebe olup Mardin, Musul, Urfa, Zor, Bağdat çöllerinde yaşamıştır. Ziraatla uğraşmayan bu aşiret daha çok küçükbaş hayvancılık ve deve yetiştiriciliği yapmıştır. Teşkilat-ı Hayriye'ye dâhil olduğu takdirde on beş alaydan fazla alay oluşturabilir.	Hayme takriben 10000	0
Şerabi	Bu aşiretler Nusaybin, Resulayn, Mardin, Musul havalisinde haymenişin olarak yaşarlar. Geneli süvaridir. Aşair-i merkumeden olmaları hasebiyle kısmen teşkilata dâhildirler.	0	0
Bekare		0	0
Ganame		0	0

Tahminen altmış bin nüfustan aşağı olmayan bu Arap aşiretlerinin cümlesi cesur olup askerlikte maharetlidirler. Bu aşiretler Teşkilat-ı Hayriye'ye dâhil olmaları durumunda hem devlete ağnam ve deve vergisi ödeyecek hem de çöl havalisi imara açılacaktır.

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Diyarbakır vilayetinde 1 Arap aşireti Hamidiye Alayları içinde yer almıştır. Bu aşiret Tayy Aşireti olup toplam nüfusu 2000'dir. Diyarbakır vilayetinde en fazla nüfusa sahip olan Arap aşireti, 10.000 nüfusla Şemmer Aşiretidir. Bu aşiretten Hamidiye Alayı teşkil edilmemiştir. Aynı vilayet sınırları içinde yer alıp Hamidiye Alaylarına dâhil olmayan Cebur, Şerabi, Bekare ve Ganame gibi aşiretler de bulunmaktadır.

² Deyrgul adı taşıyan ve günümüzde Şırnak sınırları içinde kalan "Kumçatı" adında bir köy bulunmaktadır.

³ Müsta'rib kelimesi sözlükte "Araplaşmış" ve "Arap gibi görünen" anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Jorge Lirola Delgado, Müsta'rib, TDV. İA., C.32, İstanbul, 2006, ss.123-124)

Tablo 5: Diyarbakır Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan Müsta'rib Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Karakeçili ve Şeyhânlı	Diyarbakır sancağının Siverek kazasında, çöl tarafında ve Siverek'e sekiz saat mesafedeki mahallere yerleşmiştir. Belgede bu aşiretten bir alay teşkil edilmiş olduğu ve diğer bir alayın da ilkbahara kadar kurulacağı belirtilmektedir.	3500	1
Kiki Çergân Kiki Halicân	Mardin ile Resulayn arasına yerleşmiştir. Tamamı süvari olup cündilikte mahirdirler. Bir alay teşkil etmişlerse de bir alay daha teşkil eyleme şartları vardır.	1924 890	1
Dekuri	Bu iki aşiret Mardin sancağı ile Nusaybin ve Cizre kazaları arasına yerleşmiştir. Belgede bu aşiretlerden bir alay teşkil edilmiş olduğu ve diğer bir alayın da ilkbahara kadar kurulacağı belirtilmektedir.	1292	1
Millîli		1011	
Toplam		8617	3

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Diyarbakır vilayetinde Karakeçili, Şeyhanlı, Kiki, Dekuri ve Milli gibi aşiretler de Hamidiye Alaylarına dâhil edilmiştir. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 8617'dir. Bu aşiretlerden 3 alay teşkil edilmiş ve ilkbahar aylarında birkaç alay daha teşkil edileceği belirtilmiştir. Diyarbakır vilayetinde en fazla nüfusa sahip olan müsta'rib aşiretler, 3500 nüfusla Karakeçili ve Şeyhanlı aşiretleri olup bunlardan bir Hamidiye Alayı teşkil edilmiştir.

Tablo 6: Diyarbakır Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan Göçebe Müsta'rib Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Millîli	Siverek kazası dâhilinde bulunup Mardin, Urfa, Zor sancaklarında konargöçer olarak yaşamışlardır. Kış aylarında Cebel-i Abdülaziz'e kadar giderler. Her ne kadar bu aşiretten üç alay teşkil edilmiş ise de toplam nüfusuna bakıldığında bir iki alay daha oluşturma kapasitesine sahiptir.	10118	3
Mirân ve Keçân	Bu aşiret öteden beri hükümete bağlılığını bildirmiş olup ağnam ve tekâlif-i saire adıyla yıllık altı bin lira vergi devlet hazinesine vermektedir. Kış mevsiminde Cizre, Musul arazisinde ve yaz mevsiminde Van vilayetinin Nevroz Dağı yaylaklarına giderler. Cizre kazasına bağlıdır. Reis-i aşiret Mustafa Paşa'dır.	2692	2
Toplam		12810	5

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Diyarbakır vilayetinde Hamidiye Alayları içinde Milli, Mirân ve Keçân gibi Müsta'rib aşiretler yer almaktadır. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 12810 olup toplamda 5 alay kurmuşlardır.

Tablo 7: Musul Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan Aşiretler

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Artuşî	Bu aşiret Musul vilayeti dâhilinde meskûn olup yaz mevsiminde Van vilayetinin Nevroz dağı yaylaklarına gider. Cesur ve terbiyeli bir aşirettir. Musul'da pek çok aşiret mevcut ise de Dördüncü Orduyu Hümayun dairesinin idari alanı dışında kaldığı için o taraflara gidilememiş ve haklarında gerekli bilgilere tam anlamıyla hâkim olunamamıştır.	1800	1

Kaynak: BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Musul vilayetinde Hamidiye Alaylarına dâhil edilen aşiret, Artuşî Aşireti'dir. Bu aşiretin toplam nüfusu 1800 olup toplamda bir alay kurmuştur.

Tablo 8: Sivas Vilayetinde Hamidiye Alaylarına Dâhil Olan Kara Papak Mihr Ali Beg Kabilesi

Aşiret Adı	Açıklamalar	Nüfusu	Kurduğu Alay Sayısı
Kara Papak Mihr Ali Beg Kabilesi	Sivas vilayetinin Kangal kazası dâhilinde meskûn olup Kars'ın Çıldır kazası taraflarından göç etmişlerdir. Bu aşiret askerlik ve silah kullanmada fevkalade mahirdir. Savaşlar sırasında Kars ordusunda pek çok yararlılıkları olmuştur. Hamidiye teşkilatı Hayriye'sine dâhil olup altı yüz mevcutlu mükemmel bir alay teşkiline muvafık olmuşlardır.	1500	1

Kaynak: BOA, Y.PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Sivas vilayetinde Hamidiye Alaylarına dâhil edilen aşiret, Karapapak Aşireti'dir. Bu aşiretin Mihr Ali Beğ kabilesi alaylara dâhil olmuştur. Bu kabilenin toplam nüfusu 1500 olup toplamda bir alay oluşturmuştur.

Milli Aşireti'ne tâbi olan Gömenkiş Kabilesi'ne mensup haneler Urfa sancağındaki Kabahâydar nahiyesinde konargöçer olarak yaşamıştır. 1894 yılında bu kabiledeki on dört haneden otuz yedi kişi Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına dâhil edilmiştir (BOA, DH. MKT. 194/12).⁴

Şâhin Bey Aşireti, Berâzi Aşireti'ne tâbi bir aşiret olup Suruç kazâsı sınırları içinde konargöçer olarak yaşamıştır. Bu aşirete mensup haneler Hamidiye Hafif Süvari Alayları içinde yer almıştır. 1894 yılında Urfa'da bulunan Komisyon-ı mahsûsa Suruç civarında asker kaydı yaparken Şâhin Bey'in uhdesindeki 455 askeri ve 236 hayvanı da kayıt altına almıştır (BOA, Y. MTV. 98/60:3).⁵

3. II. DÜZENLEME VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER (1896)

13 Mayıs 1896 tarihinde yayımlanan ve 121 maddeden oluşan diğer bir nizamnamede kurulan alayların adı "*Hamidiye Hafif Süvari Alayları*" veya "*Hafif Süvari Alayları*" şeklinde zikredilmiştir. Bu nizamnamede dört alayın birleşip bir tuğay kurabileceği ve gerektiğinde de Erkan-ı Harbiye Umumiye kararıyla tümen kurulabileceği belirtilmiştir (Eraslan, 1997:463).

İkinci nizamnameden sonra Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa ve Hayderân Aşireti'nin reisi Kör Hüseyin Paşa "*Mirliva*" olarak atanmıştır. Milli reisi İbrahim Paşa, II. Abdülhamit'e o kadar yakın olmuştur ki Urfa'daki Bucak Aşireti'nin reisi Osman Paşa, Milli reisinin eşkıyalıklarını ifade etmek için saraya gittiğinde padişah, İbrahim Paşa'yı kast ederek "*Oğlum İbrahim nasıl?*" diye sormuştur. Karşılaştığı bu durum karşısında şaşırarak Osman Paşa, İbrahim Paşa aleyhine herhangi bir şey söylemeden saraydan ayrılmıştır (Kıran, 2003:176).

Başlangıçta 13 alay olarak kurulan Hamidiye Süvari Alaylarının sayısı 1893 yılında 51,5 alaya yükselmiştir. Bu durum aşiretlerin alaylara zamanla dâhil olma isteğinin arttığını göstermektedir. Alaylara dâhil olan aşiret reislerine, zabıtlara ve fertlere vergi muafiyeti gibi bazı hakların tanınması (BOA, MV. 72/82)⁶; Hamidiye Alaylarındaki aşiret mensuplarının savaşta gazi olmaları durumunda kendilerine, şehit olmaları durumunda ailelerine maaş bağlanması ve diplomalı subaylara emeklilik hakkının verilmesi gibi haklar bu alaylara katılımı artırmıştır. Yine Hamidiye Alaylarına mensup olan aşiretlere belli bir dönem vergi muafiyetinin getirilmesi bu alaylara katılımı hızlandırmıştır (BOA,

⁴ "...Milli Aşireti'nin Gömenkiş Kabilesi'nden olup Urfa'nın Kabahâydar nahiyesinde sâkin neferlerinin Hamidiye Alayına idhâli..."

⁵ "...Hamidiye Alaylarının teşkilat ibtidâyesini icrâ için gönderilen komisyona mükemmel teşkil eylediği beş alaydan başka Berâzi Aşireti'nden Şâhin Beg'in dört yüz elli beş neferi ve iki yüz otuz altı hayvanı..."

⁶ "...Hamidiye Süvari Alayları ümerasıyla, zabitan ve efradının kangı nevi vergüden muaf olduklarının tayini hususu ve ikmal askeriyesini ikmal edenler hakkında..."

MV. 72/82).⁷ Nitekim 1897 yılında alaylara dâhil olan aşiret sayısı 56'ya yükselmiştir. Bu sayı daha sonra 65'e kadar yükselmiştir (Süphandağı, 2006:152).

Alaylara tanınan haklar artırılınca aşiret reisleri Hamidiye Alaylarına kaydolabilmek için ordu merkezlerine telgraflar çekmişlerdir. Bu duruma Ohyân Şeddâdi Aşireti'nin talebi örnek gösterilebilir. Şeddâdi Aşireti'nin başında 28 Ocak 1897 tarihinde Gökoğluzâde Halil Reşid Bey bulunmaktadır (BOA, YEE. 131/30/10).⁸ Şeddâdi Aşireti, 700 asker ve 320 hayvanla Hamidiye Alaylarına dâhil olmak için Beşinci Ordu-yı Hümâyûna başvurmuştur. Aşiret üyelerinin alaylara kaydedilmesi amacıyla Suruç'a gönderilen komisyon, bu askerleri kayıt ettiği sırada gelen bir emirle tahriri yarıda bırakıp Deyr-i Zor sancağına gitmiştir. Bu komisyon bir daha geri dönmeyince aşiret reisi Gökoğluzâde Halil Reşid merkeze gönderdiği bir arzuhal ile farklı bir komisyonun Suruç'a gönderilmesini talep etmiştir. Bu durum üzerine gönderilen Erkân-ı Harbiye Kolağası Samiddin Bey, aşiret mensuplarından üç yüz elli süvâriyi kayıt altına almış olmasına rağmen bir Hamidiye Alayı oluşturmadan geri dönmüştür. Aşiret reisi olan Gökoğluzâde Halil Reşid, merkeze yazdığı arzuhalde Suruç kazasında üç Hamidiye Alayının oluşturulduğunu ve bu alaylarda yer alan aşiretlerin kendi Aşireti kadar kalabalık olmadığını belirterek aşiretinden de bir alay teşkil edilmesini talep etmiştir (BOA, YEE. 131/30/13).⁹

Türkân Aşireti, Urfa sancağında yaşamış olup sonradan Milli Aşireti'ne tâbi olan aşiretlerdendir. Bu aşirete mensup haneler Karacadağ, Siverek ve Diyarbakır arasındaki bölgeye yerleşmiştir. 1897 yılında Milli Aşireti'nin merkezi olan Yenişehir'e gönderilen Komisyon-ı mahsusa İzol ve Türkân aşiretlerine mensup haneleri de Hamidiye Hafif Süvari Alayları defterlerine kaydetmiştir. Ancak bu aşiretlere mensup bir miktar hane Hamidiye Alaylarına katılmak istemediği için firar etmiştir. Bu firarilerin yakalanması ve yeni firarların engellenmesi amacıyla Komisyon-ı mahsusa heyeti bu aşiretlerin reislerini merkez vilâyete çağırarak uyarmıştır (BOA, BEO. 1056/79142).¹⁰

1897 yılında Hamidiye Alaylarına mensup aşiretler ve bu aşiretlerin alay numaraları arşiv belgelerinde kayıt altına alınmıştır. Bu belgeler incelendiğinde Hamidiye Alaylarının yedi livada kurulduğu ve her bir livanın merkezinin farklı olduğu görülmektedir. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler ve bu aşiretlerin alay numaraları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁷ "...Hamidiye Süvari Alayları umerastıyla zâbütan ve efrâdının virgüden muaf olduklarının ta'yini hususuna ve müddet-i askerîyesini ikmâl edenler haklarında hüküm muâfiyetinin câri olub olmadığının istifsârına dâir Mâliye Nezâretinin tezkeresiyle ol babda taraf-ı ser askerîyede cevaben gelen tezkere üzerine Şurâ-i Devlet Tanzîmât Dâiresinden kaleme alınan..."

⁸ "...Suruç kazasının Ohyân Şadadi Aşireti reisi Gükoğluzâde Halil Reşid imzasıyla verilen arzuhâlde..."

⁹ "...Beşinci Orduyu Hümâyûna olunan mürâcaat-ı resmîye-i aczi üzerine ordu-yu mezkûreden tahkîkata gönderilen Erkân-ı Harbiye Kolağası Samiddin Beg'in vürûdunda alay-ı aczi keşf ve ifâde-i çâkeriyi tahkîk eylediğinden dolayı tutulan üç yüz elli süvârinin esâmileri heyeti mevcut defterine alınmış ise de yine semeresinin kaldığı ve içinde bulunduğum kazâdan teşkil olunan üç alay süvâri Hamidiye aşiretlerinden aşiret-i âcizi ziyâde ve hayvânâtı tûvânâ ve efrâdları çend oldukları halde bu şerefden mahrûm olunması... lütfen lâzım gelen muamele-i teftîşîye badele ahire hal-i pür melâlîme merhameten emsâlim müşahit ve acizlerinin dahi bu şerefe nâil ettirmeleri üzere alay-ı acizenin tasdiki hususunda adalet ve merhamet devletlerine mazuretimi ithâm ederim ol babda fermân."

¹⁰ "...Millî Aşireti'ne mensup İzoli ve Türkân ve Çuvân ve mahalli aşiretlerden mürekkebe olarak derdest-i teşkil olan hususi süvâri alaylarına müşîriyet-i celîlece teşkil ettirilen komisyon ma'rifetiyle kayıd ve tahrîr edilmekte bulunan eşahsın ekseri ahz-ı asker muamelesine tâbi nüfus-u mukayyideden vuku' bakayasından ve asker firarilerinden oldukları anlaşılacak komisyon-ı mezkûrun merkez vilâyette aşâirin şahıslarını tanır erbab-ı vukûfdan komisyonunda adamlar bulundurulması lüzûmu müşîriyet-i müşârün-ileyh iş'âr kulındığı..."

Tablo 8.1. Hamidiye Alaylarını Oluşturan Aşiretler ve Alay Numaraları

Birinci Liva - Merkez: Karakulliya						
Aşiretler	Zilan Aşireti	Karapapak Aşireti	Adamanlı Aşireti	Heydaranlı Aşireti	Celâli Aşireti	Şazili Aşireti
Alay Numaraları	3	6	9	11	37	57
	4		10	12	38	
	5					
İkinci Liva - Merkez: Hınıs						
Aşiretler	Camadânlı Aşireti	Cirânlı Aşireti	Zirikânlı Aşireti	Cibrânlı Aşireti		
Alay Numaraları	8	31	34	36		
		32			35	
		33				
Üçüncü Liva Merkez: Malazgird						
Aşiretler	Sipikânlı Aşireti	Karapapak Aşireti	Hasenânlı Aşireti			
Alay Numaraları	1	7	26			
			27			
	28					
	29					
	30					
2						
Dördüncü Liva - Merkez: Erciş						
Aşiretler	Leyuli Aşireti	Heydaranlı Aşireti				
Alay Numaraları	13	21				
	14	22				
	15	23				
	16	24				
		25				
Beşinci Liva - Merkez: Başkale						
Aşiretler	Mûkarî Aşireti	Milân Aşireti	Şemsikî Aşireti	Şukuftî Aşireti	Takorî Aşireti	
Alay Numaraları	17	18	19	20	39	
				56		
Altıncı Liva - Merkez: Mardin						
Aşiretler	Millî Aşireti	Karakeçi Aşireti	Tayy Aşireti	Mirân Aşireti	Artuşî Aşireti	
Alay Numaraları	41	45	47	48	50	
	42					46
	43					
	44					
Yedinci Liva - Merkez: Urfa						
Aşiretler	Benî Kays Aşireti	Berâzi Aşireti				
Alay Numaraları	51	53				
		54				
	52	55				

Kaynak: BOA, Y.E.E. 81/42, s.2, R.18 Kânûn-ı evvel 1313 (29 Aralık 1897)

Kurulan alaylar genellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki konargöçer aşiretlerden oluşturulmuştur. Yedi livadan birincisinin merkezi Karakulliya olup altı aşiret ve on bir alaydan oluşmuştur. İkincisinin merkezi Hınıs olup dört aşiret ve yedi alaydan oluşmuştur. Üçüncüsünün merkezi Malazgirt olup üç aşiret ve sekiz alaydan oluşmuştur. Dördüncüsünün merkezi Erciş olup iki aşiret ve dokuz alaydan oluşmuştur. Beşincisinin merkezi Başkale olup beş aşiret altı alaydan oluşmuştur. Altıncısının merkezi Mardin olup beş aşiret ve on alaydan oluşmuştur. Yedincisinin

merkezi Urfa olup iki aşiret ve beş alaydan oluşmuştur. Bu alayları oluşturan aşiretlerin çatısı altında birçok küçük aşiret ve cemaat bulunmaktadır. Örneğin Urfa'da yedinci livayı oluşturan Berâzi ve Milli aşiretlerin çatısı altında İzol, Türkân, Dinâyi gibi birçok aşiret mevcuttur.

Hamidiye Alaylarının oluşturulması için “Komisyon-ı mahsusa” denen özel komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar sancak dâhilinde bulunan aşiretlerin Hamidiye Alaylarına uygun olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Urfa tarafına gönderilen komisyonun çalışmalarına Beşinci Ordu-yı Hümâyûn bazı engeller çıkarmıştır. Örneğin, Suruç ve Harran taraflarında kurulması planlanan on beş Hamidiye Süvari Alayı yerine sadece iki Redif Bölüğü'nün kurulması devlete bağlılığını bildiren aşiretler arasında hayal kırıklığı oluşturmuştur (BOA, Y. MTV. 73/146).¹¹ 30 Haziran 1894 tarihine kadar görevlendirilen komisyon mükemmel bir şekilde çalışmış ve Urfa sancağında beş alay oluşturmuştur. Bu alaylar Arap Aşireti olan Benî Kays Aşireti'nin çatısı altındaki 51 ve 52. Alaylar, Ekrâd taifesinden olan Berâzi Aşireti'nin çatısı altındaki 53, 54 ve 55. Alaylardır (Şanda, 2021:204).

SONUÇ

XIX. yüzyılda aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu karışıklıklar yaşanmaktaydı. Bu karışıklıkların ortaya çıkmasına etki eden iç faktörler olduğu gibi dış müdahalelerinde etkisinden bahsetmek mümkündür. Doğu Anadolu'da Rusya'nın Ermenileri kıskırtması bu duruma örnek gösterilebilir. II. Abdülhamid ve çevresindeki idareciler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu karışıklıkları ortadan kaldırmak, bölgede konargöçer aşiretleri kontrol altına almak ve yabancı devletlerin bölgeye müdahalesini engellemek amacıyla Hamidiye Alaylarını teşkil etmişlerdir.

Hamidiye Alayları alanında çalışma yapacak araştırmacıların Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde yer alan arşiv belgelerini taraması ve elde edilen belgeleri transkripsiyon yaparak değerlendirmesi araştırmalarına nitelik kazandıracaktır. Bu çalışmada da Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve daha önce araştırmacılar tarafından incelenmeyen birçok belge transkripsiyon edilerek değerlendirilmiş ve alana katkı sunması amacıyla araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Özellikle Y.PRK.BŞK. 31/107 künyeli belgelerde Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Musul ve Sivas vilayetlerinde Hamidiye Alaylarına dahil edilen Arap, Kürt, Türkmen, Kara Papak aşiretlerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler, nüfusları ve kurdukları alay sayılarına yer verilmektedir.

1891 yılında 13 aşiretin katılımıyla kurulan Hamidiye Alaylarının 1893 yılına ait arşiv belgelerinde sayısının 51,5'e çıktığı görülmektedir. Bu alayların 8'inin Erzurum vilayetinde, 9'unun Van vilayetinde, 2'sinin Bitlis vilayetinde, 6'sının Diyarbakır vilayetinde, 1'inin Musul vilayetinde ve 1'inin de Sivas vilayetinde teşkil edildiği tespit edilmiştir. 1897 yılında alay sayısı 56'ya ve sonraki yıllarda da 65'e çıkmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hamidiye Alaylarına mensup olan aşiretlerin başında bulunan reislerle mahalli idareciler arasında birçok kez yetki çatışması yaşanmıştır. Bu durum bölgede karışıklıkların artmasına ve aşiret reislerinin daha da güçlenmesine neden olmuştur. XX. Yüzyıl başlarında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hamidiye Alaylarının adı “Aşiret Alaylar” şeklinde değiştirilmiş ve 65 olan alay sayısı 24'e düşürülmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO. 1056/79142, R.07 Kânûn-ı evvel 1313 (19 Aralık 1897)

BOA, DH. MKT. 194/12, H.16 Zîl-ka'de 1312 (11 Mayıs 1895)

¹¹ “...Harran ve Suruç dâirelerinde meskûn göçebe aşâirden müteşekkili kararlaştırılan on beş Süvâri Hamidiye Alayının teşkilini yalnız iki bölük Redife mukâbil ukde-i tehire düşürmek ve bu vesile ile ve sadâkat arzusu gösteren aşâirin yees ve inkisârıyla müceb-i ahvâlî tervic eylemek...”

- BOA, MV. 72/82, H.25 Cemâziye'l-evvel 1310 (15 Aralık 1892)
BOA, MV. 72/82, H-28 Cemâziye'l-evvel 1310 (18 Aralık 1892)
BOA, Y. MTV. 73/146, H.20 Cemâziye'l-âhir 1310 (9 Ocak 1893)
BOA, Y. MTV. 98/60/3, R.18 Haziran 1310 (30 Haziran 1894)
BOA, Y. PRK. BŞK. 31/107, H-29 Zilhicce 1310 (14 Temmuz 1893)
BOA, Y. PRK. MYD. 12/36, H.10 Receb 1310 (28 Ocak 1893)
BOA, YEE. 131/30, R.16 Kânûn-ı evvel 1312 (28 Aralık 1896)
BOA, YEE. 131/30 R.18 Kânûn-ı Sâni 1312 (28 Ocak 1897)

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ahmed Refik. (1989). Anadolu'da Türk Aşiretleri H. 966-1200 Mühümme Defteri Kayıtları, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Argunhan, M. (2009). Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakar, E. (2006). 17.YY. Halep Eyaleti, Elazığ: Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları.
- Delgado, J. L. (2006). "Müsta'rib", TDV. İA., 123-124.
- Ekinci, M.R. (2017). 1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 9/2, 703-724.
- Eraslan, C. (1997). "Hamidiye Alayları", TDV. İA, 464.
- Gümüştekin, O. (2019). Urfa Hamidiye Alayları, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Karaca, A. (1993). Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karal, E. Z. (1963). Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kıran, E. (2003). Kürt Milan Aşireti Konfederasyonu, Ankara: Elma Yayınları.
- Kodaman, B. (1979). "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32, 427-480.
- Kodaman, B. (1983). Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Maral, T. (2014). Türkiye'de Kürt Kimliğinin Kültürel Bağlamda İncelenmesi ve Siyasallaşma Süreci, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Martin V., B. (2006). Ağa, Şeyh Devlet, (Çev. Banu Yalkut), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, İ. (1982). "1638 Bağdat Seferinde Zahirî Nakline Memur Edilen Yeni il ve Halep Türkmenleri", Tarih Dergisi, 33, 227-236.
- Şanda, M. N. (2021). Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar), Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Ek 1: Y.PRK.BŞK.31/107

<p>مآثره حیه حضرت یادشاهجه اوله رشیک بوریله حیدر سواری ایبریله اسمی عشاره عشاره نفوس و درجه فوتری کونتره جدولده</p> <p>ار فوم دینی دانشده حیدر ایبری اعادینه دهن اولده عشاره اسمی و درجه فوتری</p>			
اسمی عشار	نفوس ذکور	درجه فوتری	مشرطاس
جدلی	۴۴۰۰	ای ایوشیک ایبری	<p>ابوعبیرت با بزیبخی دانشده اران عشاره بالفی کونتره خط مدود اوزرزه بونیه سه جاده مکنه و ز اعشاری یک خردیه افام دملتی بیج و ترا سیه و جوارت حیدر روسیه دایره اید معانه بخاری دایره ابوعبیرت فیم اعظمی روسیه دایره بولوب سفارته مانوفه و اکثریه حد و عشاره دانشده بونیه ابنا نهجه نه لجوم ایدر معانه نشیکدین شریه نامه تاسی و نظری حالده بونیه حیدر نه دایره اعشاری و جوم خاندی مانول فویه - -</p>
زیدلی	۴۰۰۰	ای ایوشیک ایبری	<p>فرسی اشرف کبیرنه ایدر نه و بالفی کونتره سهل بارنه سیک عشاری جوارنه و فرسی دهن بولونه قضاس دانشده مکنه -</p>
جهدلی	۴۰۰۰	ای ایوشیک ایبری	<p>اشرف کبیرنه ایدر نه بونیه قیج کبیری جوارنه مکنه - غایت تربیلی بعشرته ادلوب بعد الحاربه فارص جوارنه نه لکونده بولارده اسکانه ایشرد -</p>

Y.PRK.BŞK 31/107

(1000
3516605)

Ek 2: Y.EE.131/30

۱۶۰۵

شیخ اردو کتب خانہ (کتاب خانہ) کا نام لکھا گیا ہے
تاریخ ۱۸ مارچ ۱۸۸۰ء

حیدر ہوا اور آبدار بنی تھی اور پھر
کدو تو سیسوں سے مملو تھی اور پھر
رض میں یوں نہ تھی کہ سب جینے قید اور
کہ اور یوں نہ تھی کہ جو انہوں نے تھیں اور
حالہ انہوں نے تو سیسوں سے مملو تھی اور
انہوں نے جینے تھیں انہوں نے تھیں
انہوں نے تھیں اور پھر انہوں نے
رہتے تھے اور پھر انہوں نے
قلم اور پھر انہوں نے
مضامین اور پھر انہوں نے
عبرت میں انہوں نے
ویب سائٹ اور پھر انہوں نے
حقیقت میں انہوں نے
اردو میں انہوں نے
معلومات اور پھر انہوں نے
منظر کی عکاسی اور پھر انہوں نے
بلکہ انہوں نے

وہ ضرور شیخ اردو کتب خانہ سے
اپنے کتب خانہ سے انہوں نے
انہوں نے انہوں نے

تحقیق اور پھر انہوں نے
اردو میں انہوں نے

۱۰

Y.EE 131/30

Atf için / for cited: Uysal, B., Demirkıran, M., Bayer, E. (2022). Investigation of the Attitudes of Emergency Healthcare Service Employees Regarding Financial Planning and Management in Terms of Various Variables, Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.49-56.

INVESTIGATION OF THE ATTITUDES OF EMERGENCY HEALTHCARE SERVICE EMPLOYEES REGARDING FINANCIAL PLANNING AND MANAGEMENT IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Burhanettin UYSAL*

Mustafa DEMİRKIRAN**

Ertuğrul BAYER***

ABSTRACT

This study was conducted to examine employees' attitudes towards financial planning and management in terms of various variables (age, gender, marital status, educational status, number of children, spouse working status, vehicle ownership, and house ownership). The study focused on the health sector and emergency healthcare service employees. The data needed to test the stated hypotheses were collected using the survey method. The application of the questionnaire was carried out on the healthcare employees working at the Central 112 stations affiliated with the Isparta Provincial Ambulance Service Chief Physician, using face-to-face and online methods. As a result of the study, 131 healthcare employees completed the questionnaire, and the participation rate was 87.9%. According to the results of the comparative analysis, there is no meaningful differentiation regarding all variables. Likewise, according to the logistic regression analysis results performed to examine whether categorical variables affect financial planning and management, no significant effect was found for all variables.

Keywords: Financial Planning and Management, Financial Attitudes, Healthcare Service Employees.

JEL Classification Codes: D14, D91, E21, G40, G41.

ACİL SAĞLIK HİZMETİ ÇALIŞANLARININ FİNANSAL PLANLAMA VE YÖNETİME İLİŞKİN TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÖZET

Bu araştırma, çalışanların finansal planlama ve yönetime ilişkin tutumlarını çeşitli değişkenler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çocuk sayısı, eş çalışma durumu, araç sahipliği ve ev sahipliği) açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada sağlık sektörüne ve acil sağlık hizmeti çalışanlarına odaklanılmıştır. Belirtilen hipotezleri test etmek için ihtiyaç duyulan veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketin uygulaması, Isparta İl Ambulans Servisi Başhekimliğine bağlı Merkez 112 istasyonlarında görev yapan sağlık çalışanları üzerinde, yüz yüze ve online yöntemler kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonucunda toplam 131 sağlık çalışanı anketi doldürmüş ve katılım oranı %87,9 olarak gerçekleşmiştir. Karşılaştırma analizi sonuçlarına göre tüm değişkenler açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır. Benzer şekilde, kategorik değişkenlerin finansal planlama ve yönetim üzerinde etkisinin olup olmadığını

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, burhanettin.uysal@bilecik.edu.tr

** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Doç.Dr., mustafademirkiran@isparta.edu.tr

*** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, ertugrulbayer@isparta.edu.tr

incelemek için yapılan lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre de tüm değişkenler için anlamlı bir etki bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Planlama ve Yönetim, Finansal Tutum, Sağlık Hizmeti Çalışanları.

JEL Sınıflandırma Kodları: D14, D91, E21, G40, G41.

INTRODUCTION

People who try to spend some of their earned money and invest some of it make the right decision in spending and investment planning, requiring individuals' financial behaviors to be real and rational. Keeping the monetary amounts allocated to investments high can make it difficult to meet daily needs. Good financial planning and financial management can ensure that both daily needs are met at a reasonable level and that the level of financial investment is rational. Individuals act with their ideas, experiences, abilities, and free will to manage their earnings. Although there is some external guidance while showing financial behavior, the individuals themselves make the final decisions for financial planning and financial management. Therefore, the results of financial behavior can, directly and indirectly, affect both the economic situation of individuals and the economic situation of countries.

This study was conducted to examine employees' attitudes towards financial planning and management in terms of various variables. When the purpose of the study is examined, three basic concepts emerge. These are financial behavior, financial planning, and financial management. Financial behavior is a concept that includes cash management, savings, investment, credit use, and insurance (Dew and Xiao, 2011). The financial sector acts as an intermediary in fulfilling the investments that people will make for the future by meeting their daily life needs (Bayram, 2015). From this perspective, spending and investing in the financial sector requires the right action. With the increase in financial literacy levels of individuals in their financial attitudes and behaviors, their awareness of individual financial issues also increases. In this context, financial literacy impacts individuals' financial behavior (Alkaya and Yağlı, 2015; Sukamdani et al., 2020). At the same time, non-financial factors in people's lives (happiness, quality of life, stress, living conditions, work environment, etc.) can affect financial behavior (Totenhagen et al., 2019).

Financial planning is one of the methods used by individuals to solve financial problems and save money. The factor that shapes these methods is mostly the concerns that arise. Anxiety is one of the most important factors that push individuals to financial planning. Having insurance (such as home or car insurance), making retirement plans, channeling a portion of the earnings each month into financial investment, etc. specific actions will enable individuals to eliminate or minimize the risks that may arise (Er and Çetintaş, 2018). On the other hand, people aim to increase the value of the assets they invest in (Timmerman and Volkov, 2020). People change their financial planning over time. The clearest example of this is seen during the COVID-19 outbreak (Dietrich et al., 2020). Financial planning is an issue that is handled on both an individual and institutional basis. In the study, examinations were made on financial planning from an individual perspective.

Financial management is defined as the process of developing and implementing long-term financial plans to achieve financial goals (Gönen and Özmete, 2007). Individuals must have the financial knowledge to achieve financial goals. This information is a factor that has a vital role in purchasing not only the goods or services that people need but also their tastes and preferences. Because while people tend to spend, they have to consider the monetary amounts in their budgets. In this context, the financial behavior of individuals has an effective function in financial management (Halim and Setyawan, 2021).

The study focused on the health sector and emergency health care employees. The study is important to evaluate the subject from the perspective of health professionals.

The conditions above stand out for healthcare employees. Like other people, healthcare employees spend a portion of their income on their needs. The rest are for investment purposes. The financial

behaviors they exhibit because they prefer or are obliged affect the economic situation of healthcare employees significantly. In addition, healthcare employees, especially emergency health care employees, have high-stress levels due to their working circumstances, intense work tempo, various work risks, variabilities in working life quality, etc. factors will shape their financial behaviors. However, the attitudes and behaviors of healthcare employees towards financial planning and management may be related to their socio-demographic characteristics.

In the study conducted on financial management attitude and practice among the medical practitioners in public and private medical services in Malaysia by Rajna et al. (2011), it was found that there was a significant relationship between financial management practice with gender. There was no significant relationship between financial attitude and practice according to marital status and age.

In the study conducted to determine the socio-demographic factors that are significantly associated with the financial behaviour on individual investors in India by Guatam and Matta (2016), the findings of the research showed that various socio-demographic factors like age, household annual income, marital status, ownership of real estate, duration of investments and frequency of review of portfolio are significantly associated with the financial behaviour of an individual.

In the study conducted on working adults by Loke (2015), it was found that education, ethnicity, type of profession, and government pension availability had significant effects on levels of financial knowledge. Most financial behavior such as budgeting, investments and preparing for financial emergencies is significantly affected by levels of financial knowledge.

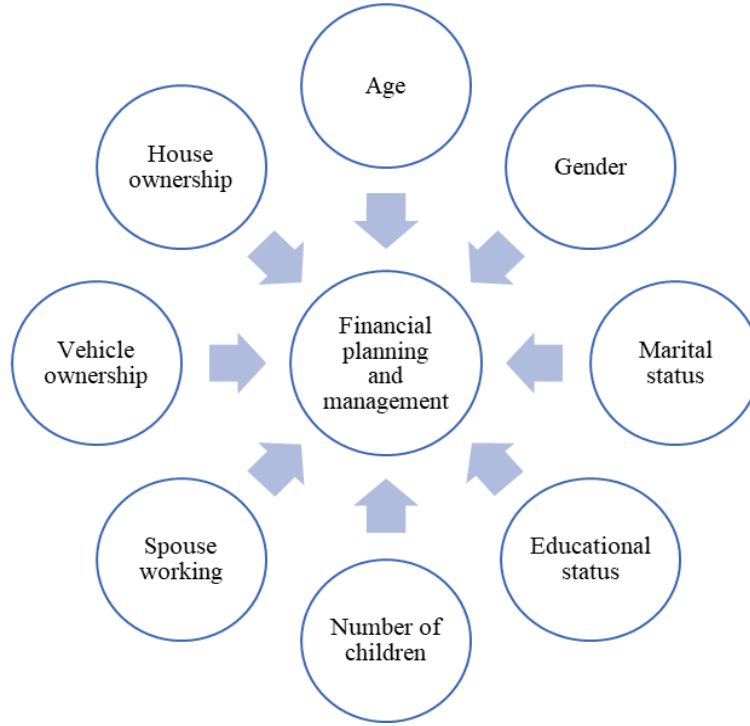
According to the above information, the aim of the research was carried out with the help of the following hypotheses.

- H1. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to age.
- H2. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to gender.
- H3. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to marital status.
- H4. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to education level.
- H5. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to number of children.
- H6. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to co-working status.
- H7. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to vehicle ownership.
- H8. Attitudes of emergency health care employees regarding financial planning and management differ according to homeownership.
- H9. The socio-demographic characteristics of emergency health care employees impact financial planning and management.

1. METHODS

This study was conducted to examine the attitudes of emergency healthcare service employees towards financial planning and management in terms of various variables. The research model developed for this purpose is presented in Figure 1.

Figure 1. The Model of Study

The data needed to test the stated hypotheses were collected using the survey method. For this purpose, a questionnaire consisting of two parts was prepared. In the first part of the form, questions about the personal and professional characteristics of the participants were included. In the second part of the form, there is a financial attitude scale consisting of 24 questions (comprising 24 items and prepared in a 5-point Likert type: 1 = Never agree, 5 = totally agree). It was developed by Onur and Nazik (2014) and validity and reliability studies were carried out.

Permission was obtained from Isparta University of Applied Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee and Isparta Provincial Health Directorate in order to conduct the survey.

The application of the questionnaire was carried out on the healthcare employees working at the Central 112 stations affiliated with the Isparta Provincial Ambulance Service Chief Physician, using face-to-face and online methods. At eight stations in Isparta Center; 149 healthcare employees, 72 of whom are emergency medical technicians (EMT), 72 are paramedics and 5 are physicians (Çulla, 2021). It was tried to be reached to all relevant employees. As a result of the study, 131 healthcare employees completed the questionnaire and the participation rate was 87.9%.

In the analysis of data, SPSS 22.0 program was used for exploratory factor analysis (EFA), basic and advanced analysis. Parametric test techniques were used to analyze the data that showed normal distribution. The Independent-Samples t-test was used for binary comparisons, and the One-Way ANOVA test was used for comparisons in over two groups. Logistic regression analysis (using Ordinal Method) was performed to determine the effect of socio-demographic variables on Financial Behavior.

2. RESULTS

The findings related to the participants' personal and occupational characteristics, as well as the basic and advanced analysis results for the study's variables, were evaluated in this chapter.

The results of the participants' personal characteristics are presented in Table 1. As a result, most of the participants (56.5%) are between the ages of 18 and 35. Female participants account for 54.2

percent of all participants, which is greater than male participants (45.8 percent). The participation of married (78.6%) is considerably higher than not married employees (21.4%). The highest participation in terms of education is among those with a bachelor's degree (61.1%). The proportion of those with two children (38.9%) is higher than the other groups. The spouses of the most of the participants are working (83%).

Table 1. Findings Related to the Personal Characteristics of the Participants

Age	%	N	Number of children	%	N
18-29	30.5	40			
30-35	26.0	34	0	26.7	35
36-39	26.7	35	1	24.4	32
40 or more	16.8	22	2	38.9	51
			3 or more	9.9	13
Gender	%	N	Spouse working status	%	N
Female	54.2	71	Yes	83	86
Male	45.8	60	No	17	18
Marital status	%	N	Vehicle ownership	%	N
Married	78.6	103	Yes	85.5	112
Not married	21.4	28	No	14.5	19
Educational status	%	N	House ownership	%	N
Secondary education	7.6	10	Yes	56.5	74
Associate degree	26.7	35	No	43.5	57
Bachelor degree	61.1	80			
Post-graduate	4.6	6	Total	%100	

Table 2 shows that Kaiser-Meyer-Olkin was 0.813 and $p=0.000$; Cronbach's Alpha (α) coefficient, which determines the level of reliability, was found to be very good with 0.863, and according to these results, it is seen that the scale has an adequate level of reliability.

Table 2. Validity and Reliability Analysis of the Scale

	FAS
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0.813/ $p = 0.000$
Cronbach alpha (α) for the scale	0.863

$p < 0.05$; $\alpha = \text{reliability coefficient}$

Normality test was performed to test whether the distribution was normal, and the distribution was found to be normal by looking at skewness and kurtosis values and boxplot (Table 3, Figure 2). These results need to analyze using parametric tests.

Table 3. Normality Test of the Scale

	FAS
Skewness (statistic/standard error)	1.08
Kurtosis (statistic/standard error)	1.08

Figure 2. Boxplot for the Normality Test

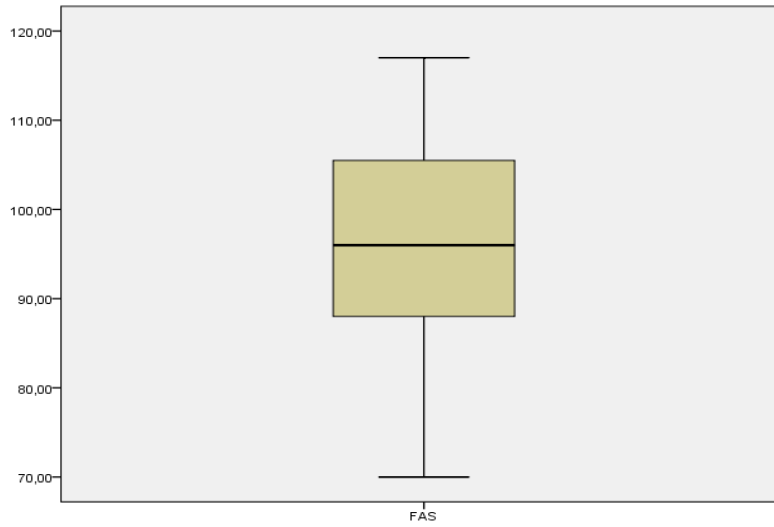

Table 4 shows descriptive variables of the scale. The highest score that can be got in the scale is 120, the lowest score is 24. The scale average is 95.97, standard deviation is 11.31, minimum 70, and maximum 117.

Table 4. Descriptive Statistics for All Respondents

	FAS
Average	95.97
Standard deviation	11.31
Minimum	70.00
Maximum	117.00

Table 5 shows comparative analyzes according to personal variables of the participants. The Independent-Samples t-test was used for binary comparisons, and the One-Way ANOVA test was used for comparisons in over two groups. According to the results of the comparative analysis, there is no meaningful differentiation regarding all variables. In this context, all hypotheses between H1 and H8 were rejected.

Table 5. Comparative and Correlation Analyzes for the Scale with Parametric Tests

Personal variables	FAS	FAS
	Comparativ P-value	Correlation analysi P-value
Age	.779	.824
Gender	.668	.668
Marital status	.187	.187
Educational status	.365	.187
Number of children	.237	.870
Spouse working status	.418	.418
Vehicle ownership	.609	.609
House ownership	.175	.175

CI: 0.95, *p value* < 0.05

According to the results of the logistic regression analysis performed to examine whether categorical variables affect financial planning and management, no significant effect was found for all variables. According to this result, H9 hypothesis was rejected (Table 6).

Table 6. Logistic Regression Analyzes for the Scale

Personal variables	FAS P-value
Age	.708
Gender	.535
Marital status	.131
Educational status	.278
Number of children	.192
Spouse working status	.492
Vehicle ownership	.649
House ownership	.108

CI: 0.95, *p* value < 0.05

CONCLUSION

This study was conducted to examine employees' attitudes towards financial planning and management in terms of various variables (age, gender, marital status, educational status, number of children, spouse working status, vehicle ownership, and house ownership).

The data needed to test the stated hypotheses were collected using the survey method. Healthcare employees were divided into groups based on their characteristics in the study. Within the context of this classification, hypotheses have been developed. The data needed to test the stated hypotheses were collected using the survey method. Comparison analysis was used to test these hypotheses. All hypotheses were shown to be false as a consequence of the analyses. According to the participants' characteristics, no significant findings were obtained.

When looking through the literature, it is clear that different results are reported. Kakilli Acaravcı and Bediroglu (2019) found that the financial behavior of university students differed significantly by gender. Sharif et al. (2020) found no significant correlation between gender and financial behavior in a sample of 572 college students. According to Totenhagen et al. (2019), married people exhibit less financial behavior than single people, and there is no significant difference by gender.

This study is limited to the Isparta Provincial Ambulance Service Chief Physician employees. It is suggested that the study be conducted in a variety of health institutions, with larger sample size and health workers with various titles.

REFERENCES

- Alkaya, A. and Yağlı, İ. (2015). Finansal Okuryazarlık - Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *The Journal of International Social Research*, 8(40), 585-599.
- Anthony, R., Ezat, W.S., Junid, S.A. and Moshiri, H. (2011). Financial Management Attitude and Practice among the Medical Practitioners in Public and Private Medical Service in Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 6(8), 105-113.
- Bayram, S. S. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 2(2), 105-135.
- Çulla, S. (2021). Sözlü Görüşme. Isparta İl Ambulans Servisi Başhekim V.
- Dew, J. and Xiao, J. J. (2011). The Financial Management Behavior Scale: Development and Validation. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(1), 43-59.
- Dietrich, A. M., Keuster, K., Muller, G. J. And Schoenle, R. (2020). News and Uncertainty about Covid-19: Survey Evidence and Short-Run Economic Impact. Working Paper. Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Er, B. and Çetintaş, M. (2018). İşçilerde Finansal Okuryazarlık: Finansal Bilgi, Tutum ve Davranış Eksenli Bir Araştırma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 61-71.
- Gautam, S. and Matta, M. (2016). Socio-Demographic Determinants of Financial Behaviour of Individual Investors in India. *Journal of IMS Group*, 13(1), 38-49.

- Gönen, P. D. E. and Özmete, D. D. E. (2007). Finansal Refah: Finansal Yönetim Sürecinden Duyulan Tatmin, Finansal Davranışlar ile Öz-saygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 11(11), 57-69.
- Halim, M. A. and Setyawan, I. R. (2021). Determinant Factors of Financial Management Behavior among People in Jakarta during COVID-19 Pandemic. Proceedings of the International Conference on Economics, Business, Social, and Humanities (ICEBSH 2021), 131-136.
- Kakilli Acaravcı, S. and Bediroğlu, K. (2019). Finansal Okuryazarlık: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Üzerine Uygulama. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 7(2), 30-51.
- Loke, Y. J. (2015). Financial Knowledge and Behaviour of Working Adults in Malaysia. Margin: The Journal of Applied Economic Research, 9(1), 18-38.
- Onur, N. and Nazik, M. H. (2014). Öğretmenler İçin Bireysel Finans Alanında Finansal Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi (FTÖ): Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. Vocational Education, 9(4), 90-99.
- Sharif, S. P., Ahadzadeh, A. S. and Turner, J. J. (2020). Gender Differences in Financial Literacy and Financial Behaviour among Young Adults: The Role of Parents and Information Seeking. Journal of Family Economic Issues, 41(4), 672-690.
- Sukamdani, Y., Ardhiani, M. R., Bambang, D. W. and Istikhoro, S. (2020). The Influence of Financial Literacy and Financial Behavior to Employee Investment Decision on PT. Angkasa Pura 1 (Persero) Juanda Surabaya. Saudi Journal of Economics and Finance, 4(6), 253-256.
- Timmerman, I., and Volkov, N. (2020). Career and Education Choice as Central Elements of Longterm Financial Planning. Financial Services Review, 28(3), 179-200.
- Totenhagen, C. J., Wilmarth, M. J., Serido, J. et al. (2019). Pathways from Financial Knowledge to Relationship Satisfaction: The Roles of Financial Behaviors, Perceived Shared Financial Values with the Romantic Partner, and Debt. Journal of Family and Economic Issues, 40(5), 423-437.

Atf için / for cited: Sektioğlu İ., Sezgin, A (2022).Finansta Rasyonaliteden İrrasyonaliteye: Kavramsal Bir Çerçeve, Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.57-65.

FİNANSTA RASYONELİTEDEN İRRASYONALİTEYE: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE***

İrfan SEKTİOĞLU*

Aykut SEZGİN**

ÖZET

Finansal kararların psikolojik ve davranışsal nedenlerini tartışan davranışsal finans, çok disiplinli bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada, geleneksel finanstan davranışsal finansa geçiş süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bireylerin belirsiz durumlarda rasyonel davrandığını kabul eden geleneksel finans teorileri değerlendirmeye alınmıştır. Bilhassa, Beklenen Fayda Teorisi ve Etkin Piyasalar Hipotezinin sistematik olarak finansal piyasa kur fiyat hareketlerini açıklamada yetersiz kalması irdelenmiştir. Bu sistematik ihlaller finans ile psikolojinin ilişkilendirilmesi ile sonuçlanmış ve davranışsal finans ortaya çıkmıştır. Davranışsal finans anomalileri, ekonomik olmayan eğilimler ve davranışsal finans modelleri olarak değerlendirmeye alınarak; yatırımcıların belirsizlik ortamında aldığı kararların davranışsal yanlılıkların etkisi altında kaldığı, sistematik olarak ihlaller gerçekleştirdiği ve irrasyonel davranışlar sergilendiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Finans, Davranışsal Finans, Anomali, Fiyatlandırma

JEL Kodları: D81, G10, G13

FROM RATIONALITY TO IRRATIONALITY IN FINANCE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

ABSTRACT

Behavioral finance, which discusses the psychological and behavioral reasons for financial decisions, has a multidisciplinary structure. In this study, the transition process from traditional finance to behavioral finance has been tried to be explained. In this context, traditional finance theories, which accept that individuals act rationally in uncertain situations, have been evaluated. In particular, the inadequacy of the Expected Utility Theory and the Efficient Markets Hypothesis in systematically explaining the price movements of the financial market exchange rates has been examined. These systematic violations resulted in the association of finance and psychology, and behavioral finance emerged. By considering behavioral finance anomalies, non-economic trends and behavioral finance models; It has been emphasized that the decisions taken by investors in an environment of uncertainty are under the influence of behavioral biases, systematic violations and irrational behaviors are exhibited.

Keywords: Traditional Finance, Behavioral Finance, Anomaly, Pricing

JEL Codes: D81, G10, G13

*** Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Davranışsal Finans Perspektifinden Ekonomik Dalgalanma Dönemlerinde Yatırımcı Davranışları: Türkiye Menkul Kıymet Piyasaları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, Öğr.Gör., irfansektioglu@isparta.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doç.Dr.,

aykutsezgin@isparta.edu.tr

Makale Geliş Tarihi / Received : 26.04.2022

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 28.04.2022

DOI: 10.46236/jvosst.1109114

GİRİŞ

Finansal yatırım, tasarrufların para ve sermaye piyasalarında değerlendirilmesi ile oluşmaktadır. Yatırımcılar, belirsizlik altında çeşitli yatırımlar yaparak gelirlerini artırma çabası içerisinde. Yatırımcıyı rasyonel olarak kabul eden geleneksel finans teorilerine göre, birey mevcut bilgi setlerini kullanarak ve davranışsal boyutların etkisi altında kalmadan yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Ancak yatırımcının, belirsizlik altında hangi menkul kıymeti ne miktarda alacağı ve hangi vadede elde tutacağı gibi karmaşık konularda zorluk yaşadığı bilinmektedir. Bu süreçlerin yönetilmesi bağlamında, bireyi rasyonel kabul eden ve yatırımcının herhangi bir bilgiyi sınırsız işlem gücüyle değerlendiren geleneksel finans teorileri, belirsiz durumlarda matematik ve istatistiki yöntemler kullanılarak beklenen fayda çatısı altında şekillenmektedir.

Geleneksel finans bireyin risk almaktan kaçındığını; bununla birlikte beklenen getirilerin kâfi olması durumunda risk alacaklarını varsayar. Normatif olarak süre gelen geleneksel yaklaşım, finansal araç fiyatlarının rasyonel birey eliyle oluşturulduğunu, böylelikle piyasa dengesinin neredeyse hiç bozulmadan sağlandığını savunmaktadır. Bu noktada, Beklenen Fayda Teorisi (BFT) geleneksel finans yaklaşımının temellerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda BFT; Modern Portföy Teorisi (MPT), Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM), Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFT) ve Etkin Piyasalar Hipotezinin (EPH) temelini oluşturmaktadır.

1950’li yılları takiben rasyonel yatırımcı anlayışı, Keynes, Savage, Pareto, Thaler ve Fisher gibi önemli bilim insanları tarafından inceleme altına alınarak eleştirilmiştir. Finansın psikoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi davranış bilimleri ile ilişkilendirilmesi sonrası davranışsal finans doğmuştur. Davranışsal finans, menkul kıymet kur fiyatlarını yatırımcıların irrasyonelitesine bağlayan, karar aşamasında sosyal ve duygusal eğilimlerin etkileri üzerine incelemeler yapan, kur fiyatlarını rasyonel değişkenlerden ziyade irrasyonel değişkenlerin etkisinde altında kaldığını ifade eden ve bunları çeşitli modellerle açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır (Sansar, 2016, s.136). Tanımlayıcı özeliği ile belirsizlik altında yatırımcıların gerçekte nasıl bir davranış sergilediklerini göz önüne alarak hâlâ büyük bir ilgi ile çalışma konusu olmaktadır.

Özetle davranışsal finans yaklaşımı, ölçümlenebilen finans teorilerini yok saymak yerine, bireyin sadece matematik ve istatistiki yöntemler kullanarak karar almadığını, psikolojik faktörlerin de değerlendirmeye alınması ile karar alma aşamasına daha uygun açıklamalar getirilebileceğini savunmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Davranışsal finansın tarihsel olarak doğuşu Adam Smith’in 1776 yılında yayımladığı “Ulusların Zenginliği” kitabına dayanmaktadır. Adam Smith kitabında, ekonomik davranışların insan psikolojisindeki çıkar ilişkisi ve bencil olma kavramlarına vurgu yaparak, yatırımlarda zarar etme olasılığını riske girmeme durumu olarak açıklamıştır.

George Katona (1951), ekonomik süreçlerin matematiksel yöntemlerden oluşmadığını, direkt olarak insan davranışlarından oluştuğunu savunmaktadır. Katona, iktisat ve psikolojinin birbirleri ile bağlantılı olduğunu, biri olmadan diğersinin var olmayacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda iktisadi olaylar incelenirken, psikoloji biliminin desteğine ihtiyaç duyulduğunu, psikoloji bilimi olmadan iktisadi gelişmelerin açıklanmasının mümkün olmayacağını vurgulamıştır.

Kahneman ve Tversky (1979), beklenen fayda teorisinin sistematik olarak seçim problemleri oluşturduğunu ve yeterli bir tanımlayıcı model olmadığını ifade ederek, alternatif bir model olarak yatırımcıların risk altında yaptıkları seçimleri davranışsal boyutta incelemeye çalışan Beklenti Teorisini geliştirmişlerdir.

Thaler (1988), tüketici seçimlerinin belirlenmesine yönelik teoriler üzerine yaptığı çalışmada üç psikolojik ölçüt belirleyerek; bunlara bilişsel kısıtlamalar, otokontrol sorunları ve sosyal tercihler

olarak yaklaşmıştır. Elde ettiği bulgular rasyonellikten sapmanın iktisadi kararları etkileyebileceği yönündedir.

Thaler ve Sunstein (2018), bireyi rasyonel kabul eden klasik iktisata karşı çıkarak, gerçek hayata dair alınan kararlarda küçük yönlendirmelerin büyük sonuçlara neden olabileceğini aktarmaktadırlar. Ayrıca, iktisadi hayatta da verilecek yatırım kararlarının alışlagelmiş iktisadi ve finansal teoriler dışında kişisel belirlenimlerden ve bireyin çevresinden etkilenecek şekilde alabileceğine vurgu yapılmaktadır. Kısacası, Thaler ve Sunstein'e göre yatırımcı irrasyonel olarak yatırım kararı alabilmektedir.

Camerer, vd. (2004) çalışmalarında, bireyin hesaplama gücünü, iradi ve kişisel çıkarları üzerindeki insani sınırlarını "prosedürel olarak rasyonel" şeklinde kabul etmektedirler. Ancak bireyin modern bilgisayar algoritmaları ile çözülemeyecek kadar karmaşık olan problemleri çözebilmek için sezgisel yöntemler ortaya koyabileceklerini öngörmektedirler. Bahsi geçen bu sezgisel kararlar davranışsal finans kavramının önemini ortaya koymaktadır.

Robert J. Shiller (2003), finansal piyasaların her zaman iyi çalıştığı ve fiyat değişimlerinin daima gerçek bilgileri yansıttığı varsayımından uzak durulması gerektiğinden bahsetmektedir. Shiller, davranışsal finans üzerinden elde edilen çalışmaların 2000 yılı sonrası finansal piyasa çöktülerinin insan zaafı/kusurları ve yanlış geribildirimlerden de kaynaklandığını belirtmektedir. Bu bağlamda, bireysel yatırımcıların müstakil olarak aldıkları rasyonellik içermeyen kararların, finansal piyasalarda etkili olduğu düşünülmektedir.

2. RASYONALİTEDEN İRRASYONALİTEYE

Geleneksel finans teorileri bireyi sınırsız bilgi işleme kapasitesi ile değerlendirerek rasyonel varsaymaktadır. Davranışsal finans ise finansal kararlar alırken sezgisel yöntemler kullanabileceğini öngörmektedir. Belirsizlik ortamında karar alma araştırmaları beklenen fayda teorisi ile başlayıp portföy teorisi, sermaye varlıklarını fiyatlama teorilerinin yanı sıra etkin piyasa hipotezi ile devam etmiştir. Rasyonel birey kavramı beklenti teorisinin ortaya koyulmasıyla birlikte irrasyonel kabul edilmeye başlanmıştır.

2.1. Beklenen Fayda Teorisi

BFT (Expected Utility), Bernoulli'nin 1700'lü yıllarda yaptığı çalışmalara dayanan, sonrasında Neumann ve Morgenstern (1944) tarafından geliştirilen iktisadi bir modeldir (Levin, 2006, s.2). Teori, St. Petersburg paradoksu üzerine çalışmalar yapan Bernoulli'nin (1738), belirsizliğin bulunduğu ortamda alınan kararlar neticesinde edinilecek olası faydanın, bu kararın gerçekleşme ihtimali ile çarpılmasıyla elde edilen çıktı şeklinde ifade edilmektedir (Tekin, 2006, s.89-90).

St. Petersburg paradoksu;

$E(X) = \sum_{r=1}^n x_i p_i$ olarak ifade edilmektedir.

Formüle göre beklenen fayda, tüm ihtimallerin ($x_i p_i$) teklif ettiği mükâfatlar ile bu mükâfatların gerçekleşme ihtimallerinin çarpımlarının toplamıdır.

Örneklendirme yapılırsa; bir kişi kesin olarak 100 TL kazanacağı bir alternatif ile %50 olasılıkla 1 TL ve %50 olasılıkla da 300 TL kazanabileceği bir diğer alternatif arasında seçim yapacak olursa, karar alıcının rasyonel seçimler yapacağı varsayımı altında en fazla faydayı sağlayan ikinci alternatifi tercih eder. Çünkü birinci alternatifte $1 \times U(100) = 100$ TL fayda mevcutken, ikinci alternatifte ise $0,5 \times U(1) + 0,5 \times U(300) = 150,5$ TL fayda söz konusudur. St. Petersburg paradoksu, tura gelene kadar yazı-tura atılması ve ödül olarak madeni paranın kaç defa atıldığı üzerine kurulmuştur. Tura n kadar gelirse ödül $2n$ olacaktır. Tura gelme olasılığı her defasında $\frac{1}{2}$ ise n seferde tura ihtimali de $(\frac{1}{2})^n$ 'dir. Beklenen parasal değer sonsuzdur. Bernoulli katılım bedeli yüksek bile olsa yazı-tura oyununa ilginin ve katılımın yüksek olmasını beklerken tam tersi ile karşılaşmıştır. Bireyler riske karşı ihtiyatlı

davranarak her zaman rasyonel olamamakta, aynı oranda gelir artışına karşılık fayda artışında azalma yaşanmaktadır. Oluşturulan aksiyomlar, kazanç arttıkça ek bir birim kazancın gitgide daha az fayda sağlayacağı yönündedir. Bu durum, azalan marjinal fayda kavramının literatüre kazandırılması anlamında büyük önem taşımaktadır.

Takip eden dönemde Neumann ve Morgenstern (1944), beklenen fayda fonksiyonunu formal bir teori haline getirmişlerdir. Oluşturulan aksiyomlar Bernoulli'nin "birey her zaman rasyonel davranmaz" görüşünden farklı olarak, bireylerin beklentilerinde akla ve mantığa dayalı rasyonel seçimler de yapabileceğini göstermiştir. Neumann ve Morgenstern'in aksiyomları, gerçek hayat ile örtüşmektedir. (Schoemaker, 1982, s.531-532).

Ancak Savage (1954) 'Subjektif Beklenen Fayda Teorisi'ni' iktisat yazınına kazandırarak BFT'ye yeni bir çerçeve sunmuştur. Subjektif Beklenen Fayda Teorisi'ne göre, belirsizliğin bulunduğu ortamda verilen kararlar birbirinden farklı tercihler içerebilir ve öznel olasılıklar ile gerçekleşebilir. Burada Neumann ve Morgenstern'in aksiyomlarından farklı olarak elde edilen sonuç, öznel faydadan öznel olasılıkların oluştuğu ve öznel olasılıkların da tercihlerle ilişkili olduğudur (Karni, 2005, s.3).

Savage'nin subjektif beklenen fayda teorisindeki bazı aksiyomlarında tercihlerde kesinlik ilkesi söz konusudur. Allais (1953) ve Elsborg (1961), subjektif beklenen fayda teorisindeki bu kesinlik içeren ilkelere eleştiriler getirerek iki ayrı paradoks oluşturmuşlardır. Paradokslar, bireylerin tercihlerinde her zaman beklenen fayda maksimizasyonu gözetmediklerini göstermiştir.

Rasyonel birey üzerine kurulu teoriler beklenen fayda ile sınırlı kalmamış, portföy teorisi, sermaye varlıklarını fiyatlama, arbitraj fiyatlama modelleri ve etkin piyasalar hipotezi de aynı şekilde rasyonel birey ekseninde geliştirilmiştir.

2.2. Etkin Piyasalar Hipotezi

Davranışsal finansın doğmasındaki en önemli teorilerden birisi EPH'dir. BFT'nin ortaya koyulmasından Fama'nın (1970) EPH'yi geliştirmesine kadar geçen süreç içerisinde EPH'de dahil olmak üzere birey rasyoneldir. Fama alım satım konu menkul değerler ve bilgi arasında güçlü bir bağ bulunduğunu, fiyatların güncel bilgilere göre belirlendiğini, dolayısı ile finansal piyasaların yansıyan bilgilere göre kategorize edildiğini ifade etmiştir (Fama, 1970, s.383). EPH'ye göre, piyasada oluşan fiyatlar tüm bilgiyi içerir, dolayısı ile mevcut bilgiler kullanarak normalin üzerinde bir kazanç sağlamak imkânsızdır. Finansal enstrüman fiyatları rassal yürüyüş sergiler ve piyasa etkindir.

EPH, fiyatların piyasaya yansıma derecesi üzerinden üçe ayrılmaktadır. Bunlar, zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinliktir.

Zayıf formda etkin piyasa, geçmiş tüm bilgilere herkesin ulaşabildiği, kimsenin normalin üzerinde getiri sağlayamadığı piyasalara denilmektedir (Shleifer, 2000, s.6). Geçmişteki fiyatlar ile gelecek fiyat ölçümlenmelerini yapmak, o finansal araca ait teknik analiz vasıtasıyla sahip olunacak getiriden daha fazla getiri oluşturamamaktadır (Atan vd., 2005, s.35).

Yarı güçlü formda etkin piyasa, fiyatların cari bilgilere hızlı bir şekilde uyum sağlayıp sağlamadığını belirlemek için tasarlanmıştır (Change, 1984, s.386). Yarı güçlü formda etkin piyasada kamuya açık tüm bilgilerin finansal araç kur fiyatlarına yansımaktadır. Bu noktada, fazladan edinilebilen bilgilerin analiz edilerek yatırım yapılması durumunda dahi, verinin anında cari fiyatlara işlenmesi sebebi ile ekstra bir kazanç ve avantaj sağlanamaz. Yarı güçlü etkinlikteki piyasada etkinlikten bahsedebilmek için bilginin piyasaya ulaşmadan tahmin edilemiyor olması gerekmektedir.

Güçlü formda etkin piyasa, pay senedi fiyatının bütün bilgiyi yansıttığı olması durumunu ifade etmektedir. Fama (1970) zayıf ve yarı güçlü formda etkin piyasalarda, geçmiş fiyat seyri ve kamu ile paylaşılan işletme bilgilerinin pay senedi fiyatları içerisinde olduğunu söylese de, bazı yatırımcıların ayrıcalıklı olarak kurun fiyatını etkileyebilecek bilgilere sahip olabileceği üzerinde durmuştur. Ancak güçlü formda etkinlikte, bilgi kamuya açıklansın veya açıklanmasın tüm bilgi piyasaya ulaşmakta ve finansal varlık içsel değerine yansımaktadır.

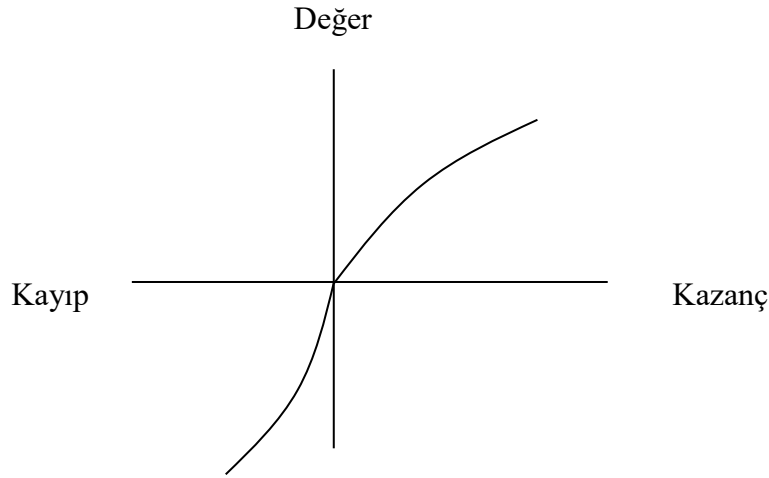
Finansal piyasaların küreselleşme adımları, regülasyonlar ve ara ara piyasalarda yaşanan çöküşler bireyin rasyonel davranamayacağını gözler önüne sermiştir. Ayrıca bireyi rasyonel kabul eden anlayış, Keynes, Fisher, Pareto gibi önemli bilim insanları tarafından mercek altına alınarak eleştiri konusu olmuştur. Finans, psikoloji ve sosyoloji gibi davranış bilimleri ile ilişkilendirilmeye başlanmış, böylelikle davranışsal finans doğmuştur. İki psikolog Kahneman ve Tversky'nin (1979) Beklenti Teorisini ortaya koymaları, davranışsal finansa olan ilgiyi artırmış ve bu alanda önemli çalışmalar yapılmasını sağlamıştır.

2.3. Beklenti Teorisi

Neumann ve Morgenstern (1944) birey beklentilerinin akla ve mantığa dayalı rasyonel seçimler yapabileceğini göstermesi, Savage'nin (1954) bireylerin belirsizlik altında karar verme aşamasının farklı seçimler içerebileceğini ve öznel olasılıklar ile gerçekleşebileceğini vurgulaması ve Allais & Ellsberg paradoksları beklenen fayda kavramına yeni bilimsel düşünceler getirerek beklenti teorisinin oluşturulmasında gereken zemini hazırlamıştır. Tversky ve Kahneman (1979) beklenen fayda teorisinin eksiklerini psikoloji tabanlı olarak irdelemiş, ardından beklenti teorisini ortaya koymuşlardır.

Beklenti teorisinde, beklenen fayda teorisindeki “fayda” kavramı kullanılmaz. Onun yerine “değer” kullanılır. Bu noktada değer, bireyin kendince oluşturduğu referans noktasından sapan kâr ve zararlardır. Kişi verdiği kararlar olası kazanç ve kayıplara yüklediği değeri göz önünde bulundurur. Oysa fayda, toplam servet üzerinden değerlendirilmektedir.

Şekil 1: Değer Fonksiyonu

Kaynak: Kahneman, Tversky, (1979). “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk”, *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, s.279.

Şekil 1'e göre, getirinin gerçekleştiği durumda değer fonksiyonu konkav, zarar durumunda ise konvektir. Zarar durumunda değer fonksiyonu getirinin gerçekleştiği duruma kıyasla daha diktir. Bu duruma kayıptan kaçınma denilmektedir. Birey kar ve zararı farklı değerlendirmeye almakta, kâr veya zarar yükseldikçe marjinal haz ve acısı giderek azalmaktadır. Kahneman ve Tversky'a (1979) göre, kazanç elde etmenin verdiği haz, aynı miktardaki kayıpta oluşan acıdan yarı yarıya daha düşüktür. Teori, yatırımcıların sezgiselleriyle hareket ettiğini, belirsiz ve kendileri için zor durumları basitleştirme eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Bu nedenle yatırım kararı alınırken, matematiksel ve istatistiksel olarak hesaplanan risk yerine algılanan risk önemsenmektedir (Döm, 2003, s.1). Bununla birlikte, yatırımcı finansal yatırımlarının revizyonunu ve kontrolünü yaparken her yatırım aracını ayrı ayrı değerlendirmeye alır. Literatürde mental muhasebe yanlılığı olarak adlandırılan bu durum, modern portföy teorisi bakış açısından yoksundur ve yatırımcının minimum risk ile maksimum getiri hedefiyle hareket etmesini imkansız kılmaktadır.

Beklenti teorisinin finans ve psikoloji arasında oluşturduğu köprü ile birlikte yatırımcı davranışları üzerine birçok çalışma yapılmış ve yeni davranışsal anomaliler üretilmiştir. Yatırımcıyı rasyonellikten uzaklaştıran anomaliler, psikoloji temelinde finansal piyasaların gözlemlenmesi vasıtasıyla oluşturulmuştur.

2.4. Yatırımcıların Etkisi Altında Kaldığı Ekonomik Olmayan Eğilimler

Yatırımcıların etki altında kalarak işlem yaptıkları bir takım ekonomik olmayan eğilimler mevcuttur. Bu eğilimler yanlılık ve hatalar (bias) olarak da ifade edilir ve genel olarak kendini yanıltma, sosyal etkileşim, ifade etme-çerçeveleme önyargısı, duygular ve kendini kontrol etme kumarıcı yaklaşım, kestirme çıkarımlar ve kaybetmekten kaçma başlıkları altında toplanır.

2.4.1. Kendini Yanıltma

Kendini yanıltma eğilimi, aklın önüne geçen duygularla profesyonel yatırımcıların dahi finansal yatırım kararı alırken kendilerine aşırı güvendiklerini, yatırım ile ilgili hemen her şeyi kontrol edebileceklerini farz etmeleri ile oluşan anomali. Ayrıca kendini yanıltan yatırımcı, fazla bilginin fazla kazanç sağlayabileceğini varsaymaktadır (Hirshleifer, 2001, s.1540).

2.4.2. Kestirme Çıkarımlar

Yatırımcı daha önce karşılaşmadığı durumlarda karar alırken mevcut bilgilerin karmaşıklığını en aza indirebilmek için kestirme çıkarımlar kullanır. En uygun rasyonel neticeye ulaşmak isteyen yatırımcı, finansal piyasaların dinamikliği gereği kararlarını hızla verilmek zorunda kalır. Bu aşamada kestirme çıkarımlar yatırımcının karar aşamasında hata yapmasına sebep olabilir. (Tversky, Kahneman, 1974, s. 1124).

2.4.3. Duygular ve Kendini Kontrol Etme

İnsanlar sezgileri, inançları, ve duyguları aracılığı ile hareket edebilirler. Duygular belirli bir dönemi kapsıyorsa “duygu”, kronikleşiyorsa “davranış”, süreklilik arz ediyor ise de “kişilik” halini almaktadır. İçinde bulunulan durumlara göre aksiyon alınması, karar sürecini etkileyerek rasyonel davranışlardan sapılmasına sebep olabilir. Böylelikle, finansal yatırımlarda zarar yaşanması kaçınılmaz hale gelebilir.

2.4.4. Sosyal Etkileşim

Sosyal ve beşeri bir varlık olan insan, sadece kendi iç motivasyonu yoluyla davranış sergilemez. Çeşitli iletişim kanallarından, aile bireylerinden, arkadaş çevresinden, çalışma arkadaşlarından etkilenerek karar alabilir. Televizyonlardaki finans kanalları, radyolardaki finans içerikli yayınlar, sosyal medya mecralarındaki birçok finansal içerik ve sosyal normları etkileyen unsurlar, yatırım davranışları üzerinde çarpıcı etkiye sahiptir (Nofsinger, 2018, s.161). Bu noktada sosyal etkileşim vasıtasıyla oluşan ağlar üzerinden alınan finansal yatırım kararları irrasyonel davranışlar içerebilir.

2.4.5. İfade Etme-Çerçeveleme Önyargısı

Çerçeveleme önyargısı, karar alma aşamasında yatırımcının alternatifler arasında yapacağı seçimlerin risk düzeylerinin yanında, bu alternatiflerin sunulma şekillerinin de alınacak kararı etkilemesi anlamına gelmektedir (Değer, Ertan, 2008, s.176). Herhangi bir fikir, farklı şekillerde dile getirildiğinde insanların duyguları ve düşünceleri üzerinde farklı etkiler oluşabilir. Kısacası, alternatiflerin çerçeveleme şekillerine göre birey farklı seçeneklere farklı reaksiyonlar verme eğilimi göstererek finansal yatırım kararı alabilir.

2.4.6. Kumarıcı Yaklaşım

Yatırımcı devam eden bir trendin son bularak tersine döneceği inancı ile temsili bir önyargıya sürüklenerek, aralarında otokorelasyon olmayan tesadüfi serilerin negatif otokorelasyon oluşturduğuna inanabilir. Bu durum kumarıcı yanılığısıdır (Tversky, Kahneman, 1971, s. 106). Örneğin; yazı-tura oyununda arka arkaya 5 defa yazı gelmesi, bir sonraki atışın tura gelme ihtimalinin daha fazla

olacağını düşünebilir. Ancak 6. atışın tura gelme olasılığı hâlâ yüzde 50'dir (Shefrin H. , 2008, s. 60).

2.4.7. Kaybetmekten Kaçma

Kararlar bir dizi bilişsel süreç süzgecinden geçerek oluşmaktadır. Duygular, düşünceler ve sezgiler önyargılarımızı oluşturmaktadır ki; Einstein, “önyargıları yok etmek atom çekirdeğini parçalamaktan güçtür” söyleminde bulunmuştur. Kayıptan kaçınma önyargısı, bireyin duyarlılığının kazançlardan ziyade kayıplarda daha baskın olması durumudur (Tekin, Gengiz, 2020, s.41). Birey zararları getirilerden daha fazla tartma eğilimi göstermektedir (Thaler, 2005, s. 13).

Yatırımcı kararlarını etkileyen ekonomik olmayan eğilimlerin yanı sıra beklenti teorisi sonrası EPH'nin sistematik olarak ihlal edildiğine odaklanan davranışsal finans modelleri oluşturulmuştur. Modeller çeşitli anomalileri merkez alarak finansal piyasa kur fiyatlarını açıklamaya çalışmaktadır.

2.5. Davranışsal Finanstaki Yatırımcı Modelleri

Davranışsal finans literatüründe 3 ayrı model vardır. Bunlar yatırımcının belirsizlik ortamında aldığı kararların çeşitli anomalilerin etkisi altında kalarak gerçekleştiğini savunmaktadır.

2.5.1. Temsili Yatırımcı Modeli

Barberis, Shleifer, Vishny (1998) yatırımcı inançlarının nasıl oluştuğunu açıklamak adına temsili yatırımcı modelini geliştirmişlerdir. Modelin temelini temsiliyet etkisi ve muhafazakârlık eğilimleri oluşturmaktadır.

Muhafazakârlık eğilimi, piyasaya düşen bilgilere karşı yatırımcının yavaş tepki göstermesidir. (Poteshman, 2001, s. 852). Yatırımcı, kompleks ve aşına olunmayan bilgiler karşısında kendisini tehdit altında görmeye, güvensiz hissetmeye meyillidir (Wilson, 1973, s.12). Temsili yatırımcı modeline göre, eksik reaksiyon muhafazakârlık eğilimi ile tutarlıdır. Muhafazakârlık eğiliminin yanı sıra model temsiliyet etkisi ile de yakından ilişkilidir. Muhafazakârlık ile piyasada eksik reaksiyon oluşmakta, temsiliyet etkisi ile tam tersi aşırı reaksiyon oluşmaktadır. Çünkü temsiliyet etkisi, alınacak kararı etkileyebilecek bilgilerden yaygın olanının benimsenmesidir. Böylece, bazı menkul kıymetlerde aşırı reaksiyon anomalisi görülerek piyasa üzerinde anormal getiriler veya kayıplar yaşanabilir.

2.5.2. Aşırı Güven – Kendine Atfetme Yanlılığı ve Hata Modeli

Aşırı güven-kendine atfetme yanlılığı ve hata modeli, yatırımcıların özel bilgi elde edilmesi durumunda bu bilgilerin doğruluğunu abarttıklarını ve kendilerine aşırı güven beslediklerini ifade etmektedir. Yatırımcıların kendilerine aşırı güveni, karar sonuçlarının bir fonksiyonu olarak yanlı bir şekilde değişerek kendine atfetme hatası ile sonuçlanabilmektedir (Kent vd., 1997, s. 1-2).

2.5.3. Heterojen Yatırımcılar Arası İnteraktif İlişki Modeli

Heterojen Yatırımcılar Arası İnteraktif İlişki Modeli, birbirinden farklı niteliklere sahip bireylerin aralarındaki etkileşimlere dayanmaktadır. Sınırlı rasyonel iki gruptan meydana gelen piyasada ‘bilgi avcıları’ ve ‘momentum yatırımcıları’ vardır. Bilgi avcıları bazı özel bilgileri tespit eder, ancak piyasadaki diğer bilgi avcılarının gözlemleyeceği farklı bilgileri kaçırmaz. Özel bilgi, finansal araç kur fiyatlarına kademeli olarak işlenir, böylece piyasada fiyatlar kısa dönem için eksik reaksiyon gösterir. Eksik reaksiyon oluşması momentum yatırımcılarının finansal araç fiyat trendlerini izleyerek yüksek getiri elde edebileceği anlamına gelir. Görüldüğü üzere model, eksik ve aşırı reaksiyonun birleşik bir hesabını sağlamaya odaklanmaktadır (Hong, Stein, 1999, s.2143).

Beklenti teorisi ile başlayan davranışsal finans yazını, hem yatırımcıyı merkez alan davranış modellerinde, hem de yatırımcıların etkisi altında kaldığı ekonomik olmayan eğilimlerde, yatırımcı davranışlarının finansal araç fiyatı değişimlerine tesiri hakkında incelemeler yapmakta ve piyasaların rasyonellikten uzak olduğu vurgulanmaktadır (Çetiner vd., 2019, s.6).

SONUÇ

Bireyin rasyonel, piyasaların etkin olduğu varsayımı uzun zaman ilgi görmüştür. Geleneksel finans bağlamında yatırımcı risk iştahını artırarak fazla risk almadığı sürece anormal getiriler elde edilemeyeceği iddia edilmiştir. Ancak zaman içerisinde geleneksel finans teorilerinin finansal araç fiyatlarını açıklamada yetersiz kaldığı görülmüştür. 20. yüzyılın ortaları ile finans ve psikoloji alanlarında kurulan bağlantılar, beraberinde beklenti teorisini kazandırmıştır. Davranışsal finansa dönüm noktası beklenti teorisi ile gerçekleşmiştir.

Etkin piyasalar hipotezinin tutarlılığının sorgulanması, kabul görmemeye başlanması finansal araç fiyatlarındaki aşırı oynaklıklar ile ortaya çıkmıştır. Zaman zaman pay senedi fiyatlarındaki aşırı oynaklıkları aydınlığa kavuşturmak için çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da, bir pay fiyatının içsel değerinin hızla değişiklik göstermesi, payın değerini oluşturan parametreler konusunda yanılgıya düşüldüğü ya da bireylerin tamamen rasyonel olmadığı sonucuna işaret etmiştir. Finansal yatırımlarda çeşitli tahmin ve beklentilerin yanı sıra davranışsal anomalilerin de karar alınırken etkin bir role sahip olduğu anlaşılmıştır. Kısacası, psikolojik unsurlar yoluyla yatırımcılar her daim rasyonel hareket edemeyerek; piyasada ortalama fiyatlardan sapmaların yaşanmasına yol açmaktadır.

Birey davranışları göz önüne alındığında geleneksel finansa yöneltilen eleştirilerin temeli “yatırımcının rasyonel mi yoksa irrasyonel veya sınırlı rasyonel mi davranıyor” noktasında birleşmektedir. Birçok bilim insanı gibi Ritter da, bireyler rasyonel davranır yerine “bireyler sezgileri ve farklı tercihleri sebebiyle irrasyonel davranır” ifadesini kullanmaktadır (Ritter, 2003, s.430). Tüm bu bilgiler ışığında, BFT yerini beklenti teorisine, EPH yerini anomali piyasalarına ve MPT de yerini davranışsal portföy teorisine bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Allais, M. (1953). “Le Comportement De L’homme Rationnel Devant De Le Risque: Critique Des Postulats Et Axioms De L’école Americaine”. *Econometrica* , Vol. 21, No. 4, ss. 503-546.
- Atan, M., Boztosun, D., Kayacan, M. (2005). “Arbitraj Fiyatlamada Modelinin İmkb’de Test Edilmesi”, 9. Ulusal Finans Sempozyumu.
- Camerer, C. F., Loewenstein, G., Rabin, M. (2004). “Advance In Behavioral Finance”, New York: Princeton University Press, Russell Sage Foundation.
- Change, D. M. (1984). “A Semi-Strong Form Test Of The Efficiency Of The Treasury Bond Futures Market”, *Journal Of Futures Markets*, 5(3), ss. 385-405.
- Çetiner, M., Gökçek, H. A., Turp, G. B. (2019). “Davranışsal Finans Perspektifinden Yatırımcı Davranışları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Bankacılık, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*, 2(1), ss. 1-30.
- Değer, A., Ertan, Y. (2008). “Yatırım Fonu Seçim Kararlarında Çerçeveleme Etkisi”, *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, Sayı 37, ss. 174-184.
- Döm, S. (2003). “Yatırımcı Psikolojisi Ve İmkb Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, İstanbul: İstanbul Değişim Yayınları.
- Ellsberg, D. (1961). “Risk, Ambiguity And The Savage Axioms”. *The Quarterly Journal Of Economics* , Vol. 75, No. 4, ss. 643-669.
- Fama, E. F. (1970). “Efficient Capital Markets: A Review Of Theory And Emperical Work”, *Journal Of Finance*, 25(1), ss. 383-417.
- Hirshleifer, D. (2001). “Investor Psychology and Asset Pricing”. *The Journal of Finance*, 56(4), ss. 1533-1597.
- Hong, H., Stein, J. C. (1999). “A Unified Theory Of Underreaction, Momentum Trading, And Overreaction İn Asset Markets”, *The Journal Of Finance*, Vol Lıv, No 6, ss. 2143-2184.
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). “Prospect Theory: An Analysis Of Decision Under Risk”, *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, ss. 263-292.
- Karni, E. (2005). “Savages’ Subjective Expected Utility Model”, Retrieved: Johns Hopkins University.
- Katona, G. (1951). “Psychological analysis Of Economic Behavior”, McGraw-Hill.

- Kent, D., Hirshleifer, D., Subrahmanyam, A. (1997). "A Theory Of Overconfidence, Self-Attribution, And Security Market Under-And Over-Reactions", *Ssrn Electronic Journal*, ss. 1-57.
- Morgenstern, O. (1976). "The Collaboration Between Oskar Morgenstern and John von Neumann on the Theory of Games". *Journal of Economic Literature*, Vol. 14, No. 3, ss. 805-816.
- Nofsinger, J. R. (2018). "The Psychology Of Investing, Second Edition", London: Pearson Prentice Hall.
- Poteshman, A. M. (2001). "Underreaction, Overreaction, And Increasing Misreaction To Information In The Options Market", *The Journal Of Finance*, Vol 56, No 3. ss.851-876.
- Sansar, N. G. (2016). "Değişen Finansal Akımlar: Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına", *İGÜSBD Cilt: 3 Sayı: 2*, ss.136-150.
- Savage, J. L. (1954). "The Foundation Of Statistics", New York: Wiley.
- Schoemaker, P. J. (1982). "The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence And Limitations", *Journal Of Economic Literature*, Vol. 20, No. 2, ss. 529-563.
- Shefrin, H. (2008). "Heterogeneous Judgments In Experiments", *A Behavioral Approach To Asset Pricing*, ss. 47-61.
- Shiller, R. J. (2003). "From Efficient Markets Theory To Behavioral Finance", *Journal of Economic Perspectives* 17 (1), ss. 83-104.
- Shleifer, A. (2000). "Inefficient Markets: An Introduction To Behavioural Finance". Oxford University Press.
- Tekin, B. (2006). "Beklenen Fayda Ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel Finans-Davranışsal Finans Ayrımı", *Journal Of Accounting, Finance And Auditing Studies* 2/4. ss. 75-107.
- Tekin, B., Gengiz, S. (2020). "Kendine Aşırı Güven Ve Kayıptan Kaçınma Önyargıları Yatırım Kararlarında Önemli Bir Faktör Mü?", *Küresel İktisat Ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 9, ss. 38-54.
- Thaler, R. H. (1988). "Anomalies: The Ultimatum Game", *Journal Of Economic Perspectives*, Vol. 2, No. 4, ss. 195-206.
- Thaler, R. H. (2005). "Advances In Behavioral Finance, Vol. II", New York: Princeton University Press, Russel Sage Foundation.
- Thaler, R. H., Sunstein C. R. (2018). "Dürtme", İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Türkmen, M. G. (2018). "Geleneksel Ve Davranışsal Finans: Tarihsel Ve Kavramsal Çerçeve". Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), ss. 37-45.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1971). "Belief In The Law Of Small Numbers", *Psychological Bulletin*, Vol. 76, No.2, ss. 105-110.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974). "Judgment Under Uncertainty: Heuristics And Biases". *Science*, Vol 185, 1124-1131.
- Wilson, G. D. (1973). "The Psychology Of Conservatism", New York: Routledge.

Atf için / for cited: Tütünsatar, A (2022). Zengezur Koridorunun Uluslararası Ticaret Politikası ve Lojistik Açdan Önemi, Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 4, Sayı: 8, Nisan 2022, s.66-74.

ZENGEZUR KORİDORUNUN ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKASI VE LOJİSTİK AÇIDAN ÖNEMİ

Alper TÜTÜNSATAR*

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki uluslararası ticaret her iki ülke için önemlidir. Azerbaycan'ın ihracat yaptığı başlıca ülkeler sıralandığında Türkiye %19 pay ile 2. sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın ithalat verileri incelendiğinde toplam ithalatın 10,7 milyar dolar olduğu ve dünya genelinde 92. sırada bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkiye %15 pay ile yine Azerbaycan'ın 2. en büyük ihracat ortağı konumundadır. İthalat ve ihracat verilerinin Türkiye açısından değerlendirilmesi sonucunda, Türkiye'nin toplam ihracat hacminin 169 milyar dolar olduğu, toplam ithalat hacminin ise 219,5 milyar dolar olduğu görülmüştür. Bu hacim değerlerinden ihracatın 1,3 milyar doları Azerbaycan'a yapılırken, ithalatın 328 milyon doları ise Azerbaycan'dan yapılmıştır. 2020 yılı için Azerbaycan tarafından gerçekleşen ihracat ve ithalat verilerinden sırasıyla 1,7 milyar dolar ve 8,2 milyar dolar boyutlarındaki hacmi karayolu ile gerçekleştirilmiştir. Bu değerler Türkiye için ise sırasıyla 53 milyar dolar ve 41 milyar dolar hacminindedir. Karayolu taşımacılığının maliyetleri uluslararası ticarete önemli bir konudur. Gerçekleştirilen bu çalışma ile açılması planlanan Zengezur koridorunun Azerbaycan ile Türkiye arasındaki uluslararası ticarete muhtemel etkileri araştırılmıştır. Yapılan incelemeye göre mevcut durumda karayolu taşımacılığında Gürbulak sınır kapısından çıkılarak İran üzerinden Bilasuvar sınır kapısına ulaşılmaktadır. Bilasuvar sınır kapısından Azerbaycan'a giriş yapılarak Bakü'ye ulaşım söz konusudur. Bu ulaşım hattı değerlendirildiğinde ise ortalama 819 km mesafe olduğu görülmüştür. Zengezur koridorunun tamamlanması ile yeni güzergâh Dilucu sınır kapısından Nahcivan'a geçilmesi ve oradan devam edilmesi şeklinde devam edilecektir. Oluşturulması planlanan yeni güzergâh ile ortalama seyahat mesafesi 618 km olacaktır. Burada yaklaşık %25 mesafe kazancı olacaktır ve bu durum neticesinde karayolu taşımacılığının maliyetleri düşürülebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Karayolu Ulaştırması, Zengezur.

JEL Kodları: F13,N70, P45.

THE SIGNIFICANCE OF THE ZENGEZUR CORRIDOR IN TERMS OF INTERNATIONAL TRADE POLICY AND LOGISTICS

ABSTRACT

International trade is one of the important parameters that show the level of economic development of countries. International trade between Turkey and Azerbaijan is important for both countries in this respect. When the data of 2020 are examined, it is seen that Azerbaijan ranks 77th in the world with its export volume of 13.7 billion dollars. According to the main export countries of Azerbaijan, Turkey ranks the second with a share volume of 19%. The import data of Azerbaijan is also examined and it is seen that the total import is 10.7 billion dollars and it ranks 92nd in the world. Turkey is the second largest export partner of Azerbaijan with a share of 15%. As a result of the evaluation of the import and export data of Turkey, it is seen that Turkey's total export volume is 169 billion dollars and the total import volume is 219.5 billion dollars. 1.3 billion dollars of exports of these volume values were made for Azerbaijan, and 328 million dollars of imports of these volume values were made

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Araştırma ve Yenilikçilik Direktörlüğü, Öğr.Gör.Dr.,
alpertutunsatar@sdu.edu.tr

from Azerbaijan. From the export and import data of Azerbaijan in 2020, the volume of 1.7 billion dollars and 8.2 billion dollars, respectively, was realized by road transport. These values are 53 billion dollars and 41 billion dollars, respectively for Turkey. The cost of road transport is an important issue in international trade. In this study, the possible effects of the Zangezur corridor, which is planned to be opened, on the international trade between Azerbaijan and Turkey were investigated. According to the current situation analysed, the Bilasuvar border gate is reached via Iran by exiting the Gürbulak border gate in road transport. It is possible to reach Baku by entering Azerbaijan through the Bilasuvar border gate. It is observed that this transportation line has an average distance of 819 km. With the completion of the Zangezur corridor, the new route will be passing through the Dilucu border gate to Nakhchivan and continuing the way from there. With the new route plan to be created, the average travel distance will be 618 km. Therefore, there will be approximately 25% distance gain, and consequently, the cost of road transport will be reduced.

Keywords: International trade, Road transport, Zangezur

JEL Classification Codes: F13, N70, P45

GİRİŞ

Tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunan Azerbaycan, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasındadır. Kuzeyinde Gürcistan ile Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti ile komşudur. Yaklaşık %50'si tarıma elverişli 86.600 kilometrekarelik toplam araziye sahip ülke dünyanın en çok değişik iklim tipine sahip ülkelerinden biridir ve dokuz farklı iklim çeşidi mevcuttur (URL1).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılarak 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile ilişkileri "bir millet iki devlet" sözünden de destek alarak 30 yıldır olumlu yönde ilerlemiştir. İki ülke arasında ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmalarının imzalanmasının ardından yurt dışında yatırımlarına devam etmek isteyen Türk iş insanları, dil ve kültürel yakınlığın da desteği ile Azerbaycan'a açılmışlardır. Türk iş insanlarının çok farklı sektörlerde Azerbaycan'ın lokomotif sektörü haline de dönüşmeyi başarmış yatırımlar görülebilir.

İki ülke arasındaki ilişkileri farklı bir boyuta taşıyacak gelişme ise, 2020 yılında Azerbaycan zaferi ile sonuçlanan İkinci Dağlık Karabağ savaşı olmuştur. 44 gün süren savaşın sonunda Zengezur bölgesi Azerbaycan kontrolüne geçmiştir. Stratejik bakımdan önemli olan Zengezur bölgesi, 40-45 kilometre eninde olup, İran sınırında Azerbaycan'ın güneybatısını, Ermenistan'ın güneydoğusunu kapsamakta ve Azerbaycan ile Nahcivan'ı birbirinden ayırmaktadır. 15 Haziran 2021'de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, Zengezur koridorunun isminin zikredildiği ilk uluslararası belge olmuştur. Belgede koridorun açılması hem Türkiye ile Azerbaycan arasındaki hem de genel olarak bölgesel iş birliği açısından stratejik önemde olarak değerlendirilmiştir. Zengezur koridorunun kullanılması ekonomik, siyasi, güvenlik gibi alanlarda ciddi sonuçlar doğuracaktır. Koridor, coğrafi anlamda Güney Kafkasya için de Türk dünyası için de büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin genel hatları ile incelenmesinin ardından, açılması planlanan Zengezur koridorunun Azerbaycan – Türkiye arasındaki uluslararası ticarete muhtemel etkileri araştırılmıştır.

1. LİTERATÜR

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin 30 yıllık geçmişi hem Türk hem de Azeri akademisyenler için önemli bir çalışma alanı sağlamaktadır. İki ülke arasındaki tarihi, siyasi ve kültürel ilişkilerin yanında ekonomik ilişkiler de uzun yıllardır çeşitli çalışmalara konu olmuştur.

Baghirova ve arkadaşları (2017), iki ülke arasındaki dış ticareti etkileyen faktörleri konu alan çalışmalarında 1998-2014 yılları arasındaki dönemi incelemişler ve ülkelerin ekonomilerindeki büyümenin aralarındaki ticarete olumlu etkisini ortaya koymuşlardır. Şahin ve Konak (2019) 1995-2016 döneminde iki ülke arasındaki enerji ticareti ile dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini

inceledikleri çalışmalarında, her iki ülke için petrol ve doğal gaz ithaline dayalı dış ticaretin öneminden bahsederken iş birliği düzeyinin yükseltilmesi önerisinde bulunurlar. Durmuş (2018), iki ülkenin uluslararası ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile Türkiye'nin cari açığı arasındaki ilişkiyi 1996-2017 dönemi verileri üzerinden araştırmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temelinde dostluk ve kardeşlik kavramlarının bulunduğu birçok yazar tarafından altı defalarca çizilen bir konudur. Eravcı (2019), iki ülke arasındaki enerji işbirliğini incelediği çalışmada, ülkelerin bu kavramların üzerine eklenen stratejik ortaklığın avantaj ve dezavantajları ile ortak hareket kabiliyeti yaratabileceği vurgusunu yapmaktadır. Benzer şekilde Ekşi de, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki ana sorunun, ilişkilerin söylem düzeyinde kalarak gerçekçi ve stratejik zemine oturtulamaması olduğunu, enerji alanındaki somut iş birliğinin diğer alanlara yansıtılmadığını ileri sürmektedir (2009). Aydın (2018) ise iki ülke arasındaki ilişkilerin Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projelerinin hayata geçirilmesi sayesinde duygusal zeminden enerji ve ulaştırmanın egemen olduğu stratejik iş birliğine geçildiğini, ilişkilerin farklı bir boyuta taşındığını söylemektedir.

Gulaliyev ve arkadaşları (2016), Türkiye ve Azerbaycan ekonomilerinin liberalleşme süreçlerini inceledikleri çalışmalarında Türkiye ve Azerbaycan ekonomik kalkınma koşullarının karşılaştırmalı analizini sunarak Azerbaycan ekonomisinin Türkiye ekonomisine göre daha doğru ekonomi yöntemleri kullandığını ve liberalleşme eğiliminde olduğunu savunmaktadırlar. Kardeş ve Macit (2015), ekonomik bağların Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde özel bir rolü olduğunu, ikili ticaret, ortak enerji projeleri ve doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla ekonomik ortaklıklarını derinleştirildiğini ve çok yönlü stratejik işbirliğine sağlam bir temel eklendiğini savundukları çalışmalarında karşılıklı ticaret ve yatırım kalıplarının birbirini tamamlayan iki değişim sürecine paralel olarak geliştiği argümanını öne sürerek bu dinamikleri ve ayrıca son yıllarda yatırım akışlarının Ankara ile Bakü arasındaki ekonomik işbirliğinin ana motoru haline gelerek karşılıklı bağımlılığı stratejik düzeyde nasıl pekiştirdiğini de inceliyor. Ünlü ve Kabak (2016) 2000-2015 arasındaki 15 yıllık dönemi inceledikleri çalışmalarında küreselleşme eğiliminin iki ülke ilişkilerine de yansıdığını söylemektedir. Çalışmada iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri inceleyen yazarlar, makroekonomik performansları inceleyerek karşılaştırmışlardır. İnceledikleri veriler sonucunda her iki ülkenin de toplam dış ticaret hacmi göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan ve Türkiye'nin birbirleri ile yaptıkları ticaret hacminin düşük bir seviyede kaldığını savunurlar.

İki ülke arasındaki uluslararası ticaretin gelişiminde ikili anlaşmalar ve uluslararası ticaret politikaları kadar önemli olan bir husus da lojistik sektöründeki gelişmelerdir. Literatürde taşımacılık ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Koca (2021), lojistik sektöründeki gelişimin ihracatı arttıracığını ve dış ticaret açığının azalmasını sağlayacağını söylerken ihracata bağlı dış ticaret politikalarının ihracatçıları, ihracata dayalı üreticileri ve yatırımcıları teşvik edici olması gerektiğini önermektedir.

Bayraktutan ve Özbilgin de (2015) Türkiye'de yurt içi taşımacılığın ve dış ticaretin önemli ölçüde karayolu taşımacılığından faydalandığını bu durumun maliyetleri attırdığını ve verimliliği düşürdüğünü uluslararası taşımacılıkta alternatif yöntemler geliştirilmesi gerektiğini önermektedirler. Yeni bir ulaşım koridoru/güzergahının inşası ve başlatılması, mevcut koridorlar için bir ikame veya ek oluşturur. Yük taşımacılığı koridorları ile ilgili olarak, mevcut araştırmalar, potansiyel yeni yük koridorlarının/yollarının performansını ve bunların darboğazlarını analiz etmeye odaklanmıştır. House vd. (1997), karayolu altyapısının inşası ile bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi üç farklı yaklaşım kullanarak analiz etmişlerdir. Bireysel girişimciler düzeyinde, otoyol inşaatının ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkileri olduğunu bulmuşlardır. Jiang vd. (2020) bölgesel ekonominin gelişimi için önemli bir taşıyıcı olarak gördükleri çok modlu ulaşım koridorlarını uluslararası ekonomik işbirliklerinin güçlendirilmesi ve küresel ulaşım sisteminin hızla gelişmesi nedeniyle önermektedirler. Bölgesel ekonominin gelişimini ve yeni ulaşım koridorlarının işletilmesini teşvik etmek için ilgili karşı önlemler alınmasını önermişlerdir. Coşar ve Demir (2016), Türkiye'nin karayolu ulaşım ağının kalitesine ve kapasitesine yaptığı büyük ölçekli yatırımın, Türkiye'deki alt ulusal

bölgelerle ilişkili uluslararası ticaretin düzeyi ve bileşimi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında yatırımların nakliye maliyetlerini düşürdüğünü ülkenin uluslararası bağlantısı geniş ülkelerle ticareti arttırdığını ve ulaşım altyapısının uluslararası pazarlara erişimde önemli bir rol oynayabileceğini söylemektedir. Lojistik performansın Türkiye'nin uluslararası ticaretine etkisini araştıran Kuştepe vd. (2012), 1970-2005 döneminde karayolu altyapısına yapılan yatırımın Türkiye'nin ticaretine etkisini araştırmış ve bu iki faktör arasında uzun dönemli bir ilişki elde edememiştir.

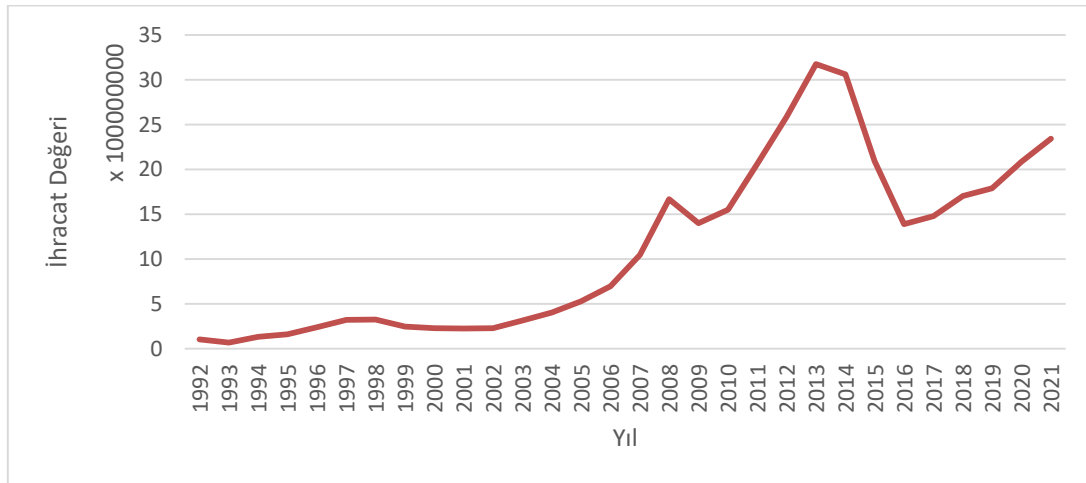
2. TÜRKİYE AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Azerbaycan, SSCB'nin yıkılması sonrasında siyasi ve ekonomik istikrarını oturtmaya çalıştığı dönemde Türkiye'nin teknik bilgi ve birikiminden faydalanmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan Türkiye'nin Orta Asya yönünde geçiş noktası olarak önem taşımaktadır. Bakü Tiflis Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü Tiflis Erzurum doğal gaz boru hattı ile uluslararası pazara açılmasının ardından Azerbaycan ile Türkiye'nin iş birliği sadece iki ülkeyi değil Avrupa'yı da etkiler hale gelmiştir. Yapı ve coğrafi devamlılık itibarıyla iki ülke ekonomileri birbirlerini tamamlar özellik göstermektedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü çizerken Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde ağırlıklıdır. Dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde önemli yol alan Azerbaycan'ın uluslararası ticaret hacminde Türkiye önemli bir konumdadır (Aras ve Süleymanov, 2012). Bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Azerbaycan ekonomisi ekonomik çöküşle karşı karşıya kalmıştır. 1991'den 1995 yılları arasında ekonomi %60 oranında küçülmüş, 1995'ten sonra uluslararası kuruluşların desteği ile büyüme sürecine girmiştir.

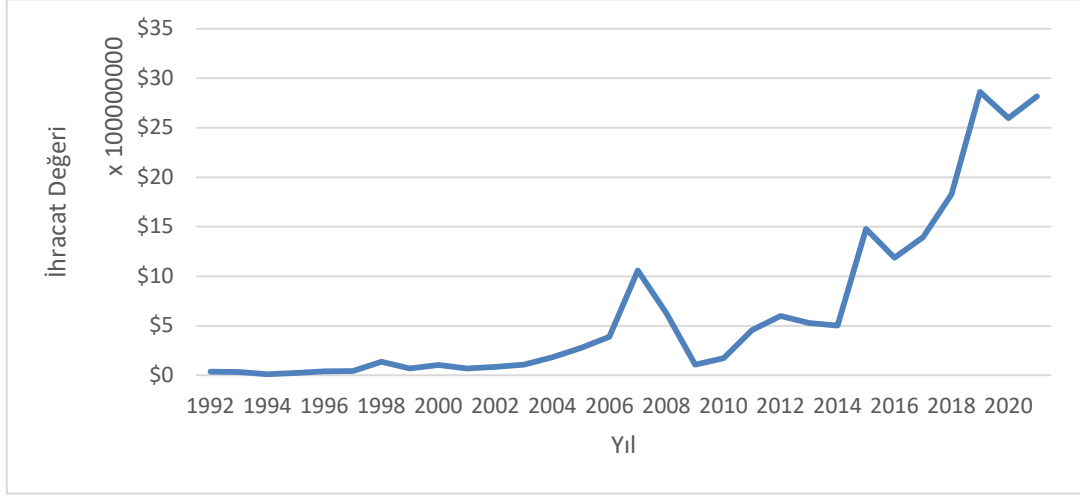
Azerbaycan'ın dış ticareti incelendiğinde 2020 yılı verilerine göre başlıca ihracat yapılan ülkeler sırasıyla İtalya, Türkiye, Rusya, Yunanistan ve Hırvatistan olarak görülmektedir. 2020 yılında 14 milyar dolarlık ihracatta Türkiye'nin payı %19 olarak kayda geçmiştir. Başlıca ihraç ürünleri ise petrol, petrol gazları ve domatestir. İthalat rakamlarında ise 11 milyar dolarlık ithalat gözlenmektedir. Türkiye, %15 pay ile ikinci sırada yer alırken başlıca ülkeler Rusya, Türkiye, Çin, ABD ve Almanya olarak sıralanmaktadır. Başlıca ithal ürünler ise otomobil, ilaç, buğday, telefon cihazları olarak sıralanmaktadır (URL 2).

Yeni boru hatlarının faaliyete başlaması ve Azerbaycan'dan ithal edilen petrol miktarının artması sonrasında Türkiye'nin Azerbaycan'la ticaretinin artışı kendini rakamlarda daha net şekilde göstermektedir. İki ülke arasındaki ihracat rakamlarını içeren tablolara aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı. (Kaynak: comtrade.un.org)

Şekil 2. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhracatı. (Kaynak: comtrade.un.org)

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi çabaları, korumacı politikaların küreselleşme karşısında etkisini kaybetmeye başlaması ile artmaya başlamıştır. Devletler bölgesel iş birlikleri kurmanın yanı sıra ikili anlaşmalar yaparak uluslararası ticaretin önünü açmaya çalışmaktadırlar. Türkiye de ürünleri pazarlayacak farklı pazarlara açılmak amacıyla uluslararası anlaşmalar imzalamaktadır. Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olarak ekonomiden, kültüre, sağlıktan eğitime kadar oldukça geniş bir alanda ikili anlaşmalar imzalanmış ve iş birliği tesis edilmiştir. İki ülke arasında imzalanan ilk anlaşmalar olan, 1 Kasım 1992 yılında imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Turizm İşbirliği Anlaşması ve Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması 23 Ocak 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ticaret ve Ekonomik İşbirliği anlaşmasına göre Türkiye ve Azerbaycan tarım ürünleri işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin inşası ve yenilenmesi, petrokimya ve petrol endüstrisinde işbirliği ve ortak yatırımlar, inşaat, ulaştırma, haberleşme, madencilik ve turizm gibi alanlarda işbirliği konusunda kararlara imza atmıştır. İki ülke arasındaki bu ortak yatırım projeleri ve ekonomik işbirliği, sonraki yıllarda imzalanan farklı anlaşmalarla da desteklenmiştir (Alpdoğan, Akal ve Hasanov, 2020). 16 Ağustos 2010'da imza altına alınan geniş kapsamlı Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler derinleştirilmiş, 15 Eylül 2010 tarihinde ise iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin Ortak Bildirinin imzalanmasıyla stratejik ilişkilere farklı bir boyut kazandırılmıştır (Aslanlı, 2018). Tablo 1'de Türkiye – Azerbaycan arasında ticaret alt yapısını oluşturmak amacıyla imzalanmış iş birliği anlaşmaları ve protokoller görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye – Azerbaycan Arasında Ticaret Alt Yapısını Oluşturmak Amacıyla İmzalanmış İş Birliği Anlaşmaları Ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	1.11.1992	23.01.1993 / 21474
Turizm İşbirliği Anlaşması	1.11.1992	23.01.1993 / 21474
Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması	1.11.1992	23.01.1993 / 21474
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	9.02.1994	27.06.1997 / 23032
Türkiye-Azerbaycan Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Programı ve İcra Planı	6.11.2007	20.01.2012 / 28179
Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	6.11.2007	27.04.2013 / 28630
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	25.10.2011	02.05.2013 / 28635
Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Karma Ekonomik Komisyonu 8. Dönem Protokolü ve 1. Eylem Planı	16.09.2019	03.01.2020 / 30997
Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması	25.02.2020	Henüz yayınlanmamıştır

İki ülke arasındaki uluslararası bazı ekonomik yatırım projeleri, ilişkilerin sadece bölgesel ortaklık olmaktan çıkıp uluslararası arenada etkisini gösteren stratejik ortaklık haline gelmesini sağlamıştır. Bu projelerden birincisi 2006 yılında faaliyete geçen, 1750 km uzunluğundaki Bakü Tiflis Ceyhan Petrol boru hattı projesidir (Akyüz vd., 2018). Proje ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarına ulaşması sağlanmıştır. Azerbaycan'ın Sangachal Terminalinden başlayan hat, Gürcistan'ın Tiflis kentini geçerek Ceyhan deniz terminaline ulaşmaktadır (Altuğ, N. ve Demirtaş, 2021). BTC hattında ağırlıklı olarak Şah Deniz petrolü taşınırken, Gürcistan ve Türkmenistan petrollerinin iletimi de sağlanmaktadır. BTC hattı, Türkiye'nin de ortağı olarak katıldığı uluslar üstü şirketler bünyesinde bulunuyor ve Türkiye sınırları içerisinde yer alan bölümün işletme ve inşaat faaliyetleri BTC Co. tarafından yürütülmüştür. Güzergahla ilgili planlamada Türkiye'nin aktif rol aldığı ve Gürcistan üzerinden geçmesi için önemli katkısı olduğu söylenebilir. BTC uzak bir mesafede olsa da hattın büyük bölümünün güvenliğinin Türkiye kontrolünde bulunması sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır (Progonati ve Gashamlı, 2021).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığın doğalgaz sektöründeki başarılı projesi olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Azerbaycan doğal gazının Rusya ve İran denetimi dışında Batıya ulaşması için oluşturulmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından sonra bölgede gerçekleştirilmiş diğer bir büyük proje olan ve 2007 yılında faaliyete geçen boru hattının uzunluğu 930 kilometre, yıllık kapasitesi 30 milyar metreküp, toplam maliyeti ise 2,3 milyar dolardır (Muradov ve Bağırzade, 2015). Projenin hayata geçmesi ile Azerbaycan Türk doğalgaz piyasasında önemli bir yer edinirken aynı zamanda ekonomik bağımsızlığı açısından önemli bir başarı elde etmiştir.

Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşıyan, Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel konumunu daha da güçlendirip, Avrupa'nın güvenilen enerji ortağı olma imkanı veren bir başka boru hattı projesi de TANAP'dır. İki ülke enerji bakanlığı arasında 2011 yılında imzalanan mutabakat yürürlüğe girdikten sonra projeyi işletmek üzere TANAP Doğalgaz İletim AŞ kurulmuştur. Projenin konsorsiyum ortakları BOTAS, SOCAR ve TPAO, 2015 yılında ortaklık anlaşmasını imzalamışlardır (Progonati ve Gashamlı, 2021). Projenin Faz 1 bölümü içerisinde Avrupa'ya gaz iletimini sağlayan ticari operasyonlar 31 Aralık 2020'de başlamıştır.

Batı'ya entegrasyon için Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, Pekin'den Londra'ya uluslararası kargo taşımacılığının yanı sıra Azerbaycan'ın da entegrasyon yolunda en önemli projelerinden biridir (Mammadov, 2018). Projenin önemli olmasının belirleyici özelliklerinden birisi eski Sovyet Cumhuriyetlerinin dünya ticaretin erişimi noktasında Moskova'ya bağımlılıklarını azaltmasıyla sonuçlanacak, Rusya'yı atlatan Avrasya demiryolu güzergahının bir parçası olmasıdır. Geçmiş 1993 yılına uzanan hat, Türkiye üzerinden Marmaray geçişi ile Avrupa-Orta Asya arasında kısa ve güvenli bir yol üzerinden ulaşımın sağlanması amacıyla 30 Ekim 2017 tarihinde hizmete sokulmuştur (Özdemir vd, 2021).

Coğrafi konumu sebebiyle Türkiye, doğal bir köprü olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yaklaştığı Asya, Orta Asya, Kafkasya ile Karadeniz ülkelerinin bağlantısını sağlayan Avrupa-Asya Uluslararası Ulaştırma ağlarının merkezindedir. Ulaştırma bağlantılarını geliştirilmeyi ve karayolları üzerindeki taşımacılığın kolaylaştırılmasıyla, ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve turizmin artırılmasını hedeflemektedir. Avrupa Birliği mevzuatlarına %98 uyum sağlamış olan karayolları taşımacılığı adaylık sürecinde en hazır sektörlerden biri olarak görünmektedir (URL3).

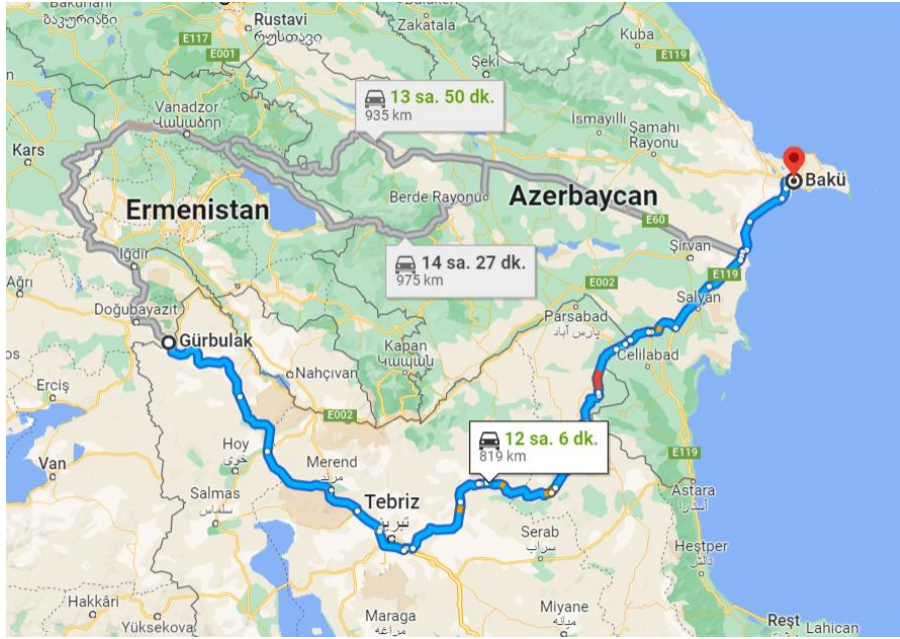
Karayolları ulaştırmasının yoğun kullanımı sonucunda ortaya çıkan çevresel ve ekonomik sorunlar hem yerel hem de küresel anlamda etkili olup sürdürülebilir ulaşım politikalarına ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Türkiye de ulusal ve uluslararası boyutlarıyla sürdürülebilir ulaşım politikalarını, uluslararası ticaret politikaları da göz önünde bulundurularak geliştirmekte ve düzenlemektedir. Bu amaçla uluslararası karayolları koridorları oluşturulması için çeşitli ortaklıklara da gidilmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ortak çalışma alanlarında başarılı olmanın ön şartı olması sebebiyle ulaşım alanında işbirlikleri kısa sürede ikili ilişkilerin önemli bir parçası olmuştur. Özellikle, 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan uluslararası karayolu taşımacılığı anlaşması ile iki ülke arasında uluslararası karayolu taşımacılığının temelleri atılmıştır. Adı geçen anlaşma ile Türkiye ve Azerbaycan

arasında ve toprakları üzerinden transit olarak yolcu ve eşya taşımacılığı ile ilgili konular resmi olarak onaylanmıştır. (Aydın, 2017).

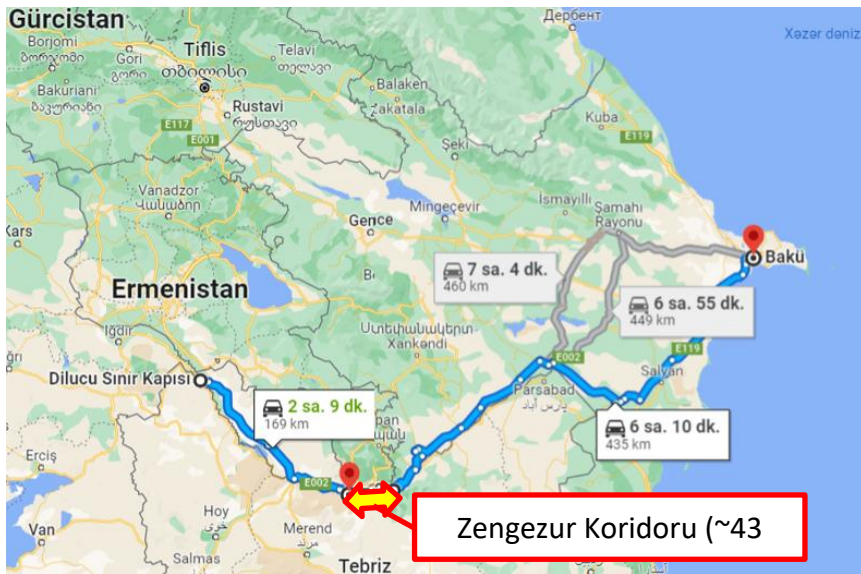
3. GÜZERGAH ANALİZİ

Yapılması öngörülen Zengezur koridorunun tamamlanması durumunda Türkiye – Bakü karayolu hattının mesafesi önemli oranda kısılacaktır. Ortaya çıkan bu fark Şekil 3 ve 4 ile gösterilmiştir. Şekil 3'te güncel güzergahlar gösterilmektedir. Görüldüğü üzere en kısa güzergah olarak Gürbulak Sınır kapısından İran'a, oradan da Azerbaycan'a geçerek Bakü'ye ulaşım mümkün gözükmektedir. En kısa mesafe olarak 819 km kayıtlara geçmektedir.

Şekil 3. Güncel Türkiye – Bakü güzergahı

Şekil 4. Zengezur koridoru sonrası Türkiye – Bakü güzergahı

Şekil 4 incelendiğinde Zengezur koridoru ile Dilucu Sınır Kapısı üzerinden Azerbaycan'a giriş yapılmakta, Nahcivan'ı takiben yeni açılacak Zengezur koridoru üzerinden Bakü'ye ulaşılması durumunda en kısa güzergah yaklaşık 647 km olarak hesaplanmaktadır. Yine burada önemli bir hususu olarak güncel güzergahta İran'a veya üçüncü diğer bir ülkeye giriş yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Zengezur koridoru ile doğrudan Azerbaycan'a giriş mümkündür. Güzergah uzunlukları karşılaştırıldığında Zengezur koridorunun hizmete açılması ile toplam seyahat uzunluğu ortalama %25 daha kısa olacaktır. Burada ortalama bir tırın sınır kapısından geçmesi için gerekli sürenin dikkate alınması ile kazanç miktarı çok daha ciddi bir boyuta çıkmaktadır. Bir tır için ortalama yakıt tüketiminin 20 l/100km (Bousonville vd. 2020) olduğu dikkate alındığında taşıtların hiç durmadığı düşünülürse yaklaşık 163 litre tüketim 130 litre seviyesine indirilmektedir. Ayrıca sınır kapılarında oluşan kuyruk uzunlukları da dikkate alındığında ayrıca sınır kapılarından geçilecek süre ve ortadan kalkacak üçüncü bir diğer ülkenin sınır kapısına girdi-çıkıtı işlemlerinin yapılmamasından ortaya çıkan kazanç çok daha artmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi, 1980 yılında uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme modeli ile dış pazarlara açılmış ve dünya ekonomisine entegrasyon hız kazanmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat rakamları, istikrarlı politikalar sonucunda 2021 yılına gelindiğinde 225 milyar dolara ulaşmıştır. 2000'li yıllarda pazar çeşitlendirme stratejileri sonrası AB'nin pazarımızdaki payı düşerken Ortadoğu gibi farklı pazarların payı yükselmeye başlamıştır. 2019-2023 dönemini içine alan On Birinci Kalkınma Planı'nda da dış ticarete ihracat artışı ve ithalat bağımlılığının azaltılması amacıyla ihracat odaklı dönüşüm gerçekleştirmeye yönelik politikalar makroekonomik politika çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkiye ulaşım politikaları kapsamında kara yolu taşımacılığının etkin kullanımını sağlamayı ulaştırma sektöründe yatırımları verimlilik odağında değerlendirip yatırımda rasyonelleşme hedeflenmiştir. Zengezur Koridoru, Azerbaycan'ın yanı sıra Çin ve Orta Asya'yı, birbirine daha rahat bağlama potansiyeline sahip sosyal, ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir proje olarak nitelendirilmektedir. Yeni açılacak koridor ile seyahat mesafesi %25 oranında kısalacaktır. Bu kısalma ortalama %20 oranında yakıt tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca güncel durumda Türkiye sınır kapısından çıkılması sonrası üçüncü bir diğer ülke sınır kapılarından girdi ve çıktı yapılması esnasında karşılaşılan bekleme sürelerinin önüne geçilecektir. Bu sayede sınır kapısından geçiş süresi %50 oranında azalabilecektir. Bu değerler dikkate alındığında ekonomik olarak ciddi bir kazanç ortaya çıkmaktadır.

Rasyonel bir perspektifte gerçekleşmeyen ulaştırma ve lojistik alanlarına ilişkin yatırımlar, ülkelere ağır mali yükler getirdikleri gibi gelecekte gerçekleştirilebilecek daha gerçekçi ve uygulanabilir yatırımlara engel olabilmektedir. Bu sebeple, söz konusu alanlarda yapılması muhtemel yatırımların hacimleri dikkate alındığında son derece hassasiyetle yaklaşılması gereken yatırım alanları olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, A. Ö., Şimşek, B. ve Güngör, A. (2018). "Enerji Güvenliği Açısından Türkiye: Politikalar ve İş Birlikleri", *Mesleki Bilimler Dergisi*, 7(2), 337-340.
- Alpdoğan H., Akal, M., Hasanov G., (2020). "Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi", *Journal of Business and Trade*, 1(1), 16-26,
- Altuğ, F.N. ve Demirtaş, I. (2021). "Sınır Ötesi Ham Petrol Boru Hattı Yatırımları ve Teorik İncelemesi: BTC ve Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hatları Örneği", *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 247-261.
- Aras, O. N. ve Suleymanov, E. (2012). "Azerbaycan'ın Bağımsızlığının 20 Yılında: Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri ve Perspektifi" (Kasım 30, 2012). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2182920>

- Aslanlı, A. (2018). “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, Yönetim ve Ekonomi, 25(1), 15-27
- Aydın, U. (2017), “Türkiye ve Azerbaycan Arasında Ulaştırma İşbirliği: Çağdaş İpek Yolu Üzerine Bölgesel ve Küresel Bir Analiz”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2017(19), 207-223
- Aydın, U. (2018). “Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(13), 38-62.
- Baghirova, A., Oğuzhan, A. ve Yıldız, E. (2017). “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 301-314.
- Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M. (2015) “Uluslararası ve Yurtiçi Ticarete Taşıma Türlerinin Payı: Bir Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Uygulaması”, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 6(2), 405-436
- Bousonville, T., Cheubou Kamga, D., Krüger, T., ve Dirichs, M. (2020). “Data Driven Analysis And Forecasting Of Medium And Heavy Truck Fuel Consumption”, Enterprise Information Systems, 1-22.
- Coşar, A.K., Demir B. (2016). “Domestic Road Infrastructure And International Trade: Evidence From Turkey” Journal of Development Economics, 118, 232–244
- Dindar, R., Lokmanoğlu, E. ve Chingiz, R. (2017). “Türkiye İle Azerbaycan Arasında Karayolu Ulaşımı Taşımalarının Ve Liman Hizmetlerinin Gelişiminin Öncelikli Yönleri”, Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Analiz Dergisi. II(10), s. 1-26.
- Durmuş, S. (2018). “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 2575-2584.
- Ekşi, M. (2009). “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe”, Avrasya Etüdüleri, 36 (2), 95-112.
- Eravcı, H. M. (2019). “Sovyetler Sonrası Azerbaycan Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi”, Ulusal Uluslararası Çalışmalar Dergisi, 3(1), 37-48.
- Gulaliyev, M. G., Ok, N. I., Musayeva, F. Q., Efendiyev, R. J., Musayeva, Jamila Q. ve Agayeva, S. R. 2016, “Economic Liberalization And Its Impact On Human Development: A Comparative Analysis Of Turkey And Azerbaijan”, International Journal Of Environmental & Science Education, 11(17), 9753-9771
- House, M., Bruinsma, F. R., Rienstra, S. A., Rietveld, P., ve Rienstra, S. A. (1997). “Economic Impacts of the Construction of a Transport Corridor: A Multi-Level And Multiapproach Case Study For The Construction Of A1 Highway In The Netherlands”. Regional Studies, 31, 391–402.
- Jiang Y., Qiao, G. ve Lu, J. (2020). “Impacts of the New International Land–Sea Trade Corridor on the Freight Transport Structure in China, Central Asia, the ASEAN countries and the EU”, Research in Transportation Business & Management, 35, 1-9
- Koca, M. (2021). “Lojistik Sektörünün Dış Ticaret Gelişimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi, 3(1), 40-62
- Kuştepe, Y., Gülcan, Y. ve Akgüngör, S., (2012). “Transportation Infrastructure Investment, Growth And International Trade in Turkey”. Applied Economics, 44(20), 2619–2629
- Mammadov, İ., (2018). “Azerbaycan Ekonomisinin Bağımsızlıktan Sonraki Entegrasyon Süreci, Turkish Studies”, 13(15), 323-332
- Muradov, A., Bağırzade, E., 2015, Azerbaycan Ve Türkiye Ekonomik İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler, Ed. Şanlı Bahar, Haykır Hobikoğlu Elif. Türk Dünyası Kırgız – Türk Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat.
- Progonati, E. ve Gashamlı, F. (2021). “Energy Geopolitics of Relations between Turkey and Azerbaijan”, Journal of Current Researches on Business and Economics, 11(1), 73-92.
- Şahin, G. ve Konak, A. (2019). “Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Büyümenin, Enerji ve Dış Ticaret Dinamikleri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(3), 1851-1874.
- Kardaş Ş. ve Macit F., (2015). “Turkey-Azerbaijan Relations: The Economic Dimension”, Journal of Caspian Affairs, 1(1), 23-46.
- Özdemir, S. Sacar Ö., ve Özcan E., “Dijkstra Algoritması Kullanılarak İpek Yolu Koridorları Arasında En Kısa Ulaştırma Güzergâhının Belirlenmesi,” Demiryolu Mühendisliği, 13, 97-105.
- URL1, 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/ulke-profil>
- URL2, 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/ulke-profil>
- URL3, 2022, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2021.pdf>
- Ünlü, A. ve Kabak, S. (2016). “Türkiye ve Azerbaycan Ticaretinin Sürdürülebilirliği ve Ampirik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CIEP Özel Sayısı, 962-986